Степан Кость

Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини XX ст.

(Структура. Частина друга)

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Степан Кость

Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини XX ❋т.

(Структура. Частина друга)

Львів

2002

ББК 76.124 (4 УК)
УДК 070

Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського національного університету
імені Івана Франка від 26 травня 1999 р. (протокол № 3/5).

Кость С. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини XX ст.— Львів, 2002.— 217 с.

У “Нарисах …” автор продовжує розповідь про основні елементи структури західноукраїнської преси першої половини XX ст., яку започатковано у першій частині “Нарисів з історії західноукраїнської преси першої половини XX ст.”.

РЕЦЕНЗЕНТИ: ДОКТ. ФІЛОЛОГ. НАУК В. ШКЛЯР
ДОКТ. ФІЛОЛОГ. НАУК В. КАЧКАН

ISBN 966-613-076-9

© С. Кость, 2002

ПРЕСА БУКОВИНИ

...У середині 20-х років газета “Діло” покритикувала кількох буковинських діячів. Буковинські українці-емігранти, які були в Галичині, написали до редакції ображеного листа. “Діло” надрукувало цього листа, але вмістило і коментар під назвою “Про буковинську атмосферу”: “Фактом є, що “буковинська атмосфера” була здебільшого атмосферою надмірного лоялізму, що там здвигано національну будівлю не на гранітній скалі власної творчости, жертвености, самодіяльности, але багато енергії зуживано на здобування прихильности сильних світа цього. Тому й здобутки осягнено розмірно легко, але ще легше, навіть легкодумно їх трачено, і що майже без ніякого спротиву. Коли в 1918 р. на українську Буковину румунські імперіалісти післали дрібні відділи свого “хороброго” війська, обдертого й здеморалізованого, то буковинські українці покорилися без вистрілу своїй незавидній долі. А покорилися раз, корилися далі, тратячи все своє надбання, піддаючись некультурній, півдикій, варварській наволочі. Дух боротьби, дух активного спротиву, навіть дух відпорности внаслідок “буковинської атмосфери” був чужий буковинській масі і — очевидно — її провідникам... Тому то не слід обиджуватися, тільки старатися, щоби направити занедбане, на інші шляхи звернути виховання мас, збуджувати в них відпорність, сталити народ до боротьби. Бо лише в боротьбі “здобудеш право своє” [1].

Як бачимо, оцінка гостра, різка, категорична. Проте значною мірою справедлива. Інша річ, що треба зрозуміти ті історичні обставини, в яких формувалося буковинське українство, ця “окрема політично-духова одиниця”, як вважають Д.Квітковський, Т.Бриндзан, А.Жуковський, упорядники фундаментального дослідження про Буковину [2]. Коли Австрія заволоділа Буковиною, тоді почалося входження Буковини до Європи. Перебування у складі Австрійської монархії спричинило цілу низку суспільно-політичних, економічних, культурних, етнічних змін краю.

Саме за часів австрійського панування настало скристалізування національної свідомості українців, хоча австрійська влада вороже ставилася до проявів національного життя, оскільки це не узгоджувалося з конституцією габсбурзької держави. “В своїй політиці вона опиралася на льояльних, національно-невизначених елементах” [3]. Через це на Буковині утворився “угодовський тип буковинця-австріяка і — напротивагу — тип народовця-суспільника. Боротьба між цими двома типами буковинців велася від другої половини XIX ст. І знайшла своє завершення щойно за румунського періоду, коли перший остаточно засимілювався, а творчим залишився тільки другий” [4]. За австрійських

часів дали себе знати такі негативні риси, як германізація й румунізація, низький рівень життя тощо.

І все ж саме за австрійських часів почалося українське організоване життя (засновано у 1869 р. товариство “Руська Бесіда”), а середину 80-х років (1884 р.) минулого століття вважають початком національного відродження. Саме тоді провід в українському житті перебирають народовці. “Під керівництвом С.Смаль-Стоцького, Є.Пігуляка, О.Поповича і М.Василька буковинські українці спромоглися на чималі здобутки в політичній, громадській, культурній і церковній ділянках” [5]. М.Лозинський теж уважає, що буковинським українцям вдалося в ті часи здобути кілька “...національних управнень, які творили основу національного розвитку: національна курія в буковинськім сеймі, самоуправа на полі народної і середньої школи, кафедра української мови й літератури в Чернівецькому університеті, адміністративна самоуправа в житті православної церкви” [6].

Усе змінилося після краху Австро-Угорської монархії, а під час Першої світової війни Буковина стала тереном військових дій. Через це край зазнав чималих втрат. Культурна й освітня діяльність завмерла, українські установи й товариства не діяли.

Румунія вступила у війну на боці Антанти на початку вересня, маючи на меті розширити свою територію коштом українських, у першу чергу, етнічних земель. Прихильники концепції “Великої Румунії” не визнавали за українцями права на жодну частину Буковини.

Буковинські українці на Буковинському народному вічу в Чернівцях 3 листопада 1918 р. проголосили приєднання Буковини до повсталої української держави [7]. Але 11 листопада 1918 р. румунська армія увійшла на територію північної частини Буковини. Наступного дня тут було оголошено стан облоги. Окупація отримала правові підстави після договору між Антантою й Австрією у Сен-Жермені від 10 вересня 1919 р. та договору в Севрі від 10 серпня 1920 р. між державами Антанти і державами, що виникли на території Австро-Угорської монархії. Для українців почалися важкі часи. “Основним напрямом етнополітики Румунії того часу була румунізація українців і інших національних меншин. Уже у 1926-27 навчальному році на Буковині не залишилося жодної української початкової школи — вони були зрумунізовані” [8]. Чернівецький “Час” у 1933 р. вмістив статтю “Стан посідання буковинських українців” [9], яка дає уявлення про масштаби румунізації. До 1918 р. на Буковині було 15 середніх шкіл з українською мовою викладання (10 державних і 5 приватних). За час румунської окупації ліквідовано всі українські кафедри в університеті. До кінця 1932 р. українську мову вже не вчили в жодній звичайній школі. Із 30 українських товариств залишилося 12. Навіть до десяти не доходила кількість українських часописів, що тоді появлялися.

Влада заборонила на початку 30-х років назву “українці”. Прийнятий закон “Про захист національної праці” (1938 р.) сприяв

румунам в установах і на підприємствах. У кращому випадку українських чиновників, священиків переселяли на румунські етнічні землі. Ліквідовано церковну самоуправу, а церкву перетворювали на знаряддя румунізації. Таким чином, Буковина позбулася всіх автономних прав і перетворилася на звичайну румунську провінцію. Існувала лише одна легальна українська партія — Українська національна партія (1927-1938 рр.), яку очолював В.Залозецький. Ця партія продовжувала традиції Української народно-демократичної партії на Буковині з австрійських часів. Їй навіть вдалося здобути кілька місць у парламенті. Але партія не була ні численною, ні сильною організаційно. По суті, буковинські українці справді виявилися не готовими до того жорсткого протидіяння окупантові, яке продемонстрували українці галицькі.

Д.Квітковський писав у статті "Євген Коновалець і Буковина": "Ані Українська Військова Організація (УВО), ані Організація Українських Націоналістів не діяли на Буковині в такій мірі і в таких розмірах, як, наприклад, у Галичині. Не було для цього відповідного грунту. В першу чергу, не було на цій українській землі традиції підпільної, революційної боротьби, бо від часу, коли Буковина почала жити в більшій або меншій мірі свідомим українським національним життям, вона здобула дуже багато звичайною парламентарно-політичною боротьбою"[10].

Щоправда, на підставі деяких спогадів можна сказати, що й на Буковині під час окупації існувало українське підпілля. Після поразки визвольних змагань тут існував таємний гурток, до якого входили колишні старшини УГА і Армії УНР. Метою цього гуртка була збройна боротьба проти окупантів [11]. Але гурток довго не проіснував. І потім до кінця 20-х років, як пише Д.Квітковський, вже нічого не відомо про існування українського революційного підпілля. "Старша генерація, особливо та, вихована на зразках і традиціях легальної боротьби в рамках австро-угорської імперії, зневірена у власні сили, вернулася до старих випробуваних форм боротьби за "українські права" в рамках конституції нового "пана". Це була свого роду "еволюція назад". Спочатку цей табір був досить революційно настроєний; він мав відвагу в 1919 р. бойкотувати румунські парламентарні вибори, а в 1922 р. заснував у Чернівцях Українську Народну Організацію з метою боротися за Українську культурну автономію в рамках румунської управи, згідно з мировими договорами про права меншостей у Румунії" [12].

Ще одна важлива риса політичного життя Буковини міжвоєнного періоду. Ми вже згадували Українську національну партію. Її лідер, В.Залозецький, бачив хиби і слабкість партії, але вважав це, так би мовити, "неминучим злом" у тих умовах. А сам В.Залозецький — "...чи не поодинокий з усіх провідних людей із так званого легалістичного табору на Буковині розумів й активно піддержував ідеологію, політичну концепцію й навіть революційну дію українського націоналістичного

табору. І якраз йому у великій мірі завдячується факт тісної і дуже корисної нераз співпраці між так званим легальним і нелегальним секторами боротьби за українську свободу...” [13].

Так, націоналісти підтримували кандидатів УНП на виборах до румунського парламенту, а В.Залозецький фінансував перше число “Самостійності”, згодом він підтримував морально і матеріально й інші націоналістичні видання. Не було, на жаль, такої співпраці між легальним сектором і підпіллям у Галичині.

Румунській владі не вдалося масово денаціоналізувати українців, зупинити зростання національної свідомості: “Негайно після окупації Буковини румунами, там почався сильний рух спротиву, який згодом набрав махового характеру й у 1929-30-их роках став могутньою політичною організацією…” [14].

Створення Організації Українських Націоналістів (1929 р.) спричинилося до активізації націоналістичного руху на Буковині. 1930 р. у Чернівцях постає підпільна організація Легіон українських революціонерів, яку очолив О.Зибачинський. 1932 р. було організовано групу “Месники України” на чолі із Д.Квітковським та І.Григоровичем. 1934 р. ці організації встановили контакт із Проводом Українських Націоналістів й оформилися в Організацію Українських Націоналістів Українських Південно-Західних Земель. Провідником ОУН на Буковину, Басарабію і Мармарощину став О.Зибачинський.

Звернемо увагу на причини та джерела виникнення націоналістичного руху. Д.Квітковський вважає, що ні німецькі націонал-соціалісти, ні італійський фашизм не мали впливу на постання організованого українського націоналізму на Буковині, бо це були чужі ідеології. З ними, на його думку, мало була обізнана інтелігенція, а тим більше загальна маса. “Тому можемо сміло твердити, що український націоналістичний рух на Буковині виріс зі здорового коріння українського національного масиву цієї маленької землі України, живився соками її патріотичного населення й призначення своє бачив у повному злитті з рештою українських земель в одній соборній державі українського народу” [15].

Іншою важливою ознакою політичного життя було те, що головним рушієм боротьби стала молодь: “Прапор українського націоналізму на Буковині піднесла генерація молоді, що кінчала середню школу й вступала на університет в рр. 1928-32, а високо держати цей прапор й боротися під ним — допомагали вже всі генерації української буковинської молоді аж до вибуху Другої світової війни. Старша генерація морально й матеріально піддержувала цей рух — хоч деякі з-поміж старших одверто поборювали його” [16].

На думку Д.Квітковського, майже вся українська молодь (інтелігентська, селянська, міщанська) на Буковині, почавши від другої

половини 1930-х років і аж до Другої світової війни була певним чином у лавах українського націоналізму.

Саме тому ОУН звертала увагу на різноманітні товариства й організації, а особливо на студентські (“Запороже”, “Чорноморе”) й спортивні. У 1933 р. усі українські спортивні футбольні дружини на Буковині об`єдналися у нелегальну організацію “Буковинський союз українського спорту”, яка перебувала під впливом ОУН.

1934 р. у Чернівцях постало Українське студентське лицарство “Залізняк”. Річ у тім, що у студентських товариствах “Запороже” і “Чорноморе” переважали типові “буршівські” традиції. Це не узгоджувалося з вимогами дня, а тому частина членів “Чорноморя” на чолі із Д.Квітковським заснувала нову організацію під назвою “Залізняк”. Про засади організації Д.Квітковський писав згодом так: “Нове товариство рвало цілковито зо старими студентськими “буршівськими” традиціями, ставало на грунт студентської організації, як пробоєвого чинника в житті нації і її змагання за найкраще виявлення свого генія. Студент, це майбутній провідник нації, на який вона найбільше числить, тому в рядах студентської організації не має він провадити безвідповідальне життя “вільного студента”, але виховуватися на дійсного майбутнього провідника нації — і це не тільки теоретично, але в першу чергу практично. Побіч студій, які мають бути основним завданням студента, студент мусить присвятити увесь свій час праці в народі і для народу...” [17].

У статті “Українське студентство під Румунією” Д.Квітковський писав, що більшість українських студентів не мають жодної ідеології — вони є щирими українцями. Але у свідомої частини студентської молоді цією ідеологією є український націоналізм. Саме ця частина студентства здобуває щораз більший терен, а тому “…ідеологія українського націоналізму є одинокою ідеологією, одиноким світоглядом всього українського студентства під Румунією. Всякі орієнтації наших угодовецьких партій не мають тут ні одного приклонника серед студентства” [18].

“Залізняк” як легальна надбудова ОУН діяв до 1937 р., коли його заборонила румунська влада — почалися перші політичні процеси проти українських націоналістів. У квітні 1937 р. воєнний суд позбавив волі В.Тодорюка, М.Нацюка, І.Григоровича, Д.Квітковського, І.Бучка за те, що вони освистали румунський національний гімн під час свята Т.Шевченка [19]. У червні 1937 р. воєнний суд засудив на три роки відповідального редактора “Самостійності” І.Григоровича за те, що тижневик заохочував українців до революції, за неповагу до румунських законів тощо [20].

Після цих процесів легальна праця стала неможливою. Влада заборонила видання, діяльність товариств.

Посилення реакції, наступ на права національних меншин — це риси, притаманні румунській політиці на внутрішньому фронті, орієнтація

на Німеччину — на зовнішньому. Але Німеччина не підтримала свого румунського союзника, коли набагато могутніший союзник — СРСР — поставив Румунії ультиматум щодо окупованих українських земель.

28 червня 1940 р. СРСР окупував північну частину Буковини і Басарабію, витіснивши звідти румунів. Ця окупація тривала недовго — до 22 червня 1941 р., але біди вона принесла багато. Тих діячів, які не встигли виїхати, більшовики кинули до в’язниць. Українцям довелось пережити традиційне і типове встановлення радянської влади з усіма його трагічними наслідками.

З початком німецько-радянської війни українське підпілля із зброєю в руках виступило проти більшовиків, які відступали. Повстанці, до речі, чинили збройний опір і румунській армії. Вони проголосили прилучення Буковини до України і свою владу виконували від імені майбутньої Української Держави. Скрізь майорів український національний прапор. Державницький рух охопив усю Буковину. “Українські націоналісти хотіли провести могутню державницьку демонстрацію, яка мала поглибити в буковинських масах тугу за зродженням української соборности і державної самостійности, показати народові на практиці, бодай протягом короткого часу, як істотно українська держава вирізняється в своїх турботах про український народ від влади окупантської” [21]. Українська влада існувала три тижні після відступу радянських військ. При підтримці Німеччини та за її згодою румуни жорстоко придушили повстання і ліквідували органи української влади. Повстанці відступили. Частина пішла в Галичину, а інша частина — Буковинський Курінь — вирушила походом на Київ, де в січні-лютому 1942 р. німці розстріляли багато українських націоналістів із Буковини.

Таким було у загальних рисах історичне і суспільно-політичне тло функціонування української преси на Буковині. Історіографія цієї проблеми має кілька вагомих позицій. Це розділ “Українська преса і періодичні видання на Буковині” у фундаментальному збірнику “Буковина — її минуле й сучасне” [22]. Про українську пресу Буковини згадують, хоча й дуже стисло, А.Животко [23] і Ю.Тернопільський [24]. Деякі статистичні дані про українську пресу Буковини є у журналі “Самостійна думка” [25], в “Українському статистичному річнику за 1936-1937 рр.” [26], у статті П.Зленка “Видавнича справа на Буковині в останньому десятилітті (1918-1928)” [27]. Із сучасних дослідників найвагоміший внесок у дослідження історії української преси Буковини зробив М.Романюк, у якого є не лише статті на цю тему, але й монографії “Українська преса Північної Буковини (1870-1918 рр.)” та “Українська преса Північної Буковини (1918-1940 рр.)” [28].

Вивчали історію української преси Буковини й радянські дослідники, проте їх цікавили, насамперед, комуністичні й радянофільські видання [29]. Ознайомлення з цими дослідженнями є не тільки пізнавальними, а й повчальними і виховними, бо показують нам, якою

догматичною, обмеженою, ідеологічно “зашореною”, антиукраїнською може бути історія української преси.

Журналістський процес на Буковині можна поділити на кілька періодів. Перший із них — це 1900-1914 рр. Його зміст — продовження процесу національного відродження, який почався у середині 80-х років минулого століття. Д.Квітковський, відзначаючи вірність буковинського проводу Габсбургам, вважає однак, що ця лояльна політика носила в собі зародок майбутнього ірредентизму і проявлялася у діяльності буковинських “Січей”. “Тому, свідомо чи несвідомо, в цьому періоді історії Буковини поставлено тривкі підвалини під почуття духовної соборности всієї української нації, що вони є нерозривною частиною української нації” [30].

Ще одна важлива риса політичного життя цього періоду: “Буковина в той час ще не мала національно-революційних політичних думок. Але вина за це не падає на все українство, бо тоді й воно не грішило великими національними революційними ідеями. Революційні політичні думки М.Міхновського не мали тієї притягаючої сили, яку мали в той час всякі соціялістичні утопії. Вина в цьому не тільки Буковини. Але всі винесли одну науку з цієї доби: поневолена нація не сміє ніколи бавитися з усякими утопічними теоріями у формі соціялізму, комунізму чи всякого іншого інтернаціоналізму. Перше — національно-державна свобода, далі — забезпечення свободи одиниці в державі, шляхом вільних інституцій, а вже потім — співпраця з іншими, такими ж вільними націями” [31].

Д.Квітковський писав про ту різницю, яка була помітною в політичному житті Буковини кінця XIX ст. і початку XX ст.: “Коли за попереднього періоду українського національного відродження на Буковині переважав елемент культурний і основна увага була звернена назовні — за признання української мови, а внутрі — за національне освідомлення народу, то з початком 20-го століття чим раз більше кристалізувалися вже чисто політичні й соціяльні зацікавлення. Останні були причиною вибрання різних шляхів для осягнення тієї ж самої мети; вони почали політичну диференціяцію серед українства на Буковині” [32].

Як і в Галичині, в авангарді буковинської молоді йшла студентська молодь. На Буковині діяло академічне товариство під тією ж назвою, що й у Львові — “Молода Україна”. Видання товариства редагував В.Сімович.

Активізувалося політичне життя на Буковині з виходом видань Революційної української партії. Майже увесь матеріал сюди присилали із Наддніпрянської України, згодом туди переправляли журнал. У 1902-1903 рр., наприклад, у Чернівцях виходив місячник “Гасло”, відповідальним редактором якого був Л.Когут, а фактично — Дм.Антонович (підписувався С.Войнилович) і М.Русов (М.Т-ський). Публікації вміщували анонімні або підписані криптонімами. Обсяг видання — від 16 до 52 сторінок. Автори писали про українські проблеми в Австро-Угорщині. Друкувалися тут

В.Винниченко, А.Жук. За передову статтю “Шлях боротьби” (ч.1 за 1902 р.) чернівецький суд засудив Л.Когута як відповідального редактора до трьох тижнів ув’язнення.

На початку 1903 р. у Чернівцях почав виходити ще один місячник РУПу — “Селянин”, відповідальним редактором якого був Л.Когут. Від ч.12 "Селянин" виходить у Львові, редагує його С.Вітик. Його глибокі “ліві” переконання зумовили зміст публікацій. У перших числах місячника Л.Когут грунтовно пропагував ідеї брошури М.Міхновського “Самостійна Україна”.

Авторитет часопису падав через нав’язливу пропаганду соціалістичних ідей і антирелігійну спрямованість. Ситуація ще помітніше погіршала, коли у Львові “Селянин” почав виходити під гаслом “Робітники всіх країн, єднайтеся!” Ці ідеї на західноукраїнських землях не знаходили належного відгуку.

І “Гасло”, і “Селянин” — все ж таки були газетами наддніпрянських українців.

Із видань буковинських виходила “Буковина”, перше число якої появилося ще 1 січня 1885 р. Першим головним редактором газети був О.-Ю.Федькович. У 1911-1912 рр. замість “Буковини” виходив “Народній голос”. У 1913-1914 рр. (до вересня) газета появлялася під назвою “Нова Буковина”. Під час російської окупації, у 1915-1917 рр. “Буковину” відновили, але видавали у Відні, а коли росіяни відступили, у 1918 р. газета знову виходить у Чернівцях. За часів української влади “Буковина” виходила щоденно, але вже 11 листопада 1918 р. румунська окупаційна влада припинила видання.

Спочатку “Буковину” видавало товариство “Руська бесіда”. Потім газета була неофіційним органом народовців, згодом — національно-демократичної партії. У Відні “Буковина” була органом Союзу українських послів на Буковині. За часів української влади газета була її напівофіціозом.

З “Буковиною” співробітничали практично всі визначні діячі суспільно-політичного і культурного життя Буковини. Досить назвати лише головних редакторів, що були після О.-Ю.Федьковича. Це П.Кирчів, С.Дашкевич, О.Маковей, В.Дутчак, С.Кравчук, Л.Турбацький, Л.Когут, Д.Лукіянович, О.Шпитко, В.Щурат, Мик.Левицький, В.Сімович, А.Крушельницький, Л.Гринюк, О.Світлик, Я.Весоловський, В.Карбулицький, О.Безпалко, І.Хромовський, І.Созанський, Ф.Коковський, О.Луцький, В.Кушнір, Ю.Сербинюк, Ом.Попович, Ол.Попович, В.Федорович.

“Буковина” так визначила своє завдання: “Газета “Буковина” має поставити нарід Буковини на вищий ступінь духового й морального розвою з іншими народами. “Буковина” буде, проте, на першім місці обговорювати справи, стоячі в тісній зв’язі з відношенням нашого народу і його рідного краю, Буковини..., буде подавати вістку про духове життя

галицьких, угорських і на Україні жиючих братів наших, належачих до одної і тої самої великої родини — вірних синів... великої матері — Русі”.

Це завдання було головним протягом усього періоду існування газети.

У ювілейному числі “Буковини” з нагоди 25-річчя було вміщено кілька цікавих публікацій колишніх редакторів газети, у яких йшлося про історію часопису [33].

“Буковина” не була партійним органом, хоча традиційно орієнтувалася на народовців, багато в чому підтримувала їх. Професійний рівень газети був високий, “Буковину” читали і поза межами краю. У статті “Реалісти чи кариєристи” ще в 1896 р., І.Франко відзначав, що газету редагують живо і талановито, віддавав їй належне за критику віджилого, старого, консервативного у народовстві [34].

Саме з цієї статті, у якій І.Франко критично проаналізував цикл статей С.Смаль-Стоцького на тему “реальної політики”, що появилися у "Буковині” у чч. 53-88 за 1896 р. між І.Франком і часописом розпочалася гостра дискусія. У цій дискусії порушувалась одна із найбільш кардинальних проблем української політичної думки — проблема державності, політичної самостійності.

З “Буковиною” співробітничало багато відомих українських діячів того часу: М.Грушевський, В.Гнатюк, Я.Весоловський, О.Кобилянська, О.Маковей, Марко Черемшина, В.Щурат та ін.

На початку XX ст. виходили російською й українською мовами такі москвофільські видання, як “Православна Буковина” (1893-1904 рр.) і “Буковински ведомости” (1895-1909 рр.) — цей часопис був органом москвофільського товариства “Народная рада”. А товариство “Руська рада” видавало для широкого читацького загалу двотижневики “Праця” (1897 р., редагував В.Будзиновський) і “Руська рада” (1898-1905 рр.).

Набуло популярності видання “Добрі ради”, призначене для селян і робітників. Видавав його у 1889-1914 рр. І.Данилевич.

Народовці, пов’язані з “Руською радою” (згодом це націонал-демократи), видавали у 1909-1919 рр. ілюстрований тижневик “Народний голос” (редактор Ю.Сербинюк). Часопис виходив великим, як на той час, накладом — до 4000 примірників.

Традиційну народовську політику продовжувала “Нова Буковина” (1912-1915 рр., редактор В.Кушнір).

Тоді ж почала виходити “Православна Буковина”, що теж орієнтувалася на традиційні народовські цінності й ідеали.

Усі ці видання підтримували М.Василька і полемізували як із С.Смаль-Стоцьким, так і з галицькими діячами.

Прихильники С.Смаль-Стоцького видавали тижневик “Україна” (1913-1914 рр.) орган Української демократичної партії. Редагував його З.Кузеля.

Українська радикальна партія мала такі періодичні видання: “Народна воля” (1905-1909 рр.), “Народна справа” (1907 р.), “Громадянин” (1909 р.), “Народна воля” (1914 р.).

Соціал-демократична партія видавала тижневик “Земля і воля” (1905 р.), “Народний голос” (1911-1951 рр.), головним друкованим органом виступав двотижневик “Борба”. Видавець і головний редактор цього видання — О.Безпалко.

Активізувалися перед Першою світовою війною москвофіли, яким допомагав російський уряд та польська адміністрація в Галичині. Буковинські москвофільські видання почали виходити зрозумілішою для народу мовою. Це “Православная Русь” (1909 -1910 рр.), тижневик, орган товариства “Народная рада” та “Руская правда” (1910-1941 рр.).

Преса Буковини не була розгалуженою і структурованою, як, наприклад, у Галичині, однак представляли її не лише партійні видання, а й інші групи преси.

Протягом 1904-1907 рр. виходив журнал “Промінь” (спочатку у Вашківцях, а потім у Чернівцях), орган українських учителів. Редагували це видання Іл.Карбулицький та І.Герасимович. Проблематика видання досить різноманітна. Окрім публікацій на суто шкільні, учительські теми, порушувалася низка питань громадсько-політичного життя. Друкував “Промінь” художні твори українських письменників, літературно-критичні розвідки про І.Нечуя-Левицького, М.Старицького та ін.

У 1910 р. почав виходити двотижневик “Каменярі” — орган “Вільної організації українського учительства на Буковині”. Редагував його теж Іл.Карбулицький. У журналі співробітничали Ом.Іваницький (відповідальний редактор), К.Данилюк, Д.Макогон, Л.Ясінчук, І.Бережан, І.Пилат. Журнал також не обмежувався проблемами шкільництва, досить сміливо писав про громадсько-політичні проблеми і посідав незалежну позицію, критикуючи угодовську політику окремих українських діячів. Через це “Каменярі” за австрійських часів виходили з перервами. Румунська влада заборонила журнал у 1922 р.

Буковинське вчительство на той час перебувало в авангарді українського руху. Товариство українських вищих шкіл імені Сковороди і “Учительська громада” зі Львова у 1909 р. почали видавати журнал “Наша школа” (виходив у Львові перші два роки). Редагував журнал І.Кревецький, за буковинську частину відповідали М.Кордуба та І.Прийма. Тематика видання виходила за межі чисто шкільної та учительської. Журнал виходив у 1909-1914 рр., 1916-1918 рр.

Протягом цього періоду виходили видання для хліборобів. Товариство “Селянська каса” у 1903-1907 рр. і в 1911 р. видавало “Вістник Союза руських хліборобських спілок”. У 1908-1910 рр. його заміняв журнал “Народнє богацтво”. У 1904-1913 рр. у Чернівцях Краєва культурна рада видавала газету “Хлібороб”.

Появлялися видання для молоді: “Вісти з Січи” (1907 р.), “Голос молодіжи” (1909 р.), “Молодіж” (1910 р.). Виходили “Бібліотека для молодіжі”, “Бібліотека Молодої України” (1901-1902 рр.) за редакцією В.Сімовича.

Буковинські священики у журналістсько-видавничій діяльності не були такими активними, як у Галичині. Виходив українською і румунською мовами церковний журнал “Канделя”. У 1910 р. виходили видання для дяків — “Дяківські відомості” і “Ранок”.

Зауважимо, що українці не використали повною мірою тієї відносної свободи, яка була за австрійських часів. Із приходом румунів ситуація ускладнилась.

Перед крахом Австро-Угорщини у Чернівцях було створено Український краєвий комітет (25 жовтня 1918 р.), який підпорядковувався Українській центральній раді у Львові. З листопада 1918 р. на віче, організованому в Чернівцях, було проголошено об’єднання з українською державою, а 6 листопада Український краєвий комітет перебрав владу в Чернівцях і в українській частині Буковини. Президентом української Буковини став О.Попович. Але вже 11 листопада румунські війська окупували Північну Буковину. Д.Квітковський пише, що на Буковині панував неспокій, особливо в перших місяцях і роках румунської окупації [35]. У статті “Вклад Буковини у визвольну боротьбу України (До 15-річчя Походу на Київ Буковинського Куреня)” він зазначає: “... коли наїздник почав насильно заливати Буковину, то рештки її синів, ті, що залишилися вдома, тієї ж осені 1918 р. зі зброєю в руках боронили державну суверенність України на цій землі. Не було сили встоятись, але легенда крови, легенда любови до свого народу, тугою за власною державою й волею до боротьби залишилася в народі й насичувала нові генерації вогнем любови до свого народу, тугою за власною державою й волею до боротьби за краще завтра народу. І в час найбільшого гніту Буковина дихала повними грудьми і всією напругою своєї волі боронила свою національну душу й своє національне обличчя, щоб гідно й гордо стати колись перед маєстат української держави” [36].

Міжвоєнне двадцятиріччя для буковинських українців було дуже важким. Дослідники визначають протягом цього періоду три етапи розвитку української преси. Перший із них — 1918-1928 рр. Це був так званий стан облоги. Українці зробили спробу відновити національне життя з австрійських часів, але безуспішно, бо умови румунської окупації відзначалися жорсткістю. Край втратив свої автономні права. Румуни переслідували найменші прояви українського життя. Багато хто із українських діячів, які залишили Буковину під час війни, не отримали дозволу повернутися, чимало тих, хто залишився на Буковині, ув’язнили. Головний удар було спрямовано проти українського шкільництва — румуни заборонили викладання українською мовою на кафедрах Чернівецького університету, румунізували середнє і народне шкільництво

— від 1922 р. українські школи стали румунськими, українську мову вже не вивчали як предмет. Румуни закрили українські читальні, бібліотеки. Адміністративними утисками майже знищено українську кооперацію на Буковині. Єдиною ознакою українського життя на Буковині була українська преса [37].

Такі періодичні видання, як “Нова Буковина”, “Борба”, були заборонені ще у 1918 р. Не виходили “Буковина” і “Народний голос” — друковані органи Національно-демократичної партії. Причина традиційна — переслідування, цензура, фінансові труднощі.

Буковинські українці залишилися без своєї преси. Щоправда, з кінця січня 1919 р. румунська влада почала видавати для українців тижневик “Голос Буковини” — додаток до офіційного органу Румунської ліберальної партії з такою ж назвою. Зрозуміло, що нема підстав вважати цей додаток за видання українське, оскільки воно було одним із засобів румунізації. На його сторінках навіть почали друкувати для буковинських українців — “румунів”, які забули свою рідну мову, підручник з румунської мови. “Голос Буковини” популярності серед українського читача, на щастя, не здобув, і через рік він припинив існування.

У такій ситуації буковинські учителі на загальних зборах у грудні 1920 р. у Чернівцях (“Вільна організація українського учительства на Буковині”) вирішили відновити видання двотижневика “Каменярі”. Перше число відновлених “Каменярів” вийшло наприкінці лютого 1921 р. Редагував і видавав журнал І.Никорович. “Каменярі” намагалися протистояти румунізації, а це викликало переслідування з боку цензури. Багато писав журнал про становище українських народних шкіл, захищав інтереси українських учителів, порушував інші важливі проблеми громадського життя.

У 20-ті роки виходили друковані органи української секції Соціал-демократичної партії. Це “Воля народа” (1919-1920 рр.), “Громада” (1921 р.), “Боротьба” (1925-1928 рр.), “Земля і воля” (1927 р.), “Борець” (1929-1930 рр.), “Робітник” (1921-1923 рр.), “Вперед” (1923 р.). Така велика кількість назв не говорить про потужність преси соціал-демократів, оскільки це, по суті, один часопис, що виходив під різними назвами. Д.Квітковський пише, що хоча ця преса щодо накладу і обсягу була дуже бідною, — “...все ж своїм змістом, стилем і громадською мужністю вона переростала тодішню народовецьку пресу. Соціял-демократи і їх комуністичні побратими знали, що хотіли, і тому, хоча більшість українців і не схвалювала їхніх поглядів та пропагованих ними ідей, — з тієї преси можна було довідатися, до чого вони прямують і чого вони хочуть. Цієї постави якраз бракувало народовецькій пресі і тому вона була досить бліда, мало цікава і без виразної програми. Соціял-демократи й комуністи проповідували злочинні й шкідливі для українського народу ідеї, але це все ж таки були ідеї і ясно куті думки. Народовецька преса протиставляла їм просвітянщину та етнографізм” [38].

Про політичну орієнтацію усіх цих видань свідчать слова С.Канюка із статті “Куди дорога?”. Він пише, що лише радянська Росія допоможе українському народові добитися свого ідеалу [39]. Радянофільські симпатії С.Канюк демонстрував і в наступних виданнях, які він редагував або брав у них участь (“Громада”, “Народ” тощо).

Радянофільство не було випадковим. Багато хто щиро вірив у невідворотність “українізації” в підросійській Україні, в її перспективність. Видання, що перебували під впливом Соціал-демократичної партії й соціалістичних ідей, могли відзначатися більшою чи меншою опозиційністю до румунської влади (“Боротьба”, наприклад, гостро виступала проти румунської окупації), але їх об’єднувало одне: симпатії до радянської України та нерозуміння суті справжнього українського національного ідеалу.

Наприкінці 20-х років, коли соціал-демократи повністю перейшли на прорадянські позиції, виходила газета “Борець” (1929-1930 рр.) з найбільш непримиренною “класовою” позицією.

Серед журналістів, які співробітничали у соціал-демократичних виданнях, назвемо ще І.Стасюка, К.Кракалію, І.Квасницю, В.Левинського, В.Руснака, С.Галицького, І.Михайлевича, М.Ковальчука, В.Гаврилюка та ін.

М.Романюк, автор монографії “Українська преса Північної Буковини” пише: “...соціал-демократичні часописи займали цілком виразні ідеологічні позиції часто-густо більшовицької, прорадянської орієнтації. Їх редактори, працівники редакцій, дописувачі щиро вірили у правильність дії керівництва УРСР, схвалювали обраний ним шлях “до світлого майбутнього”. Газетні публікації були спрямовані на пропаганду соціялістичних ідей... Однак не враховувалася та обставина, що буковинське село було виразно національне, а не інтернаціональне, де могли розвиватися пропаговані партійними часописами соціалістичні ідеї. Тому ця преса була короткотривалою в часі, бідною за формою, виходила невеликими тиражами” [40]. Щоправда, деякі суттєві моменти треба уточнити. Була віра щира, а була й віра за “комінтернівські” гроші; “керівництво” УРСР дуже мало або нічого не вирішувало, вирішували у Москві. А якби буковинське село було інтернаціональне (і соціал-демократи врахували цю обставину), то тоді що? Чи мали б вони шалений політичний успіх? Галичина (а тим більше Львів) була досить інтернаціональною за складом населення, але саме вона стала українським П`ємонтом.

Про пресу 20-х років інших політичних орієнтацій. Колишні члени Націонал-демократичної партії та “Руської ради” видавали “Народний голос” (1921-1923 рр.), “Зорю” (1924-1925 рр.), “Землю” (1925-1926 рр.), “Рідний край” (1926-1930 рр.). Українська народна партія видавала “Народ” (1926 р.).

Ця преса була дуже скромна. Тижневик “Зоря” мав усього піваркуша обсягу, а передплатників — 250. І все ж вона відрізнялася від соціал-демократичних видань — негативним ставленням до комуністичної ідеї і практики, що здійснювалася в підросійській Україні. Однак і цій пресі не вдалося уникнути певних ілюзій, зумовлених так званою українізацією.

Перед Першою світовою війною “Руська рада” (1910-1914 рр.), а потім Український союз послів у Буковині (1915 р.) видавали газету “Народний голос”, видавцем і відповідальним редактором її був І.Созанський. Нове видання спиралося на передвоєнні традиції, не поділяло націоналістичних настроїв Галичини, що почали поширюватися серед буковинської молоді.

Видання національно-демократичної орієнтації намагалися протистояти румунізації, підтримати українців Буковини, подолати хаос у їх лавах, згуртувати, гостро засуджуючи тих, хто зраджував національні інтереси.

Зважаючи на переслідування, публікації “Зорі”, наприклад, практично всі були анонімними. “Земля”, що почала виходити замість “Зорі”, продовжила цю практику.

У квітні 1926 р. Українська народна партія почала видавати газету “Народ”. Видання ставило перед собою складне, як на ті часи на Буковині, завдання —обороняти українство Буковини.

Серед видань 20-х років помітним є “Рідний край” (1926-1930 рр.), видання незалежне, але фактично воно підтримувало Українську національну партію. Видавав і редагував “Рідний край” Л.Когут. Активно співробітничали тут, як і в згаданих вище виданнях, В.Руснак, І.Андрич, Ю.Сербинюк.

Видання так визначило свої головні завдання: виховувати українців національно-свідомими; виступати проти румунізації, у тому числі і проти румунізації церкви; захищати національні інтереси в усіх сферах суспільного життя [41].

“Рідний край” полемізував з соціал-демократами та з Румунською цараністською партією (її органом була газета “Хліборобська правда”). Видання мало авторитетних дописувачів — М.Данько, С.Бородаєвський, М.Кордуба, С.Смаль-Стоцький, В.Сімович, С.Сірополко. Ця газета була найкращим виданням 20-х років, що стояло на національних позиціях.

Окупаційна влада хоча всіляко переслідувала українські видання, проте дещо лояльно ставилася до тих видань, що виходили українською мовою, але були органами румунських партій. Це орган Національно-демократичної партії —“Хліборобське слово” (1924 р.), “Голос Буковини” — орган Румунської ліберальної партії, згадана уже “Хліборобська правда” (1926-1938 рр.) — орган Румунської цараністської партії.

Виходили сатирично-гумористичні часописи: “Щипавка” (1922 р.) і “Жало” (1926 р.). “Щипавку” видавав О.Данилович, друкували її на гектографі.

Журнального типу видань, окрім “Променя” (1921-1923 рр.), не було. Цей літературно-науковий журнал видавав Комітет молоді. Тут вміщували твори українських письменників, статті з української історії та літератури і з інших галузей науки. “Промінь” мав солідних і відомих авторів: Ф.Дудко, О.Дучимінська, В.Залозецький, О.Кобилянська, В.Лімниченко, О.Маковей, Д.Макогон, О.Олесь, О.Орлівна, А.Павлюк, А.Падолист, І.Пугіляк, Марійка Підгірянка, К.Поліщук та ін. Двадцяті роки на Буковині — це роки виживання. Окрім пробільшовицьких, радянофільських видань і тих, що були органами румунських політичних партій, виходили ще українські видання — “...так звані “незалежні видання”, без ясного обличчя, без політичної чи якоїсь іншої програми. Мали ці “незалежні газети” одну-єдину мету: не дати завмерти українському писаному слову! Ця думка так сильно вкорінилася в нашій буковинській журналістиці, що навіть тоді, коли вже була змога сяк-так вільно висловлювати свої думки, частина цієї преси трималася ще тієї нездорової засади, керуючись нею у видаванні часописів. Статті були дуже бліді, мляві, без життя, бо навіть “між рядками” не було що читати” [42].

Д.Квітковський називає 1928-1937 рр. другим національним відродженням Буковини. У цей час “найбільше ваги з самого початку було присвячено рідній пресі, як чинникові, який найкраще єднає всю розкинену громаду в одну духову родину, керує нею згідно з загальним інтересом” [43].

Відчувалася гостра потреба мати щоденну газету. Без такого видання активно впливати на громадську думку, організовувати українське суспільство, виховувати його не було змоги.

Таким щоденником став “Час”, “незалежний, безпартійний часопис”, перше число якого появилося 1 жовтня 1928 р. Видавав “Час” спочатку Т.Глинський, а від 1929 р. — видавнича спілка “Час”. Редагували “Час” В.Мегидинюк, Л.Когут, Ю.Сербинюк, М.Глинський.

У “Зверненні до наших читачів” редакція з’ясувала необхідність щоденника, визначила свої завдання: “Інформувати читача про всі події у світі, державі й краю, стояти на сторожі прав українського народу, а через поширення й поглиблення національної думки об’єднати духово всіх Українців у Румунії, де вони й не жили б. Стоячи на становищу безпартійности, а лучше кажучи непартійности “Час” реєструватиме важніші прояви життя всіх наших політичних угрупувань.

Одначе, зважаючи на спільність інтересів усіх верств українського населення в Румунії, “Час” противитиметься дальшому погубному зріжничкуванню нашого народу і всіма силами стремітиме до об’єднання всіх українських гуртів.

Для переведення цієї мети отворяє “Час” свої сторінки для всіх Українців без різниці переконань, при чому згори заявляє, що не допустить на своїх шпальтах ніяких особистих розрахунків, бо девіза нашого часопису є: єднати, а не роз’єднувати, будувати, а не руйнувати” [44].

Редакція “Часу” майже відразу ж (від 5 жовтня) почала видавати щотижневий спеціальний випуск “Селянське число”, призначене для селян. А в січні 1929 р. редакція почала видавати і додаток для дітей — “газетку для українських діточок “Український цвіт”, яку очолила буковинська дитяча письменниця К.Чертенко-Костецька. На жаль, появилося лише одне число.

Протягом 1928-1929 рр. виходив і додаток “Нова старовина”.

“Час” відіграв важливу роль у політичному житті буковинських українців. Щоденник порушував найрізноманітніші проблеми, та, очевидно, найбільша його заслуга полягала у намаганні об’єднувати українців, виховуючи їх національно свідомими.

Щодо політичної орієнтації. З приводу появи двотисячного числа редакція ще раз заявила про свою непартійність [45]. Але це скорше був тактичний прийом, зумовлений стратегією політичної боротьби. Для того, щоб вижити, “Час” опирався на якомога ширшу соціальну базу, на якомога більшу читацьку аудиторію.

На виборах “Час” підтримував Українську національну партію і критикував тих українських політиків, які співробітничали з окупаційною владою. Щоправда, “Діло” критикувало УНП за угоду з Румунською ліберальною партією [46]. Але ж УНП хотіла отримати трибуну для легальної політичної боротьби, розширити діапазон легальних засобів боротьби. Подібну тактику застосовувало і УНДО у Галичині.

З іншого боку, посівши своєрідну центристську позицію в українському політичному житті, “Час” не ототожнював себе (і не хотів цього робити) із націоналістичним крилом. Він полемізував із молодшим поколінням, яке сповідувало ідеї українського націоналізму і гуртувалося навколо тижневика “Самостійність”.

Редакція не вміла зробити “Час” прибутковим, а тому фінансові проблеми щоденник переслідували постійно. У середині 30-х років кількість передплатників зменшилася до 600. Д.Квітковський згадує, що націоналістична молодь запропонувала, щоб на місце тодішнього редактора Л.Когута прийшли троє молодих енергійних журналістів, залишивши йому редагування економічної сторінки. Керівництво часопису відкинуло цю пропозицію, погодившись тільки, щоб від “Самостійності” прийшов О.Шипинський. Протягом двох місяців (серпень-вересень 1935 р.) він редагував “Час” (саме тоді на його сторінках появилися публікації, лейтмотивом яких була національна ідея). О.Шипинському закинули радикальність політичних поглядів, пропаганду націоналізму і змусили відійти [47].

Загалом, така стратегія часопису була зрозуміла: ”Можливо, що його блідий, часто нецікавий зміст, та не завжди рішуче відношення і ставлення до румунської денаціоналізаційної політики уможливили йому перетривати всі лихоліття і зберегти на Буковині традицію української преси. Бо як би не було, “Час” був українським національним часописом, він ніколи не збочував й не йшов на чужі послуги — хоча й не дуже відважно” [48].

28 червня 1940 р., після приходу більшовиків, припинено вихід “Часу” — період навіть скромної національної роботи в легальних формах минув.

Соціал-демократи видавали тижневик “Нове життя” (1931-1934 рр.). Видавцем і редактором був І.Микитович. Тижневик багато уваги звертав на внутрішні проблеми партії, популяризував соціалістичне вчення, гостро полемізував із націоналістичними виданнями.

На початку січня 1932 р. Українська національна партія почала видавати газету “Народня сила” (1932-1934 рр.) з підзагаловком “господарсько-кооперативний часопис”, а лише згодом (від ч.36) було зазначено, що це орган партії. Видавцем і відповідальним редактором часопису був Ю.Сербинюк. Редакція вже у першому числі з’ясувала свою програму і завдання. Констатувавши хворобу суспільного організму, ту загрозливу економічну кризу, яка охопила державу, а найбільше відбилася на селянах, редакція пропонувала способи виходу із кризи. Вона бачила вихід у створенні кооперативних організацій, у впровадженні в сільському господарстві новітніх досягнень науки і техніки.

Щоправда, навіть тоді, коли на сторінках часопису переважала економічно-кооперативна проблематика, “Народня сила” порушувала питання суспільно-політичного характеру. Наприкінці 1932 р. часопис підтримав на виборах Українську національну партію, яка уклала угоду з національною хліборобською партією (з т.зв. цараністами).

Власне після виборів "Народня сила" стала органом Української національної партії. А у тому, що від партії було обрано Ю.Сербинюка (до камери), В.Залозецького і Д.Маєр-Михальського (до сенату), була велика заслуга газети. Редакція “Народньої сили” посіла активну позицію у політичній боротьбі і закликала до боротьби буковинських українців: “...ми живемо в часі боротьби, й тому народні маси мусимо виховувати до боротьби. Ще не пізно” [49]. Дуже важливо, що журналісти часопису розуміли пресу як засіб боротьби, про що свідчить діяльність часопису як органу Української національної партії. “Народня сила” виступила проти запровадження військового стану, вона відгукувалася на всі важливі питання тогочасного політичного життя. Газета намагалася активізувати українське суспільство, критикувала тих, хто ухилявся від боротьби (вже не кажучи про відступників, ренегатів української справи), прикривався нейтралітетом. Як і інші українські часописи на західноукраїнських

землях, “Народня сила” писала про голодомор 1933 р. в Україні і гостро осудила більшовицький режим, Москву — організатора геноциду.

Цензура переслідувала часопис. У 1934 р. він перестав виходити.

У січні того ж року почав виходити тижневик “Рада” (1934-1935, 1937-1938 рр.). Видавало його “Видавництво Ю.Гливки і Спілка”, редагував Ю.Сербинюк. У підзаголовку було зазначено, що це незалежна газета української національної думки, але фактично “Рада” стояла на позиціях Української національної партії. Після відновлення у 1937 р. газета мала теж підзаголовок: “незалежна газета української національної думки”. На початку 1937 р. “Рада” писала: “Тижневик стоятиме на службі та сторожі постійних інтересів української національної справи взагалі. Будемо речником та пропагатором усього, що нас об’єднує, скріплює та будує, й будемо оминати все, що нас роз’єднує та руйнує... Не будемо вести конкуренції з існуючою українською пресою, а будемо взаємно доповнювати її, підтримуючи себе...” [50].

“Рада” відгукувалася на політичні події дня, виховувала своїх читачів національно свідомими. Основні рубрики: “З внутрішньо-політичного життя”, “Зі світової політики”, “Українці поза межами”, “Українські вісті з інших земель”, “На радянській Україні”, “Дописи”, “Новини”. Редакція намагалася уникнути цензурних переслідувань, а тому тональність її публікацій була спокійнішою, ніж, скажімо, “Народньої сили”.

Продовжувала виходити в 30-ті роки і “Хліборобська правда”(1929-1938 рр.). Її видавцем і редактором був К.Кракалія. Виходив тижневик нерегулярно. До 1930 р. він був органом Національної хліборобської (цараністичної) партії, а в 1930-1938 рр. — органом Української хліборобської партії, якої ні формально, ні практично не існувало [51].

А.Жуковський і Д.Квітковський пишуть, що “часопис був відбиткою політичної діяльності головного редактора К.Кракалії” [52].

Вони відзначають її антиукраїнський характер: ”У 1926-1930 рр. “Хліборобська правда” стояла на послугах румунської цараністичної партії, тому накидалася з найнепристойнішими виразами на всіх українців, які не поділяли поглядів тієї чужої партії” [53]. Але М.Романюк уважає, що “Хліборобська правда” просто посідала центристську позицію. Фактом є те, що газета справді дуже різко, не перебираючи в прийомах полеміки, виступала в середині 30-х років проти Української національної партії і проти українських націоналістів. На нашу думку, “Хліборобська правда” була не центристською, а прорумунською, угодовською.

Активними авторами “Хліборобської правди” були К.Кракалія, Гр.Андріящук, С.Гнідий-Никорович.

Гр.Андріящук також редагував “Правду” (1930-1936 рр.), що була органом цараністів і посідала ту ж політичну позицію.

Згадаємо і про дитяче видання того часу — “Українська ластівка”, що його 1930 р. вирішило видавати товариство “Українська школа”. Але перше число журналу появилося аж у 1933 р. Відповідальним редактором журналу був А.Кирилів, а редагувала журнал колегія (Т.Бриндзан, М.Гарас, К.Горвацький). Виходив місячник до 1938 р., коли вийшло одне число (останнє). На Буковині це було єдине видання для українських дітей.

30-ті роки позначені появою на політичній арені українських націоналістів та їх видань. Д.Квітковський пише: “...якщо до 1930 року дух спротиву румунізаційній політиці й непереможна воля до національного самовиявлення на Буковині мали спорадичний, напівлегальний характер, то почавши від 1930 року цей дух набирає характеру свідомого революційно-політичного руху” [54]. Тут передано зміст і суть обох етапів розвитку української преси на Буковині.

Уже говорилося про те, що після створення ОУН націоналістичний рух на Буковині активізувався. Офіційними органами націоналістичного руху на Буковині були місячник “Самостійна думка” і “Самостійність”. “Обидва пресові органи зродилися з потреб нової ідеології і нової духовости, що їх принесла, почала проповідувати й практикувати в дії нова генерація буковинських українців” [55].

Ідея видавати журнал, який проповідував би інше ставлення до життя, ніж те, що демонструвала старша генерація, виникла серед членів студентського товариства “Чорноморе”. Таким журналом стала “Самостійна думка”, перше число якої появилося 1 січня 1931 р. У статті “Від видавництва” говорилося про всеукраїнський, понадпартійний грунт журналу. Редакція бачила завдання у тому, щоб “... по-можности освідомити та духово піднести наш загал...” [56].

Вже у цьому числі вміщено статтю М.Сціборського, одного із провідних діячів ОУН (“Соборність політики і психології — засада визволення”). У ч.2 О.Мегидинюк у статті “Кволість нашого політичного життя на Буковині” критикує Українську національну партію, яка не виправдовує покладених на неї надій. У наступних числах знаходимо кілька програмних статей з ідеології українського націоналізму (“Про ідеологічні підстави українського націоналізму” С.Охримовича, “Український націоналізм та його завдання” Р.Савінського, “Фрагмент з ідеології українського націоналізму” М.Ніцковича), але є стаття про В.Липинського і стаття на захист Драгоманова. Проте політична орієнтація “Самостійної думки” стає щораз очевиднішою: у ч.1 за 1932 р. редакція заявила, що вона стає на платформу українського націоналізму.

“Самостійна думка” — один із кращих журналів того періоду не лише на Буковині, але й на західноукраїнських землях. Редактором і видавцем журналу був С.Никорович. В останні роки його редагував О.Ольжич, який мешкав тоді у Празі. Підписував журнал як видавець і Д.Квітковський. На сторінках видання друкувалося багато західноукраїнських публіцистів, письменників, поетів. Ідея української

державності, українська національна ідея є основною у діяльності журналу. Як і “Розбудова нації”, “Самостійна думка” виступала трибуною націоналістичного руху на західноукраїнських землях. Журнал мав два додатки. У 1931 р. почав виходити додаток під назвою “Самостійна думка української матері”, а в червні 1932 р. — “Державно-творча трібуна Буковини”. Обидва додатки редагувала С.Г.-Никорович. Здається, що А.Жуковський і Д.Квітковський занадто суворо оцінюють ці видання, коли пишуть: “Але ці додатки не були жодною мірою подією в нашому національному житті: примітивні, нецікаві, вони швидко перестали виходити” [57]. Обидва додатки все ж таки були змістовними та мали ідеологічне спрямування.

“Самостійна думка” постійно перебувала у фінансових проблемах, зазнавала утисків з боку влади. Незважаючи на труднощі, журнал виходив до 1937 р.

Визначну роль у пропаганді української національної ідеї, у вихованні буковинських українців, у захисті їх інтересів і прав відігравав і тижневик “Самостійність”.

На думку А.Жуковського і Д.Квітковського, “Самостійність” — це перший часопис на Буковині, що бачить своє основне завдання в пропагуванні ідеї української державности й своїм духовим настановленням сягає далеко за межі маленької Буковини. Проповідуючи національну самовистачальність (орієнтація на власні сили) та героїчну поставу до життя, “Самостійність” внесла в українське життя на Буковині новий дух” [58].

Перше число “Самостійності” вийшло 1 січня 1934 р. “Виданням нового часопису ми не думали робити комусь конкуренції, а хотіли цілком звичайно мати свою трибуну, з якої могли б проповідувати нові думки, нові ідеї”, — згадував згодом Д.Квітковський [59].

Засновниками “Самостійності” були О.Зибачинський, Д.Квітковський, Л.Гузар, І.Григорович. Головним редактором тижневика увесь час був О.Зибачинський.

“Самостійність” охоплювала ширшу читацьку аудиторію. Про популярність тижневика свідчить його наклад перед забороною (навесні 1937 р.), який сягнув 7000 примірників. Такого накладу не мало жодне інше буковинське видання. Румунська влада переслідувала українців навіть за читання "Самостійності". Тижневик часто забороняли. Тоді керівництво тижневика зареєструвало ще один тижневик під назвою "Молода Буковина”. Коли забороняли "Молоду Буковину”, появлялася “Самостійність”. Факт, що “Самостійність” при фінансовій і моральній допомозі українського буковинського населення могла не тільки втримуватися, але й сильно розросталася, був доказом правильности голошених нею ідей та духового поневолення. Рівночасно це було доказом національної зрілости й готовости українського буковинця боротися за найвищі організовані вияви всієї української нації” [60].

Уже в ч.1 у редакційній статті “Наш фронт” звучить заклик до боротьби: ”…хто готовий віддати для майбутності української нації все, що найдорожче має в житті, той і самий стане в наші ряди під спільний прапор “Самостійності” і на спільний нам фронт” [61]. У цьому ж числі редакція, звертаючись до читачів, повідомляла, що тижневик буде друкувати статті на ідеологічні, економічні, політичні теми, інформувати про ті події у світі, що стосуються українців, про життя буковинських українців; зокрема, проблеми селян, інтелігенції, молоді — “...одним словом, стоятиме в обороні всіх прав українського народу на самостійність” [62].

Як і “Самостійна думка”, “Самостійність” стояла на позиціях українського націоналізму. Звісно, що влада постійно переслідувала тижневик.

У 1935-1936 рр. “Самостійність” мала додатки — “Літературно-науковий додаток” і “Спортовий листок”. На жаль, перший із них виходив нерегулярно. “Спортовий листок” свою роль у вихованні духовно і фізично сильної молоді відіграв — українські націоналісти плекали культ гармонійно розвиненої людини.

У червні 1936 р. вийшло перше число ще одного додатку до “Самостійності”. Це сатирично-гумористичний журнал “Чортополох”, який редагував О.Шипинський. Він поступався за професійним рівнем галицькому “Комарові”, але характер мав не менш бойовий: найважливіші суспільно-політичні проблеми, показані за допомогою засобів сатири й гумору, визначали зміст видання. “Чортополох” порушував важливі проблеми того часу (внутрішні і зовнішні), висміював угодовську політику окремих політичних партій, ренегатство, зраду окремих діячів. “Чортополох” дуже різко критикував розпорошеність українських політичних сил, відсутність єдності. Ще більш нищівною була сатира “Чортополоху” на радянське життя.

Доречно згадати про сатирично-гумористичний часопис “Будяк” (вийшло 12 чисел), що в 1930-1931 рр. виходив на Буковині. Він теж був бойовим, його публікації й карикатури відзначалися актуальністю і гостротою, хоча деколи їм бракувало дотепності.

Серед авторів “Самостійності” були українці буковинські (О.Зибачинський, Д.Квітковський, С.Лакуста, О.Шипинський тощо) та українці із-за кордону (М.Сціборський, Є.Онацький, М.Селешко та ін.).

Навесні 1937 р. влада заборонила “Самостійність”, а її відповідального редактора І.Григоровича на першому політичному процесі 19-20 квітня 1937 р. засудили на два роки в’язниці. Тоді ж кинули за грати ще кілька молодих націоналістичних діячів і журналістів — Д.Квітковського, І.Бучка, В.Тодорюка.

Так завершувався цей етап розвитку української преси на Буковині.

У червні 1937 р. відбувся ще один політичний процес. На ньому І.Григоровича було засуджено вже на три роки — за “українську ірредентистичну пропаганду”. “Після цих процесів всяка легальна праця була унеможливлена, газети замкнені, товариства розв’язані” [63]. Конституція 1938 р. узаконила ті основні принципи, які перетворювали Румунію на авторитарну державу.

Як уже говорилося, у 1938 р. було прийнято закон “Про захист національної праці”, що сприяв ганебній дискримінації українців. 1 квітня 1938 р. було прийнято закон про ліквідацію усіх товариств і політичних партій, які пропагують або здійснюють політичні ідеї. Восени того ж року було заборонено профспілки.

Румунська влада переслідувала українську пресу. Вже говорилося, що в березні 1937 р. заборонили “Самостійність”. У лютому 1937 р. після року заборони вийшла “Рада” (підтримувала Українську національну партію), проте змушена була заявити про свою лояльність до уряду. Таку ж лояльну політику провадила і Українська національна партія. В останньому числі “Ради” (1938 р.) її лідер В.Залозецький закликав усіх українців голосувати 28 лютого 1938 р. за нову конституцію.

У березні 1938 р. перестала виходити і “Хліборобська правда”. Усі роки К.Кракалія і його газета балансували між лояльністю до влади і прихильністю українського читача. Влада заборонила і “Хліборобську правду”.

“Час” залишався єдиним українським виданням, що продовжувало виходити, хоча йому теж доводилося лояльно ставитися до уряду. Газета писала: “Ми часто не слухали рад менше поінформованих і не писали так, як це комусь подобалося. Але ми писали чисту правду в свідомості, що брехнею світ перейдеш, але назад не вернеш” [64].

“Час” негативно ставився до комуністичних ідей та більшовизму, багато писав про життя радянської України. Не оминала увагою газета події в Європі, зокрема багато писала про події в Німеччині.

Українська тема завжди посідала чільне місце на шпальтах “Часу”, хоча в тих умовах писати відверто й об’єктивно було важко. “Час” мав постійні рубрики: “Українські вісті”, “Що діється між українцями”, “Українці за океаном”, “Україніка”, “З життя совітської України”, публікації яких відображали справжню позицію газети. Навіть у цих умовах “Час” намагався підтримати українське шкільництво.

Цензурний тиск посилювався. Це відбивалося на газеті. Влада щораз прискіпливіше аналізувала українознавчі публікації, які, на її погляд, мали антидержавне спрямування. Щоправда, під час подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні стало дещо легше, бо Румунія захищаючи свої інтереси, виступала проти політики Угорщини, вона давала притулок багатьом утікачам і січовим стрільцям.

На початку року Ю.Сербинюк почав видавати газету “Нова рада”. Належної підтримки серед українців вона не мала. Народні маси починали

розуміти, що легальним шляхом добитися гідного національного існування неможливо.

Проте у квітні 1940 р. уряд дозволив створити Фронт національного відродження, який мав би захищати інтереси національних меншин.

Після переговорів української делегації (В.Залозецький, Л.Когут, І.Гаврилюк) з урядом, румунський парламент затвердив “мінімальну програму співпраці з українською меншиною”. Результат програми: чотири години вивчення української мови і дві години релігії українською мовою щотижня та ще деякі незначні поступки...

...28 червня 1940 р. румунська окупація змінилася більшовицькою. “Час” перестав виходити. Л.Когута посадили у в’язницю, засудили до смертної кари. Завдяки німецькій переселенчій комісії його вдалося врятувати (подібним чином врятували життя багатьом західноукраїнським інтелігентам).

1. Про “буковинську атмосферу”// Діло.— 1926.— Ч.2.
2. Буковина — її минуле і сучасне/ За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського.— Париж; Філядельфія; Детройт,1956.— С.291.
3. Там само.— С.302.
4. Там само.— С.303.
5. Енциклопедія українознавства: Словникова частина/ За ред. В.Кубійовича.— Париж; Нью-Йорк,1957.— Т.1.— С.190.
6. Лозинський М. Уваги про українську державність.— Відень,1927.— С.62.
7. Українська державність у ХХ столітті.— К.,1996.— С.203.
8. Час.— 1933.— Ч.1209.
9. Ботушанський В.Участь українців Буковини у творенні української державності// Народне віче Буковини 1918-1993. Документи і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р.— Чернівці, 1994.— С.59.
10. Квітковський Д. Боротьба за українську ідею.— Детройт; Нью-Йорк; Торонто,1993.— С.19.
11. Буковина — її минуле і сучасне/ За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського.— Париж; Філядельфія; Детройт,1956.— С.517.
12. Квітковський Д. Боротьба за українську ідею.— Детройт; Нью-Йорк; Торонто,1993.— С.22.
13. Там само.— С.23.
14. Там само.— С.21.
15. Там само.— С.37.
16. Там само.— С.34.
17. Буковина — її минуле і сучасне/ За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського.— Париж; Філядельфія; Детройт,1956.— С.812.
18. Квітка Д. Українське студенство під Румунією// Студентський шлях.— 1934.— Ч.7-8.— С.232.
19. Під румунським постолом. — Париж, 1931.— С.19-20.
20. Там само.

21. Квітковський Д. Боротьба за українську ідею.— Детройт; Нью-Йорк; Торонто,1993.— С.49.
22. Буковина — її минуле і сучасне/ За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського.— Париж; Філядельфія; Детройт,1956.
23. Животко А. Історія української преси.— Мюнхен,1989-90 рр.
24. Тернопільський Ю. Українська преса в перспективі 150-ліття.— Джерзі Сіті,1974.
25. Гарас М. Історичний огляд і сучасний стан української освіти й культури на Буковині// Самостійна думка.— 1934.— Кн.1.— С.57-70.
26. Український статистичний річник за 1936-1937 рр.— Варшава; Львів,1938.
27. Зленко П. Видавнича справа на Буковині в останньому десятилітті (1918-1928)// Книголюб.— 1928.— Кн.1-2.
28. Романюк М. Українська преса Північної Буковини (1918-1940 рр.).— Львів,1996; Романюк М. Українська преса Північної Буковини (1870-1918 рр.).— Львів,1998; Романюк М., Галушко М. Українська преса Північної Буковини (1870-1940 рр.): Історико-бібліографічне дослідження.— Львів,1999.
29. Див., напр.: Боротьба трудящих Північної Буковини і Бесарабії за своє соціальне і національне визволення, Чернівці, 1970; Фостій І. Визвольна боротьба трудящих Північної Буковини на сторінках газети “Воля народа” та “Громада”// Минуле і сучасне Північної Буковини.— Вип.1.— К.,1972; Курило В. Боротьба трудящих Північної Буковини за соціальне й національне визволення та возз’єднання з Радянською Україною в період світової економічної кризи (1929-1939 рр.)// Минуле і сучасне Північної Буковини.— Вип.3.— К.,1973; Кобилянський С. Селянське питання Північної Буковини на сторінках газети “Боротьба” (листопад 1925 — листопад 1928 рр.)// Минуле і сучасне Північної Буковини.— Вип.3.— К.,1973; Комарницький С. Роль прогресивної преси в революційному вихованні трудящих Північної Буковини (20-30-ті роки XX ст.)// Укр. істор. журнал.— 1967.— Ч.6.— С.73-82.
30. Буковина — її минуле і сучасне/ За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського.— Париж; Філядельфія; Детройт,1956.— С.484.
31. Там само.— С.485-486.
32. Там само.— С.628.
33. Буковина.— 1909.— Ч.6.
34. Франко І. Реалісти чи карієристи// Житє і слово.— 1896.— Т. V.— С.73-93.
35. Буковина — її минуле і сучасне/ За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського.— Париж; Філядельфія; Детройт,1956.— С.506.
36. Квітковський Д. Боротьба за українську ідею.— Детройт; Нью-Йорк; Торонто,1993.— С.309.
37. Феденко П. Український рух у XX столітті.— Лондон,1959.— С.251.
38. Буковина — її минуле і сучасне/ За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзака, А.Жуковського.—Париж; Філядельфія; Детройт,1956. — С.635-636.
39. Воля народа.— 1920.— 18 червня.
40. Романюк М. Українська преса Північної Буковини. 1918-1940.— Львів,1996.— С.34.
41. Рідний край.— 1926.— Ч.1.

42. Буковина — її минуле і сучасне/ За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського.— Париж; Філядельфія; Детройт,1956. — С.639.
43. Там само. — С.640.
44. Час.— 1928.— Ч.1.
45. Там само.— 1935.— Ч.2000.
46. Діло.— 1938.— 11 січня.
47. Буковина — її минуле і сучасне/ За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського.— Париж; Філядельфія; Детройт,1956.— С.646.
48. Там само.— С.647.
49. Народня сила.— 1932.— Ч.35.
50. Діло.— 1937.— 21 березня.
51. Буковина — її минуле і сучасне/ За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського.— Париж; Філядельфія; Детройт,1956.— С.647.
52. Там само.
53. Там само.
54. Квітковський Д. Боротьба за українську ідею. — Детройт; Нью-Йорк; Торонто,1993. — С.26.
55. Там само.— С.29.
56. Самостійна думка.— 1931.— Ч.1.
57. Буковина — її минуле і сучасне/ За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзака, А.Жуковського.— Париж; Філядельфія; Детройт,1956. — С.657.
58. Там само.— С.650.
59. Квітковський Д. Боротьба за українську ідею.— Детройт; Нью-Йорк; Торонто, 1993.— С.28.
60. Там само.— С.31.
61. Самостійність.— 1934.— Ч.1.
62. Там само.
63. Квітковський Д. Боротьба за українську ідею.— Детройт; Нью-Йорк; Торонто,1993.— С.34.
64. Час.— 1938.— 1 січня.

ПРЕСА ВОЛИНІ

Дослідники вважають, що українська преса Волині почалася із часопису “Громадянин” [1]. Газета виходила у Житомирі в 1917-1919 рр. Збереглося лише кілька чисел “Громадянина”, проте й вони свідчать про те, що газета стояла на політичній платформі Української Народної Республіки. Тон багатьох публікацій піднесено-патетичний, емоційний, а коли мова заходить про П.Скоропадського, то й безкомпромісний. Газета мала такі рубрики: “Рідні вісти”, “Хроніка”, “Телеграми”, “Справочний відділ”. Друкувала вона накази Волинського губернського комісара, повідомлення із театру воєнних дій. “Громадянин” — одна із перших регіональних газет, що захищала Українську Народну Республіку і виражала інтереси українців, зокрема їх прагнення до самостійної і соборної України.

У 1920 р. ця газета продовжувала своє існування під назвою “Громада”. Виходила вона вже у Луцьку. Деякий час видавцем був С.Підгірський. Виходила тоді “Громада” на шістнадцяти сторінках. Тут були публікації на важливі суспільно-політичні теми. У ч.3 у редакційній статті “Від редакції” із болем відзначено сумні результати трирічної боротьби, однак “…мрія про кращу будуччину України — не вмерла…”.

Але ще раніше заходами “Синьої” дивізії (її було сформовано у Німеччині із полонених українців російської армії і названо так за кольором одностроїв) 1917 р. у Білій Підляській почало виходити “Рідне слово” — “українська народна часопись”. Видавцем була місцева “Українська громада”. Згодом газета виходила у Бересті (Бресті), де її видавало просвітньо-видавниче товариство “Рідне слово”. Виходило “Рідне слово” майже до кінця 1919 р.

У ч.1 було визначено завдання “Рідного слова”: “Чужа влада над нашим краєм довела до того, що народ забув навіть ім’я, бо чужинців це мало турбувало — вони любили на нас “шкуру, а не душу”. Пробудити народ од віковічного сну, підняти його з того багна, в яке його втоптали чужинці — Москалі й Поляки, показати йому шлях до власного добробуту — оце найголовніші завдання “Рідного слова” [2].

Рубрики видання — “З України”, “Із Росії й зі світа”, “По нашому краю”, “Нові книжки”, “Ріжні вісти”. На сторінках “Рідного слова” подибуємо цікаві публікації на актуальні політичні теми. Серед відомих авторів — П.Тичина, П.Карманський, Мик.Шаповал.

Такими були початки української преси на Волині. Давалося взнаки панування Росії на цих теренах. Але повторювалася звична історія — тільки окремі українські землі звільнялися від цупких обіймів ненаситного північного сусіда, українець підіймався (десь швидше, десь

повільніше) до свідомого національного життя. Один із прикладів — Волинь.

Українська преса на Волині не піднялася на такий рівень, як у Галичині, але й вона разом зі своїм читачем прямувала до української мрії.

Ця преса не була достатньо структуризованою, однак є підстави говорити про такі її основні види. Це преса УНР, загальнополітичні видання, преса для селян, кооперативна преса, церковно-релігійна преса, преса політичних партій, культурно-освітня преса, молодіжна і дитяча преса.

Преса УНР на північно-західних землях України. Ця група західноукраїнської преси свідчить про реалізацію соборницької політики Української Народної Республіки, про торжество ідей соборності. Хоча появлялися видання УНР неперіодично, невеликими накладами, дуже скромні, навіть бідні щодо поліграфічного виконання, факт їхньої появи був промовистим. Після галицької періодики видання УНР є серед перших, що почали виходити на Волині українською мовою.

Насамперед, це офіційні видання: “Вістник краєвого комісаріату Української Народної Республіки на Холмщину, Підляше й Полісся” (Берестъ, 1918-1919 рр.), “Вістник Волинського Губерніяльного Комісара” (Луцьк, 1918), “Вістник Холмського Губерніяльного Староства” (Холм, 1918). Якщо у перших двох виданнях переважали офіційні повідомлення (урядова частина), то у “Вістнику Холмського Губерніяльного Староства” значна кількість публікацій присвячена місцевим проблемам — рубрика “З місцевого життя”. Інші рубрики — “Війна”, “Вісти зі світа”, “Останні вісти” і навіть “Нові книжки й видання”.

Представлена преса УНР на волинській землі і військовими виданнями. Так, у Луцьку 1918 р. виходила газета “Вістки сірих”, яку видавала філія Інформбюро Армії УНР при 1-ій козацько-стрілецькій (сірій) Дивізії (дивізію було сформовано в Австрії із полонених українців російської армії, а сірою її називали через колір одностроїв). “Вістки сірих” виходили з гаслами, які засвідчували вірність Українській Народній Республіці. Оскільки видання появлялося неперіодично, то й мови не могло бути про менш-більш повне відображення міжнародної ситуації і внутрішнього життя. І все ж “Вістки сірих” вміщували повідомлення про становище на фронті, накази головного отамана С.Петлюри. Була на сторінках видання й інформація місцевого характеру.

У 1919 р. у Радзивилові виходив “Український козак” — “газета української народної армії”. Основні рубрики газети — “З газет”, “По Україні”, “За большевицьким фронтом”, “Вісти з-за кордону”. У публікаціях доступно пояснювалася необхідність боротьби із московськими більшовиками, повідомлялося про бої української армії, про повстання у більшовицькому запіллі. Газета закликала українських вояків не допустити погромів і захищати євреїв.

У жовтні 1918 р. у Бересті почав виходити тижневик “Мир”, орган Холмського губерніяльного староства. Редагував його Мих.Квіт. Тижневик захищав українські національні інтереси.

За часів УНР у Рівному почала виходити “Вільна Україна” (1919 р.), безпартійна демократична газета. Друкували її у польовій друкарні штабу Північної групи. Самостійна і незалежна Україна була основою програми видання. Про це говорилося у ч.1 у зверненні до читачів: “Сама назва нашої газети вказує, яка є наша програма. Наша газета під теперішньою хвилею може мати тільки безпартійний характер: бо живемо в такім часі, серед таких обставин, де всякі партійні спори мусять зійти на другий план” [3].

Там же, у Рівному, у 1919 р. Державна інспекція Північної групи видавала “Надію України”. Це була “народна демократична газета”. Виходила вона під шапкою “Нехай живе Українська Народна Республіка!”. Збереглося лише кілька чисел, але можна зрозуміти, що це видання воєнних часів було цікавим і змістовним. Основні рубрики — “Війна з московщиною”, “Офіціяльна частина”, “Вісти з місць”, “Вісти з Києва”, “Радіо і телеграми”, “Огляд преси”, “Наші герої”.

Важливою групою преси Волині були загальнополітичні видання. Зокрема, таким виданням можна назвати “Громадянина”, потім його продовження — тижневик “Громада”, про які вже говорилося.

Таким виданням була і “Громада”, що почала виходити у 1925 р. — “орган національної думки”. ЇЇ видавець — сенатор М.Черкавський, а відповідальний редактор — С.Вишнівський. Від листопада 1926 р. вона виходила під назвою “Українська громада”. Всього кілька газет виходило тоді на Волині, а тому поява “Громади” мала велике значення для українців північно-західних земель. “Ми починаємо з вірою, що за “Громадою” стане весь народ, що “Громада” стане поки що єдиною трибуною на Волині” [4].

Основні рубрики “Громади” — “Дописи”, “Сойм і Сенат”, “Що діється в світі”, “Новини”. “Громада” писала на актуальні суспільно-політичні теми: проблеми політичної єдності, національне відродження, церковне життя, шкільництво, міжнародний аспект української справи. Досить сказати, що згодом цензура мала не одну нагоду для втручання. У всякому разі, у жовтні 1926 р. польська влада заборонила видання часопису — по суті, чи не єдину українську газету такого типу на Волині. Замість неї почала виходити з листопада 1926 р. “Українська громада”. Її чекала така ж доля. Незважаючи на те, що газета посідала, можна сказати, центристську позицію, її сторінки рясніли від “білих плям” — конфіскованих публікацій.

Основні рубрики — “Дописи”, “З наших земель”, “З сойму і сенату”, “Новини”, “Що діється в світі”, “Ріжні вісти”, “Переписка редакції й адміністрації”. На відміну від “Громади” появляються рубрики, присвячені регіонам — Поліссю, Холмщині, Галичині.

Загалом помірковано висвітлюються українсько-польські стосунки. “Українська громада” займала принципову позицію у церковному питанні, оскільки вважала, що церковні відправи в українських церквах треба вести українською мовою.

Виразною була антибільшовицька спрямованість часопису. У різних формах “Українська громада” порушує цю проблему у кожному числі.

Помітне місце на сторінках “Української громади” посідають публікації на історичні теми. Більше, ніж у “Громаді”, творів художньої літератури — вірші Т.Шевченка, П.Куліша, М.Старицького, Б.Грінченка, а також твори сучасників — В.Стефаника, О.Бабія, Остапа Вишні. Газета друкувала і твори менш відомих поетів та письменників. Побутує думка, що і “Громада”, і “Українська громада” були “ундівськими” виданнями на Волині.

У 1928 р. часопис став органом Українського національного об’єднання.

На сторінках “Української громади” друкувалися О.Ковалевський, О.Бабій, Є.Лукасевич, Ю.Павликовський, В.Островський. Традиційно значну кількість публікацій було підписано псевдонімами або криптонімами.

Зрозуміло, що “у нормальному”, так би мовити, суспільстві загальнополітичні газети як тип видання завжди є і повинні бути, бо це видання, які відображають події не із позицій певної політичної партії чи організації [5]. Але за умов, коли суспільство політично не структуроване, коли і політична, і національна свідомість не є досить високими (а саме так і було на північно-західних українських землях), такі видання мають, мабуть, ще більше значення. Інколи їх роль виконують ті видання, що заявляють про себе як безпартійні. Так, у 1922 р. у Луцьку почало виходити “Українське життя”, орган, який був “політичним, економічним і літературним”, “політичним, посвяченим українським справам Волині”, “суспільно-політичним та економічним…”. “Українське життя” не було партійним органом, воно захищало економічні, політичні і культурні інтереси українців Волині. Варто відзначити, що видання відверто заявило про свою українську, соборницьку позицію, воно не мало наміру бути просто “місцевим” виданням. У ч.1 редакція заявляла: ”Ми гадали назвати газету нашу “Волинський вісник”… Але ми передумали і назвали часопис “Українське життя” — нехай світ знає, нехай і потомні покоління відають, яке життя тепер наше на землях наших” [6].

Рубрики у газеті — “Ріжні вісти”, “Зі світу”, “Сойм”. Багато публікацій підписано псевдонімами. Із відомих авторів на сторінках газети подибуємо А.Животка, І.Крип’якевича.

Польська цензура втручалася часто, бо публікації газети були гострими. Окупаційна влада заборонила її у 1923 р.

Дещо раніше, ще за часів УНР, у 1920 р. виходила (Рівне, Житомир, Старокостянтинів) газета “Українське слово”, яку редагував О.Квас, а видавцем був А.Коршнівський. “Свою Україну любіть, любіть її во время люте!” — ці слова Т.Шевченка були “шапкою”, під якою почала появлятися газета. І в цьому випадку ми можемо говорити про її загальнополітичний характер. У ч.1 редакція заявляла, що газета буде захищати інтереси всього українського народу “без огляду на національну або громадську приналежність тих чи інших шарів його” [7]. Тут же пролунала думка про більшовизм як типове явище р о с і й с ь к о г о життя (це було досить несподівано для української політичної думки і публіцистики).

У 1921-1926 рр. у Луцьку виходила “Вільна думка”.

У ч.1 редакція писала: “Цією назвою ми зазначаємо, що він вільний від усяких партійних впливів, бо вільною мусить бути всяка освітня праця, хоч би й наймаліша. Давно вже час прийти на поміч нашому темному краєві, котрий тоне в своїй віковій темряві” [8].

Тижневик намагався інформувати своїх читачів про життя краю, про найважливіші події за кордоном. Публікації аналітичного напряму поєднувалися із публікаціями господарського напряму. Виразною була антирадянська позиція тижневика. Своєрідний парадокс, але радянофільство на Волині не змогло розростися так, як у ті роки у Галичині.

Варто звернути увагу на те, як газета розуміла призначення виховної роботи (освіти): “Гадаєм, що освіта мусить бути безпартійною, щоб не перетворитися в щось інше, не стати джерелом партійної агітації. Гадаємо, що й кожна партія може взяти участь у нашій праці, коли вона бажає поширювати освіту в нашому краю” [9]. Це характерно для загальнополітичного видання — заклик до спільної праці всіх, хто справді хоче добра для свого народу.

Основні рубрики газети — “Зі світа”, “З української преси”, “З російської преси”, “Хроніка”, “Відділ науковий”, “Відділ лікарських порад” тощо.

Цікавим загальнополітичним виданням був “Новий час”, що виходив у 1923-1924 рр. До його видання був причетний І.Тиктор як видавець і відповідальний редактор. Це були початки тієї праці, що привела до “Української преси”, видавничого концерну, що увійшов в історію української преси. І.Тиктор завжди намагався дотримати ноги часові у тому, що стосувалося організації видавничої діяльності й організації роботи редакції. Так і в “Новому часі”, наприклад, було використано радіотелефон. Оскільки “Новий час” як “ілюстрований політично-господарський часопис” виходив (до речі, двічі на тиждень) у Луцьку і Львові, то в його роботі брало участь багато галичан. Часопис намагався дати читачеві змістовну інформацію про життя української спільноти, не оминав увагою міжнародні проблеми, спортивне життя. Були

в “Новому часі” оголошення і реклама. Цензура час від часу втручалася у діяльність часопису, коли публікації набували гостроти.

На роль загальнополітичного видання претендувала “Українська нива” (1926-1936 рр.). На Волині пропольських видань у 20-30-ті роки було не так уже й мало. Одним із них була “Українська нива”. Зрештою, у 1926-1928 рр. і 1932-1936 рр. вона виходила не в Луцьку, а у Варшаві. Як бачимо, спроба “нормалізувати” українсько-польські стосунки (ініціатива належала польським політикам) почалася не в 30-х роках і не в Галичині, а на Волині. Ось чому редакція у передовій статті “Громадським шляхом” писала: “Українська нива” виходить якраз в цей історичний момент (травневий переворот 1926 р., у результаті якого до влади знову прийшов Пілсудський та його прихильники — С.К.) і приложить всіх зусиль, щоби виявляти невідложні потреби українського народу в Польщі, помагати викристалізуванню реальних наших домагань і в той спосіб звернути належну увагу і польської демократії на істотні проблеми момента. Разом з тим “Українська нива” буде допомагати широким верствам українського народу впорядкувати і своє внутрішнє життя, особливо в царині самоврядування, школи і церкви… Як газета безпартійна “Українська нива” не буде поборювати партійне життя, а явиться відгуком думок тієї численної української людности, що з тих чи інших причин не пристала до партійних угрупувань…” [10].

Пропольська орієнтація визначала зміст і характер публікацій газети. Про тематичний діапазон газети свідчить перелік основних рубрик: “Українське життя”, “Господарське життя”, “Життя Волині та Полісся”, “Літературне життя”, “Українське шкільництво”, “Останні вісті”. Газета багато писала про більшовицьку Росію (рубрики “На окупованій Україні”, “З совітського побуту”), але антибільшовицька позиція не була достатньою компенсацією за компроміс із польською владою.

Найактивніші автори газети — П.Певний, О.Ковалевський, П.Крижанівський, І.Гаврилюк, І.Білецький, П.Кравчук, М.Телєжинський та ін.

Від червня 1937 р. “Українська нива” (“громадська політична газета”) продовжує виходити як видання Волинського українського об’єднання. ВУО видавало і “Українську ниву”, яка намагалася залишатися загальнополітичним виданням. Саме так можна розцінити наміри редакції: “Об’єднати найширші верстви українського громадянства в одній національно-патріотичній організації, щоб — у протиставленні до всіх ворожих чинників проводити позитивну культурно-освітню, господарчу, самоурядову та релігійну працю” [11]. Претензії стати загальнополітичним виданням і сконсолідувати українське громадянство були безпідставними — це пояснюється політичною позицією ВУО, а була вона проурядовою. Річ у тім, що партію організували українські емігранти з Наддніпрянської України за допомогою поліського воєводи Г.Юзефського.

У 1927-1928 рр. виходив у Луцьку ілюстрований тижневик “Народний вістник”, відповідальним редактором і видавцем якого був Вас.Сагайда, посол до сейму. Для тижневика теж було характерним намагання об’єднати українське громадянство, незважаючи на різницю в політичних програмах і не виходячи за межі дозволеного у Польщі. Звідси критика “партійництва” і “політиканства”, заклики до єдності і співпраці, акцент на інтересах народу, проголошення необхідності “здорової політики”. Так можна зрозуміти редакційну статтю — звернення до читачів [12].

Позиція тижневика не мала історичної перспективи. Ситуація розвивалася не на користь тих, хто лояльно ставився до польської влади і сподівався на те, що Польща піде назустріч українцям: колонізація продовжувалася, бо все більше осадників появлялося на волинських землях, усе менше залишалося українських шкіл… Ось чому не сприймало українське громадянство (його національно свідома частина, звичайно) фраз про братерський союз Польщі й України, про братерську згоду та співпрацю обох народів. В останньому числі, звертаючись до читача, редакція (тобто В.Сагайда) писала: “Ми добули в народа довір’я, а “Народний вістник” осягнув нечуваний на Волині наклад. Перед судом історії ми стоїмо спокійні. Він випаде для нас справедливо, а майбутність стане свідком, що дорога, по якій ми йшли, є одинокою, на котрій український народ в Польщі може осягнути своє добро й національний розвій, не витрачаючи на марно своїх сил на неможливі до здійснення речі” [13]. Це означало єдине — поразку компромісу, угодовства, співпраці. Основні стратегічні наміри політики Польщі у міжвоєнному двадцятилітті залишалися незмінними — знешкодити державницькі прагнення українців, асимілювати їх, а історичні українські землі — колонізувати.

У 1936 р. у Луцьку виходив тижневик “Нова доба”. Його відповідальний редактор — П.Кравчук, а видавець — В.Островський. Середина 30-х років була важкою для українців Волині. Пропольська орієнтація давно вже себе скомпрометувала, антиукраїнська політика Польщі була очевидною. Пацифікація, закриття “Просвіти” в Луцьку та інших важливих центрах українського життя на Волині, ліквідація українського шкільництва, наступ на українські кооперативи, зміцнення т.зв. “сокальського кордону” — усе це в українців не залишало сумнівів щодо долі українства у Польщі.

Тижневик був одним із кількох українських видань, що виходили тоді на Волині. Загалом видання намагалося інформувати своїх читачів, не загострюючи стосунків із владою. Однозначною була лише антибільшовицька позиція “Нової доби”. Основні рубрики тижневика — “Місцеве життя”, “Різні вісти”, “Світова політика”, “Дописи”, “Українське життя”, “Господарське життя”, “Церковне життя”.

Варто відзначити, що деякі видання, які мали загальнополітичний характер, з часом еволюціонували і політично визначалися конкретніше. Так сталося із тижневиком “Наше життя”, що виходив у Холмі протягом 1920-1924 рр. Від самого початку у газеті говорилося про пролетарську ідею, про визиск і ярмо, про боротьбу за права поневолених, а разом із цим — про національну свідомість, а не лише класову, про самовизначення державне і національне, про проблеми українського шкільництва. Проте з часом соціалістичні симпатії набирають на силі. У 1924 р. у некролозі “Смерть Леніна” читаємо про “… рідкий в історії людства геній…” [14] цього фанатичного вождя російських більшовиків. Дещо можна пояснити причетністю до керівництва видання С.Маківки, відомого своїми радянофільськими симпатіями.

Вважати це видання одним із кращих на тогочасних західноукраїнських землях, як це робить І.Павлюк [15], підстав нема, хоча його професійний рівень непоганий.

Відсоток сільського населення на Волині був високим, а населення це було в основному українським. Зрозуміло, що преса, зорієнтована на селянську аудиторію, мала всі підстави для існування. Це, наприклад, “Голос Волині”, що виходив 1922 р. в Луцьку. Видання досить поверхове, слабке професійно, виходило недовго. Відзначається як симпатією до Пілсудського, так і очевидною антибільшовицькою спрямованістю. Газета появилася перед виборами до польського сейму 1922 р., саме вони й зумовили появу “Голосу Волині”. Тижневик закликав селян-виборців не голосувати за “список № 16 — жидів і більшовиків”. Зрозуміло, що це не був антисемітизм, а констатація тієї величезної ролі, яку євреї відіграли у соціалістичному (і, зокрема, в більшовицькому) русі. Редагував тижневик Мих.Гонорко.

На селян орієнтувався тижневик “Наш стяг”, що виходив у 1924 р. Хоча його аудиторія була ширшою — йшлося про “працюючі маси”, тобто і про робітників теж. На той час це був єдиний тижневик такого типу. Редагував його Мих. Литвинець. На підставі публікацій “Нашого стягу” можна дійти висновку, що до його видання причетна Українська соціал-демократична партія. На основі програмних положень соціал-демократів тижневик захищав інтереси селян та робітників, не боячись конфіскат. Соціалістичні симпатії тижневика очевидні, він негативно ставиться до фашизму, зате доволі прихильно до радянської Росії. Але у висвітленні українсько-польських стосунків “Наш стяг” посідав принципову позицію, що й викликало втручання влади. В останньому числі газета відверто писала про спольщення українських земель, про колонізацію.

Після закриття “Нашого стягу” почав виходити його наступник – “Голос праці” (у тому ж 1924 р., двічі на тиждень). Редактором і видавцем був О.Дробан. Програма його практично залишалася попередньою, тому й вийшло всього кілька чисел.

У 1930-1931 рр. виходив у Луцьку “Волинський господар”, двотижневик, присвячений справам волинського села. Його відповідальний редактор — Е.Фаль, згодом Ст.Кендржина.

Видання було пропольським, почало виходити у грудні 1930 р., тобто після “пацифікації”, а тому дещо й незвично читати про “…битий шлях широкий до славної будуччини, яким вона (польська держава — С.К.) прямуватиме сміло, здобуваючи кращу долю для всіх громадян Держави” [16]. Популярності серед волинських селян “Волинський господар” не мав, коштів бракувало, тому тижневик припинив існування.

Протягом 1933-1935 рр. У Луцьку виходила “Нова скиба” — “вістник філії сільського господаря в Луцьку”, як зазначав підзаголовок. Відповідальний редактор вістника — відомий волинський журналіст В.Островський.

Видання мало конкретне завдання — розповідати селянам, як правильно господарювати, провадити філії і гуртки “Сільського господаря”, закладати кооперативи, молочарні, українські “райфайзенки”. “Нова скиба” виходила накладом 3-4 тисячі примірників, на той час це багато.

Видання справді давало цінні господарські поради, розповідало про життя кооперативних організацій, пояснювало певні положення нового закону про кооперацію, повідомляло про ціни на біржі й ринку. “Нова скиба” — це ілюстроване видання.

Виданням для селян був “Рільник” — орган воєвідського товариства організацій і рільничих гуртків у Луцьку. Виходив протягом 1934-1939 рр. Як фахове видання, що намагалося підняти культуру сільськогосподарського виробництва, фахову культуру селянина, “Рільник”, без сумніву, зробив корисну справу, але він прив’язував українського селянина до системи польських державних і громадських організацій. “Рільник” появився за допомоги Волинської рільничої палати, вона ж сприяла і появі польського журналу “Skiba”, який почав виходити на два роки раніше.

“Рільник” справді був цінним і корисним виданням для підвищення самоосвіти. Він давав змістовні поради щодо різних галузей сільського господарства. Кожне число відкривалося статею на актуальну тему. Є тут публікації про видатних українців (Т.Шевченко, С.Петлюра), публікації виховного змісту, рубрика “Веселий куток”, огляди преси, інформація про ціни на біржах, науково-популярні публікації щодо здоров’я людини та її особистої гігієни. Видання мало обсяг 16 сторінок і було добре ілюстроване.

У 1933 р. агроном С.Дибенко почав видавати місячник “Рідний колос”. Тут порушували проблеми і хліборобські, і кооперативні, і пов’язані з історією та літературою України. Так, редакція писала, звертаючись до читачів, у ч.1: “Журнал шукатиме вихідних шляхів із тяжкої кризи, що опанувала наше господарське життя і міститиме на своїх

сторінках сезонові статті й поради по всіх галузях сільського господарства й кооперації… Крім того, “Рідний колос” популяризує ідею сільськогосподарської кооперації та допомагає практичному проведенню її в життя. До того ще новий журнал дає на своїх сторінках відповідне місце темам загальноосвітнього, народно-літературного та гумористичного змісту, а також подає короткий огляд важнійших місцевих та світових подій за кожний минулий місяць… При цьому редакція має приємну нагоду зазначити, що до співпраці в журналі дали згоду визначні агрономічні та літературні сили”… [17]. Видання, зрозуміло, було пов’язане з селом, але назвати його селянським підстав нема. Зрештою, це не так і важливо, бо “Рідний колос” був добротним виданням і з боку журналістського, і з фахового. Журнал мав не лише прикладне значення, оскільки в ньому були публікації на літературні та історичні теми. А на підставі деяких публікацій можна зробити висновок, що С.Дибенкові як редакторові, багатьом авторам журналу були близькі націоналістичні погляди. У цьому відношенні показова стаття І.Смітницького “Націоналізм, інтернаціоналізм і космополітизм”, у якій він пише: “Коли зрозуміємо красу та величавість здорового націоналізма, тоді безсилою стане вся розкладова пропаганда ворогів наших і одним однодушним націоналістичним фронтом поборемо все лихо, яке нам прищепило кількасотлітнє рабство, і тоді повстане вільний українець, гідний пошани і кращої долі” [18]. Це важлива думка про значення українського націоналізму, яку не так і часто можна було побачити на сторінках волинської преси того часу.

Ми не випадково згадали про таку важливу тему “Рідного колоса”, як кооперація. На Волині українська кооперація розвивалася, хоча труднощі й перешкоди були значними. Мала вона і свої видання, а тому й можемо говорити про кооперативну пресу.

Одним із перших кооперативних видань була “Зоря кращого”, часопис Крем’янецького повітового союзу кооперативів на Волині. Часопис виходив у 1922 р. Видання ставило собі за мету ознайомлювати читача із новітньою кооперативною думкою, підвищувати його освітній рівень, давати поради і консультації практичного характеру.

Журнал виходив на двадцяти сторінках. Основні рубрики — “З кооперативного шляху”, “Наш союз”, “Ріжні відомости”, “Оголошення”.

Збереглося всього два числа “Зорі кращого”, але й вони засвідчують, що редакція робила змістовне і фахове видання. Виходив журнал під епіграфом, що відображав суть кооперативного руху: “В спільній праці і єднанні знайдеш своє щастя, свою силу”.

Дещо згодом, у 1924 р. у Здолбунові виходив ілюстрований кооперативно-господарський місячник “Супряга”, орган осередкового Союзу українських кооператорів. Про це видання історики преси (Ю.Л.Тернопільський, А.Животко, Є.Місило) згадують, але до нас воно не дійшло.

У 1934 р. у Луцьку почав виходити журнал “Спільна праця”, орган волинського кооперативного союзу “Гурт” у Луцьку. Поява цього видання — свідчення того, що польська влада “підім’яла” український кооперативний рух на Волині, відрізавши його від української кооперації у Галичині. Журнал був двомовний — друкував тексти українською і польською мовами. Треба сказати, що загалом видання було змістовне, але публікації мали суто функціональне призначення, прикладне. Не було найголовнішого — усвідомлення того, що суттю кооперативного руху є національна ідея, що призначення кооперації — самоорганізація нації, що в рамках кооперативного руху треба виховувати національно свідому людину.

На Волині було всього кілька видань, присвячених проблемам культури, практично не було літературних і літературно-мистецьких видань як окремого типу.

У 1924-1925 рр., а потім у 1935-1936 рр. виходив тижневик “Наш світ”. У 20-х роках він був ілюстрованим літературним і популярно-науковим тижневиком, а в 30-х роках — ілюстрованим журналом літератури, мистецтва, науки. Видавцем і редактором був В.Островський.

Уже від самого початку журнал заявив про своє бажання “… служити культурним потребам українського народу, починаючи з церковного життя і кінчаючи життям економічним” [19].

“Наш світ” був цікавим виданням. У його діяльності брали участь такі відомі автори, як К.Левицький, Є.Маланюк, І.Огієнко, О.Олесь, В.Заїкин, С.Русова, Ю.Русов, П.Карманський, В.Островський, О.Саліковський, С.Сірополко, В.Поліщук та ін. Таке сузір’я імен могло би прикрасити сторінки будь-якого видання.

Журнал заявив про свою непартійну позицію. Її скорше можна назвати надпартійною. Але публікації “Нашого світу” свідчать про те, що він не хотів і не мав наміру стояти поза національними інтересами. У журналі були публікації, що стосувались різних аспектів життя. Писав журнал і про міжнародні події. Були тут літературні огляди, культурно-мистецька хроніка, навіть рубрика “Галерея українського малярства”, під якою вміщували репродукції картин українських художників, починаючи від XVII ст. Читач мав нагоду переконатися, скільки українців збагачувало культуру інших народів. Проте журнал чекала така ж доля, як і багато інших західноукраїнських видань. Не маючи достатньої матеріальної підтримки, редакція потрапила у фінансову скруту і у 1925 р. “Наш світ” перестає виходити. Відновився він аж у 1935 р., але наступного року знову перестав виходити. На той час йому було вже важко конкурувати з галицькими виданнями аналогічного типу та й у Варшаві виходили “Наша культура”, “Ми”, а щоб згуртувати відповідного рівня автуру, потрібні були знову ж таки кошти.

Були видання, що мали культурно-освітній характер. Це, скажімо, “Волинські літописи”. Їх видавала “Просвіта” і вони мали скорше популярний характер.

У 1939 р. виходив місячник “Культурне життя”, присвячений науковим, шкільним та культурно-освітнім питанням українського громадянства Волині. Видавала його “Українська школа”, редагував А.Вівчарук. Журнал мав намір “…служити великій справі піднесення культурного рівня українського волинського загалу…” [20], а також друкувати хроніку діяльності Товариства “Українська школа” (Рівне), статті на наукові теми, статті про теорію і техніку культурно-освітньої праці, публікації з усіх ділянок людського життя у доступній не лише для інтелігента, а й для кожного свідомого українського громадянина. Почав журнал виходити у березні 1939 р., часи вже були тривожні і збереглося лише перше число цього видання.

Вартою уваги спробою компенсувати брак цього типу видань були ті “аматорські” видання, що виходили у закладах освіти. Це, наприклад, “Ватра”, учнівський орган української гімназії у Рівному, що виходив у 1935 р. Збереглося перше число. Насамперед видання цікаве тим, що у ньому є дереворити Н.Хасевича, відомого графіка, згодом художника-ілюстратора преси українського збройного підпілля.

Ще в 1922 р. гурток учнів четвертого класу Крем’янецької української школи видавав рукописний журнал “Перші кроки”.

У 1926 р. при Луцькій українській гімназії виходив літературно-науковий місячник “Промінь”. Це видання друкували на машинці.

При Рівненській українській гімназії у 1930 р. виходив журнал “До світла”, що його видавав Гуманістичний гурток. Це теж було короткочасне видання. Його зміст відображав настрої гімназійної молоді.

Волинським дітям і школярам явно бракувало дитячих видань. Свідчення цього — поява у Холмі тижневика “Школяр”, який виходив у 1926 р. Зрештою, те саме можна сказати і про всі ті видання, що виходили при українських школах і гімназіях.

Лише у 1936 р. у Рівному почав виходити двотижневик “Сонечко”, журнал для дітей. Виходив він до 1939 р. Редагували його Л.Іщук, потім А.Вівчарук, а останні два роки — Д.Ковпаненко. Це було єдине видання для дітей. Виходило воно в кількох кольорах, обсяг — від дванадцяти до шістнадцяти сторінок. Друкував журнал твори відомих українських письменників і поетів, які писали для дітей. “Сонечко” загалом орієнтувалося на ті видання для дітей, що виходили у Галичині (“Дитячий світ”, “Наш приятель”, “Дзвіночок”), але іноді журнал був занадто лояльним до польської влади, чого собі не дозволяли галицькі видання.

Бракувало і преси для молоді. У 1924 р. у Крем’янці виходив журнал “Пролиски” — “видання української молоді”. Журнал засвідчував патріотичні настрої серед молоді, але теж появилося лише кілька його чисел.

“Молоде село”, що виходило у 1929-1939 рр., навряд чи доцільно розглядати у системі української преси. Журнал виходив двома мовами, причому більшість (і найважливіші) публікацій були саме польською мовою. Журнал був органом Волинського союзу сільської молоді, до якого могли входити молоді і українці, і поляки, а тому “Молоде село” було засобом ополячення української молоді. Деякий час при журналі виходив додаток “Волинський стражак”.

Функціонувала на Волині і церковно-релігійна преса. Оскільки ці українські землі перебували у складі Росії, то, зрозуміло, що московське православ’я, надійне і випробуване знаряддя російського імперіалізму, намагалося оволодіти духом і вірою українців. Зміни почалися лише на початку 20-х років. Група українських православних священиків і світської інтелігенції започаткувала українізацію православної церкви. Було видано низку богослужебних книг. Православних священиків готувала Крем’янецька духовна семінарія і православний факультет Варшавського університету. Активно запрацювали українські церковні братства. Українізація православної церкви мала тим більше значення, що у 1930 р. Москва ліквідувала Українську автокефальну православну церкву [21].

Перше православне видання, що почало виходити у повоєнні роки — це журнал “Православна Волинь” (1922 р.), перше видання українською мовою у сфері церковно-релігійного життя на волинській землі. До 1917 р. виходили “Волынские епархиальные ведомости”. Замість них у 1917 р. почав виходити двотижневик “Православна Волинь” (там же, у Житомирі). У 1922 р. “Православна Волинь” виходила за редакцією В.Біднова. Найважливіше, що стосується характеристики видання, це те, що “Православна Волинь” рішуче виступила проти т.зв. “штундизму” і почала полеміку на підтримку українізації церкви. У своєму зверненні крем’янецький єпископ Діонисій цікаво витлумачив ідею “непротивлення злу”. На його думку, вороги народу зловживали цією ідеєю і допровадили народ до важкого політичного і морального стану: “…комусь дуже цікаво перенести ідею “непротивлення злу” в царину народного духу, щоб знищити його релігійну твердість і опірність” [22]. “Православна Волинь” була виданням Волинської духовної консисторії, тобто її офіційним органом, а це, відповідно, й зумовлювало зміст.

Справі українізіції церкви служив і журнал “На варті”, “незалежний орган українського культурного і церковного відродження”. Редактор і видавець місячника — А.Річинський. Уявлення про журнал дає стаття А.Річинського “Наш програм” [23]. Так, редакція журналу планувала друкувати проповіді і бесіди на церковно-релігійну тематику, публікації з церковного права, церковної історії загальної й української, публікації, що стосуються українізації церкви, огляди українського церковного життя й політичний огляд. Планувалися також відділи філософський, сатири й гумору, Волинський літопис й історичний календар. Редакція закликала стати “на варті” українського культурного і

церковного ренесансу [24]. Треба сказати, що журнал слова дотримав і в ньому були серйозні публікації, що стосувалися усіх згаданих напрямів. А найважливіше те, що журнал послідовно і цілеспрямовано виступав за українізацію церкви. Можна лише пожалкувати, що у 1927 р. журнал перестав виходити, бо українізація наштовхнулася на опір як місцевих "хохлів", так і росіян, яких тут хоча й не було багато, але традиційна ненависть до українського "сепаратизму" збільшувала їх сили. Та й митрополит Діонисій не завжди був послідовний і щирий у своїй підтримці українізації Церкви. Треба сказати, що "вшехполяки" (які були шовіністами) виступали проти українізації на відміну від польської лівиці.

Через матеріально-фінансові труднощі журнал перестав виходити. У зверненні "Від видавництва "На варті" редакція пояснювала, чому вона підвищила ціну на передплату, просила, щоб читачі допомогли пожертвами на видавничий фонд. У рахунок передплати на перше півріччя редакція обіцяла розіслати книжку "Підстави українізації Православної Церкви в Польщі" [25], але журнал так і не появився.

Аж у жовтні 1927 р. тут же, у Володимирі-Волинському, почав виходити журнал "Рідна церква", що мав підзаголовок "Незалежний місячник українського церковного відродження". Редактором-видавцем був П.Калинчук. "Рідна церква" продовжувала те, що так активно здійснював журнал "На варті" — боротьбу за українізацію церковного життя. У "Вступному слові до читачів" редакція писала: "…українська церковна справа вже так захопила нашу людність, що потреба такого журнала очевидна, бо ж не можна давати народові замість духовного хліба — камінь і отруту, як це роблять різні чорносотенні московські листки, видавані або підпомагані церковною владою" [26]. Журнал ставив собі за мету "…Об'єднати весь нарід у боротьбі за Національну Українську Церкву, як основу нашого життя і нашої культури" [27].

Журнал висвітлював перебіг церковного життя, вміщував повідомлення відповідної тематики під рубрикою "З заграничної преси".

"Рідна церква" відразу основну увагу приділила результатам двох плебісцитів, проведених на Волині з приводу мови богослуження. У цьому відношенні важлива така публікація, як звіт "Повітовий церковно-народний з'їзд Володимирщини". В ухвалах з'їзду було зафіксовано вимогу запровадити українську мову у церковних відправах, передати Володимирський собор для української відправи тощо [28]. Журнал надрукував список громад Волині, які підписали заяви з вимогою церковної відправи українською мовою [29].

Журнал викривав підступну політику російських шовіністів від церкви, які замість проведення об'єктивного і чесного плебісциту, що міг засвідчити волю українців, допускали насильство, шахрайство. Журнал писав у публікації "Два плебісцити на Волині у справі богослужебної мови": "Замість християнської любови повіяло духом шовіністичної злоби й зневаги" [30].

“Рідна церква” підтримала принципову позицію Українського церковного комітету (його очолював колишній редактор журналу “На варті” А.Річинський), який вважав недопустимою дальшу залежність Православної церкви в Польщі від Москви, добивався впорядкування церковного життя. Дуже важливим у цьому відношенні є “Звіт з діяльності Українського Церковного комітету”. Український церковний комітет закликав змінити дотеперішню тактику і перейти до рішучої боротьби за українізацію церкви. Позиція його була рішуча і принципова. “Церковна влада вже так загрузла в політиканстві і матеріалізмі, так щиро служить російській чорній сотні, що сподіватись від неї якогось добра для української людности, якоїсь уваги, співчуття чи зрозуміння наших церковно-народних ідеалів вже нема як. Приходиться признати, що православна Церква в Польщі опинилася під злосливою московською окупацією, а її вище управління є крайньо вороже Українському Народові. Що ж до Митрополита Діонисія, то це – людина хвора, яка потребує довшого кліматичного лікування і не може ані вивести Церкву з теперішнього хаотичного стану, ані висвободити себе від терору свого московського оточення. З огляду на це українське громадянство має напружити всі сили, щоб визволити свою прадідню Церкву з того Вавилонського полону” [31].

Вік журналу теж не був тривалий – здається, що вийшло лише кілька чисел.

У 1927 р. почав виходити і журнал “Духовний сіяч” (“церковно-народний ілюстрований тижневик”). Це був тижневик, потім двотижневик. Редагували його Є.Сакович, згодом А.Вітенко. Видання було під впливом Волинської духовної консисторії. Це визначало його зміст. Журнал не виступав за українізацію так наполегливо, як “На варті” і “Рідна церква”, але щоб “…духовна праця наших священнослужителів була найбільш корисною, “Духовний сіяч” доставить їм потрібний матеріял українською мовою” [32]. Загалом видання було змістовне. Друкувалися в ньому І.Огієнко, В.Біднов, В.Заїкин та й інші відомі автори. У 1931 р. журнал припинив існування.

У 1935 р. у Крем’янці почав виходити двотижневик “Церква і народ”, “присвячений церковним і церковно-громадським справам”. Видавала його теж Волинська духовна консисторія. Відповідальним редактором був А.Квасницький. Утвердження православної віри, лояльність до уряду і Польщі як держави, боротьба проти сект — це визначало напрям журналу. Зауважимо, що серед своїх противників журнал устами архиєпископа Волинського і Крем’янецького визначив і Греко-католицьку церкву, не визнавши, таким чином, її прогресивної історичної ролі [33]. Журнал не був розрахований на широкого читача. Виходив до кінця 1938 р. і припинив своє існування у зв’язку із декретом президента. Редакція у зверненні до читачів пояснювала припинення

виходу журналу новими формально-правними можливостями, зафіксованими у цьому декреті [34].

Протягом 1937-1939 рр. Товариство імені митр. Петра Могили видавало “Шлях” (“релігійно-громадський часопис для народу”). Виходив журнал у Луцьку. Відповідальним редактором був В.Дмитрович.

Товариство імені митр.Петра Могили було засновано у жовтні 1936 р. Перед ним стояли такі завдання: ширити і поглиблювати у свідомості вірних православну віру — віру наших предків; дбати про її добро й охороняти її; вивчати ті проблеми, що їх сучасність ставить перед православ’ям; організовувати громадську думку православного громадянства і готувати його до виборів на майбутній Собор Православної церкви в Польщі [35]. Ці завдання зумовлювали зміст і характер публікацій журналу. Редакція “Шляху” розраховувала на широкі верстви читачів. Про це говорилося у зверненні “Від редакції”. І ще один важливий момент: журнал бачив свою мету в поглибленні національної свідомості [36]. Волинська духовна консисторія підтримала ініціативу Товариства імені митр. Петра Могили.

Про структуру журналу. Число відкривала стаття на якусь важливу тему, що стосувалася сучасного чи минулого, суспільного чи церковно-релігійного життя (“Народна єдність”, “Про гетьмана Івана Степановича Мазепу”, “Комунізм у світлі християнського світогляду”, “Готуймося до ювілею 950-тя охрещення Руси-України”, “Наука і Бог”, “Наша віра в великій небезпеці”, “Чудо Різдва Христового”, “Про історичність біблійного потопу”, “Комунізм і християнство та інші”).

Журнал не стояв осторонь суспільно-політичних проблем того часу. Були тут публікації на теми мистецтва і літератури. Зрозуміло, що багато публікацій стосувалися проблем чисто духовних і церковно-релігійних.

Основні рубрики — “Дописи”, “Церковно-релігійна хроніка”, “Закони та розпорядження”, “Різні вісти”, “Теревені” (фейлетони Грицька Помагайла), “З українського театру”, “Кооперативне життя”, “Нові книжки”, “У світі”, “Господарське життя”, “З життя Товариства ім. Митр. Петра Могили”, “За місяць”, “Церковно-релігійна хроніка”.

На Волині завжди був сильний євангелістський рух. Це можна пояснити як реакцію на московське православ’я, що поневоленим народам не залишало надії на національне життя. Християни віри євангельської в Польщі мали кілька видань. Це “Будівничий Церкви Божої” (“євангельсько-християнський місячник”), “Євангельський голос” (“часопис присвячений поширенню голосу Євангелія”).

“Будівничий Церкви Божої” виходив у 1935-1939 рр. за допомогою Місії Церкви Божої А.І.Томплінсона у Клівленді (США). Місячник писав про євангелістський рух, поширював його ідеї. У ньому були не лише публікації релігійного змісту, але й публікації на літературно-мистецькі теми, публікації для дітей, відділ бібліографії й критики.

Близьким за духом і змістом до цього місячника був “Євангельський голос” — орган Союзу євангельських християн у Польщі. Виходив він у 1936-1939 рр. У місячнику домінувала релігійна проблематика, зокрема, щодо ідейно-духовних засад євангелістського руху. Журнал писав про життя християн-євангелістів Волині й Галичини, а також і в інших країнах.

У Варшаві виходив (друкували у Ковелі) “Євангельський християнин”, орган Союзу євангельських християн у Польщі. Виходив він у 1938 р., неперіодично, з традиційною для цього відгалуження християнства тематикою.

Греко-католицька церква не мала своєї преси на Волині. У 1934-1939 рр. Духовна папська семінарія видавала журнал “Друг”. Видання було розраховане не на широкого читача, а для “внутрішнього” користування. Зрозуміло, що “Друг” якогось впливу на церковне і суспільно-політичне життя не мав.

Політична структура українського громадянства на Волині, була, на перший погляд, досить розгалуженою, але вона не відображала ні справжніх настроїв, ні прагнень українців Волині. На формування національної свідомості українців північно-західних земель впливало кілька факторів. Це позитивний вплив національно свідомішої й політично організованішої та структурованої Галичини. Це і намагання польської влади розколоти єдність різних українських земель та відмежувати Волинь від Східної Галичини. Крім цього, польська колонізація українських земель починалася з Волині. Не мали українці північно-західних земель, що перебували раніше у складі Росії, тих політичних традицій і досвіду, що галицькі українці. Українські політичні діячі, які після поразки визвольних змагань знайшли притулок у межах Польщі, в силу обставин змушені були лояльно ставитися до влади. Також в силу особистих політичних переконань вони не завжди були радикальними щодо основного історичного питання — ідеї української державності. Партії не були численними. Деколи їх створення мало чисто цільовий характер, а тому й існування не було довговічним.

У 1922 р. у Луцьку виходила “Народна газета”, орган Волинської селянської політичної партії (союзу народних рад). Газета почала виходити перед виборами до польського сейму (ці вибори галицькі українці бойкотували). Позиція газети лояльна. Редакція закликала до розважливості і не приховувала свого бажання бачити життя українців не як пасинків, а як рівноправних дітей польської держави.

Такою ж лояльною була і “Наша справа”, орган Селянської партії. Газета виходила у Здолбунові, редагував її І.Голуховський.

У 1923-1928 рр. у Рівному виходила газета “Дзвін”, орган Української народної партії. Цю партію відновив на Волині після свого виходу із табору для інтернованих вояків Армії УНР В.Оскілко.

В.Оскілко очолював і партію, і її друкований орган. На той час це справді було найкраще з огляду на професійний рівень видання на Волині. Газета відображала політичну позицію Української народної партії та її лідера В.Оскілка. Це була позиція державницької ідеології. “Дзвін” не був щоденною газетою, бо виходив і як тижневик, і двічі на тиждень, але намагався подати читачам широку картину суспільно-політичного життя. Із газетою співробітничали відомі українські політичні діячі (В.Липинський, І.Дорошенко, М.Міхновський та ін.). Багато писав і В.Оскілко, який був талановитим публіцистом.

“Дзвін” хоча й був партійним органом, але публікацій на літературно-мистецькі теми тут є чимало.

У 1927-1928 рр. у Холмі виходив “Селянський шлях”, тижневик Українського соціалістичного об’єднання “Селянський союз”. Видавав його посол до сейму П.Васильчук. Політична програма “Селянського союзу” і “Селянського шляху” як його органу — поєднання ідеї української державності з ідеєю соціалістичною. Формально таке поєднання ніби існувало — в образі УРСР, але діячі й публіцисти “Селянського союзу” бачили фальш подібних тверджень, тому виступали проти новочасного москвофільства, дійсного чи прихованого. У статті “Від редакції” читаємо: “Нашою національно-політичною платформою є повна українська самостійність і соборність. В своїй суспільній основі наші змагання являються боротьбою за здійснення нефальшованої демократії, за досягнення переваги в публічному житті людей праці за соціялізм. Тому ми не будемо потурати новомодному, явному чи укритому москвофільству, так само як льокайському хрунівству (йдеться про угодовську політику щодо Польщі, про запопадливе служіння польській владі — С.К.), бо перше і друге однаково шкідливе для українського самостійного життя, для його будови і розвитку. Стоячи на варті українських селянських інтересів, проваджений величезною провідною зіркою соціялізму, “Селянський шлях” не розуміє своїх завдань иначе як прямування до будови української сили працюючих мас на шляху до соціальної і національної волі” [37].

Рубрики “Селянського шляху” — “Наші завдання”, “З українського життя”, “Що чувати в Польщі й світі?”, “Господарський відділ”. На сторінках газети друкувалися діячі й публіцисти “Селянського шляху” — П.Васильчук, С.Назарук, В.Гуль, М.Ваврисевич, В.Косоноцький та ін.

У 1923-1924 рр., а потім у 1927 р. у Володимирі-Волинському виходив журнал “Досвітня зоря”. До її видання були причетні діячі Українського народного єднання І.Горемика (Крупчинський), Ф.Каліщук, І.Волошин, М.Сполітак, М.Юфімюк, о.П.Табінський, О.Відибіч-Руденко. Заснували цю партію у вересні 1922 р. Програмні завдання УНЄ — об’єднати усіх тих українців незалежно від соціального стану, які стоять на позиціях української державності.

“Досвітня зоря” спочатку була виданням, що прагнуло охопити якомога ширшу читацьку аудиторію, а партійним органом журнал став лише згодом. Українська народна партія не мала особливого впливу, а тому її “Досвітня зоря” функціонувала як місцеве видання.

Своя преса була і у Волинського українського об’єднання. Ця політична організація опиралася на політиків, які лояльно ставилися до польської влади і шукали шляхів до порозуміння. “Українська нива” (1925-1936 рр.) мала вже пропольський характер, а коли почала виходити як орган ВУО, то ця політична орієнтація стала ще виразнішою. Національно свідомі політичні сили не підтримували політику ВУО.

“Українська нива” виходила у 1936 р., а в 1937-1938 рр. під назвою “Волинське слово”. Цей громадсько-політичний тижневик так само залишався органом ВУО. Були тут цікаві публікації, що стосувалися історії, культури, літератури, мистецтва. Писало “Волинське слово” про проблеми українців на північно-західних землях. Але все це перекреслювалося сподіваннями на те, що Польща хоча б якоюсь мірою піде назустріч українським національним й історичним інтересам. Насправді ж все було по-іншому. В основі польської політики на українських землях були полонізація і колонізація.

Таку ж пропольську позицію посідав і тижневик “Життя Холмщини і Підляшшя”, що виходив у 1928 р. Спочатку це було видання формально безпартійне, а потім стало органом Українського з’єднаного народного руху. Тижневик почав виходити напередодні виборів до сейму і закликав голосувати за “листу нумер 1”, тобто за список Безпартійного блоку, що орієнтувався на Пілсудського.

Комуністична партія Західної України у 1934-1935 рр. видавала “Червону Волинь”, газету, що виходила нелегально. КПЗУ не мала на Волині розгалуженої мережі своїх видань. Але загалом видань “лівої” орієнтації, а також радянофільських, тут не бракувало. Це “Наше життя”, “Наш стяг”, “Поступ” — культурно-освітній суспільно-економічний та політичний часопис, що виходив 1929-1933 рр. Видавцем і відповідальним редактором був І.Кондратів. “Поступ” орієнтувався на селян. Виходив тривалий час під відомим марксистсько-ленінським гаслом “Пролетарі усіх країн, єднайтеся!”. Схвально писав про радянську дійсність. Зокрема, у зв’язку із т.зв. процесом СВУ писав про “контрреволюційний заговір”. “Поступ” мав рубрику “Радянська Україна”.

“Українська громада” спочатку була органом “Української національної думки” (1926-1928 рр.), а згодом, із утворенням Українського національного об’єднання — його органом. Газета багато зробила для національно-патріотичного виховання своїх читачів, адже це був дуже важкий період у житті українців Волині — крім “Української громади” інших українських видань не було, якщо не враховувати тих, що виходили у Варшаві. “Українська громада” підтримувала усі прояви українського життя: вона виховувала патріотів, боролася за українську мову в церквах,

підтримувала українську інтелігенцію, викривала московський більшовизм. Газета перебувала під постійним наглядом, бо конфіскат чимало.

Волинь не стояла осторонь того магістрального шляху, яким йшла політична думка українців інших західноукраїнських земель. З початку 30-х років щораз більше посилюється вплив ідей українського націоналізму. Волинь почала проявляти український національний характер, долаючи і деякі внутрішні суперечності, і розгул польських шовіністських сил. Треба сказати, що українські діячі із Галичини уважно стежили за розвитком подій на Волині. Волинська “рубрика” була постійною у найбільш впливових виданнях.

О.Саліковський, відомий діяч і публіцист із Волині, писав у статті “Доля Волині й Полісся”: “Волинь і Полісся лише починають грати ту ролю, яку їм судила доля у вирішенні загального українського питання… Вони займуть рівнорядні, або й ширші місця щодо масової національної сили” [38].

Волинь довела це і в роки Другої світової війни, і в повоєнні роки. Саме тут почався збройний опір окупантам, тут формувалася Українська Повстанська Армія та були значні території, які вона контролювала. У боротьбі спочатку з німецькими, а потім московськими окупантами, у боротьбі за українську державність Волинь справді посіла належне їй місце.

1. Павлюк І. Українські часописи Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917-1939): Анотований покажчик.— Львів-Луцьк,1997.— С.40.
2. Рідне слово.— 1917.— Ч.1.
3. Вільна Україна.— 1919.— Ч.1.
4. Редакція// Громада.— 1925.— Ч.1.
5. Кузнецова О. Класифікація газет України// Українська періодика: Історія і сучасність.— Львів,1993.— С.135.
6. Українське життя.— 1922.— Ч.1.
7. Українське слово.— 1920.— Ч.1.
8. Вільна думка.— 1925.— Ч.1.
9. Там само.
10. Громадським шляхом// Українська нива.— 1926.— Ч.1.
11. Консолідація// Українська нива.— 1936.— Ч.1.
12. Народний вістник.— 1927.— Ч.1.
13. Там само.— 1928.— Ч.41.
14. Наше життя.— 1924.— Ч.5.
15. Павлюк І. Українські часописи Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917-1939): Анотований покажчик.— Львів-Луцьк,1997.— С.89.
16. Волинський господар.— 1930.— Ч.1.
17. Від редакції// Рідний колос.— 1933.— Ч.1.— С.1.
18. Смітницький І. Націоналізм, інтернаціоналізм та космополітизм// Рідний колос.— 1934.— Ч.11.— С.2.
19. Наш світ.— 1924.— Ч.1.

20. Культурне життя.— 1939.— Ч.1.
21. Енциклопедія українознавства: Словникова частина/ За ред. В.Кубійовича.— Париж; Нью-Йорк.— 1955.— Т.1.— С.308.
22. Православна Волинь.— 1922.— Ч.1-4.— С.1.
23. Річинський А. Наш програм// На варті.— 1925.— Ч.1/2.— С.6.
24. Там само.
25. Від видавництва “На варті”// На варті.— 1926.— Ч.19.— С.11.
26. Вступне слово до читача // Рідна церква.— 1927.— Ч.1.— С.2.
27. Там само.
28. Повітовий церковний народний з’їзд Володимирщини// Рідна церква.— 1927.— Ч.2.— С.9.
29. Там само.— С.17-21.
30. Два плебісцити на Волині у справі богослужебної мови// Рідна церква.— 1927.— Ч.2.— С.2.
31. Рідна церква.— 1927.— Ч.1.— С.26.
32. Духовний сіяч.— 1927. – Ч.1.— С.2.
33. Вступне Архипастирське слово// Церква і нарід.— 1935.— Ч.1.— С.1.
34. Повідомлення// Церква і нарід.— 1938.— Ч.24.— С.14.
35. Від Управи Товариства ім. Митр. Петра Могили// Шлях.— 1937.— Ч.1.— С.2.
36. Від Редакції// Шлях.— 1937.— Ч.1.— С.2.
37. Від редакції//Селянський шлях.— 1927.— Ч.1.
38. Senex. Роля Волині й Полісся// Діло.— 1933.— Ч.1.

ПРЕСА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

“Сонце сходить у Карпатах!”, — так образно висловився відомий політичний діяч і публіцист Ю.Ревай про події 1938-1939 рр. у Карпатській Україні. Ця метафора містила в собі одну парадоксальну істину: хай на короткий час, але сонце державності справді зійшло у Карпатах, у Карпатській Україні, цій, раніше найвідсталішій у національному відношенні частині України. Сотні років закарпатських українців переконували у тому, що вони не є українцями. Вони залишилися без інтелігенції, без достатньо міцних культурних і економічних зв’язків з іншими українськими землями. Але якщо ті кількасот тисяч українців, які жили на Срібній Землі, змогли не втратити себе в жорстких асиміляційних процесах, якщо надія на краще майбутнє не вмерла і в їхніх душах жевріла іскра українства, то рано чи пізно це повинно було матеріалізуватися — такий шлях віковічної української мрії про державність.

Значну роль у цій боротьбі відіграла преса, тобто преса українська за духом і змістом.

Історіографія досліджень про історію української преси Карпатської України дуже обширна. Про цю пресу писали в минулому — А.Волошин [1], А.Животко [2], В.Ігнатієнко [3], Ю.Тернопільський [4], С.Наріжний [5], С.Сірополко [6], а за радянських часів — П.Лісовий [7], але найповніше про історіографію цих досліджень написав сучасний автор — В.Габор [8], численні публікації і дисертація якого позбавлені ідеологічних нашарувань, зумовлених у радянських авторів догматизмом марксистсько-ленінської концепції суспільного життя і преси. Серед інших досліджень сучасних авторів, вартих уваги, назвемо ще книжку і публікації І.Добоша [9].

Щодо періодизації. А.Животко у праці “Преса Карпатської України” визначає чотири періоди. Перший — доба австро-угорської державності; другий — доба Руської країни; третій — доба Чехо-Словацької федерації і четвертий —Карпатоукраїнської державності. Як бачимо, це найпростіший, хронологічний принцип.

В.Габор, сучасний дослідник україномовної преси Закарпаття міжвоєнного двадцятиліття, у розвитку цієї преси бачить такі періоди: “На нашу думку, пресу доби Чехословацької республіки (1919-1938) на основі історичного розвитку суспільства можна умовно поділити на три періоди. Перший період можна б назвати періодом сприятливого розвитку преси, другий — національного утвердження, третій період — добою всеукраїнського визвольного руху. Перший період окреслюється часовими рамками — 1919-1923 рр., другий — 1924-1930 рр., третій — 1931-

1938 рр.” [10]. У цьому, умовному, за визначенням дослідника-автора, варіанті періодизації очевидною є відсутність єдиного критерію поділу, повна безпідставність думки про “всеукраїнський” визвольний рух. Поняття “всеукраїнський” є однозначним.

Ближчим до історичної істини буде така періодизація.

Життя українців за часів Австро-Угорщини — це пошук свого національного обличчя, це доба національної ідентифікації. Цей період тривав до розвалу австро-угорської монархії. Зміст другого періоду — це спроба самовизначення (1918-1919 рр.). Третій період — неухильне зміцнення українських національних позицій і боротьба за автономію (1920-1938 рр.). Четвертий період (1938-1939 рр.) — доба автономії і державності. Такий поділ поки що найбільш докладно передає динаміку історичного націотворчого процесу.

Не утвердилася серед істориків преси думка про те, що від “Зорі Галицької” почалася українська преса не лише в Східній Галичині і на Буковині (бо саме для українців цих регіонів була призначена газета), але і в Карпатській Україні. “Зоря Галицька” (яку не можна повною мірою вважати українською газетою) та “Русалка Дністровая”, звичайно, свій вплив зробили. Альманах “Поздравление русинов”, який видавала у 1850 р., 1851 р. і 1852 р. літературна спілка, що її організував О.Духнович, теж належить до провісників української преси на закарпатській землі.

Те ж скажемо і про тижневик “Учитель”, що почав виходити в Ужгороді у квітні 1867 р. Тижневик був призначений для вчителів. Хоча проблеми шкільництва були головними, видання пробувало порушувати й інші проблеми, навіть захищати права українців щодо мови. Адже після поразки Австрії у війні з Прусією та перетворення її в дуалістичну (Австро-Угорську) монархію ситуація українців в Галичині і в Карпатській Україні ускладнилася.

Щоправда, А.Животко пов’язує початки періодичної преси Карпатської України, що хотіла служити інтересам місцевого українського населення (це один із вагомих критеріїв приналежності видання до української преси), з іменем І.Раковського, одного із членів так званої “погодінської колонії” [11]. Під впливом галицького історика, завзятого москвофіла Д.Зубрицького І.Раковський почав видавати 1856 р. у Будині часопис “Церковная газета”. Не можна погодитися з тим, що саме це видання хотіло служити інтересам українців. Воно виражало, скорше, інтереси закарпатських москвофілів. Виходила газета накладом Католицького товариства св.Стефана за дуже близької участі російського православного священика о. В.Войтовського. Виходила російською мовою. Один із пропагандистів слов’янської федерації, але на католицькому грунті, В.Терлецький, писав, що з цього часопису “веяло духом православия и благорасположения к России” [12]. Про які ж інтереси українського народу тут може йти мова? Москвофільство ніколи, за жодних умов не було “інтересом” українців. Навпаки. Москвофільство в

усіх його історичних варіантах завжди було (і є) загрозою для української ідеї. Хоча, звісно, можна зрозуміти тих українців, які побачили, з одного боку, що є слов'янська (?) сила, нібито братня сила, є Росія, яка придушила повстання мадярів 1848 р. на чолі з Л.Кошутом і може допомогти "молодшим" братам; а з іншого боку, ті ж українці відчули (і відчували протягом усіх наступних десятиліть) ненависть і помсту тих же мадярів. Навіть лідери москвофільського руху на західноукраїнських землях не розуміли, що вони є пішаками, маріонетками в імперській, експансіоністській грі Росії. Абсурдистська трагедія тих закарпатських (українських) інтелігентів, які відірвалися від рідного грунту, від рідного народу, відчувши і відчуваючи своє національне безсилля перед натиском чужинецької стихії, і які, не ставши мадяронами (але залишаючись лояльними до влади), потягнулися, повторимо, до нібито братнього народу, до нібито вищої культури. Ренегатство закарпатських українців мало дві іпостасі — мадяронство і москвофільство. Останнє — небезпечніше, бо "рідне". Та навіть М.Драгоманов, не прихильник української ідеї, не погоджувався із закарпатськими москвофілами. Власне, після його відвідин Карпатської України (тоді Угорської Русі) М.Гомичков, редактор "Карпат" (виходив цей часопис у 1873-1886 рр.), сказав: "... г. Драгоманов хочет от нас, что бы мы писали языком слуг — но литература пишется везде для господинов..." [13]. Щоправда, треба уточнити позицію М.Драгоманова — він виступав не проти поклоніння перед російською культурою (саме це схиляння вписувалося в його концепцію), а проти калічення російської мови, проти "язичія". А чим було це язичіє? Дивовижна суміш російської мови з мадярськими і церковно-слов'янськими вкрапленнями, а згодом — і з використанням певної кількості слів закарпатського діалекту української мови. Яким було "язичіє" (це ж навіть не суржик, а тим більше не мова), можна здогадатися на підставі листа І.Раковського до Я.Головацького, в якому він зізнавався у цілковитому незнанні російської мови [14]...

Але "язичіє" вже конало в Галичині та й закарпатський українець із здоровим глуздом (тобто не дуже освічений читач) інстинктивно відчував якщо не політичну небезпеку "язичія", то принаймні його безглуздість. Такий промовистий приклад. У 1867-1871 рр. в Ужгороді виходив "Свет". Видавало його засноване 1866 р. Товариство св.Василія Великого. Типове москвофільське видання, друкували його тим же "язичієм". "Свет" був першим виданням, що вийшов у Карпатській Україні. Так ось, його наклад уже через рік упав від 410 до 200. Спричинилися до цього мова видання, чужа українському читачеві, його зміст, та пропаганда москвофільських ідей, теж чужих українському читачеві. Про це писали самі читачі, дописувачі. У 1871 р. "Свет" почав виходити під назвою "Новий свет", та теж не мав успіху в українського читача. Москвофільські лідери цим не переймалися. У 1873 р. почав виходити часопис "Карпати", заснований М.Гомичковим. Існував часопис

до 1886 р., розмовляючи зі своїм читачем тим же “язичієм”, стаючи за змістом щораз більше промадярським. “Карпати” теж щороку втрачали своїх передплатників. У вересні 1885 р. появився “Угро-русскій листок” Е.Фенцика, що згодом здобув аж 25 передплатників. Часопис виходив понад десять років. Позиція часопису була виразно москвофільською: “Листок” виступав проти мадяризації народу й критикував інтелігенцію, що вона далека від народу, вважаючи цей народ частиною російського, а не українського народу.

Частина інтелігенції, яка залишалася українською, розуміла, що потрібні зміни, що потрібна преса, яка справді захищала б інтереси українців і висловлювала їх надії. Так прийшло до видання часопису “Наука”, який у 1897 р. в Ужгороді почало видавати Товариство св.Василія Великого. Спочатку “Науку” редагував віце-ректор духовної семінарії Ю.Чучка, потім В.Гаджега, а від 1903 р. А.Волошин. Газета виступала проти мадяризації, але робила це від імені українців, а не росіян, постійно нагадуючи своїм читачам, що то різні народи. Зрозуміло, що дуже швидко “Наука” здобула ворогів в особі промадярських і москвофільських сил. Це не похитнуло віри її співробітників у те, що вони на правильному шляху. Мова часопису щораз більше наближалася до народної. Цьому також сприяла поява на сторінках часопису художніх творів закарпатських авторів, а також з Наддніпрянської України і Галичини.

Еволюція “Науки” відбувалася поволі, але невпинно. “Наука” — це перше видання, що захищало історичні права українців, всіляко сприяло розбудові їхнього культурно-освітнього та економічного життя. У 1907 р. при газеті починає виходити ілюстрований додаток “Село”. Виходила “Наука” до Першої світової війни.

Поява і діяльність “Науки” означала зміцнення українства. А тому появу “Неділі”, “поучально-господарської газети для угро-русского народу”, що почала виходити у 1808 р. у Будапешті за редакцією М.Врабеля, можна вважати симптоматичною — це була і реакція уряду (саме він фінансував видання) на зростання національної свідомості українців, і свого роду превентивний, захисний захід у низці інших, бо уряд пішов на деякі незначні поступки для українців. Економічні реформи (так звана Верховинська акція, мета якої — полегшити долю селянства), мала дуже невагомий практичний ефект [15]. Закарпатські українці були змушені масово емігрувати. Важко було і в інших сферах суспільного життя. Під свій контроль мадяри поставили греко-католицьку церкву, яку використовували для мадяризації українців. На початку XX ст. було прийнято закони, за якими у парафіяльних школах запроваджували мадярську мову, а через це зникали початкові школи з русинською мовою викладання.

У Австро-Угорщині порівняно легшими для українства, ніж в Росії, були суспільно-політичні умови розвитку, хоча теж не дуже сприятливі. Проте як “господній млин меле поволі, але невпинно”, за

відомим висловом, так невпинно, хоча за історичними мірками поволі розвивалося й українство. А завершувався цей перший період преси Карпатської України, період австрійсько-угорської державності, за визначенням А.Животка, досить обнадійливо — “Наука” усе впевненіше завойовувала симпатії і здобувала популярність у читачів. “Скидаючи з себе помалу все неприродне і чуже народові, наближувалася вона до української літературної мови, вживаючи етимольогічного правопису” [16].

За підрахунками А.Животка, до розпаду Австро-Угорщини в Карпатській Україні виходило 13 часописів: 4 — мадярською мовою, 8 — “язичієм” і лише “Наука” щораз більше наближалася до української літературної мови [17].

Наступний період дуже короткий — він тривав від розвалу Австро-Угорщини до рішення Сен-Жерменського договору від 10 листопада 1919 р. про приєднання Підкарпатської Русі до Чехо-Словаччини.

Події на Закарпатті того часу розгорталися драматично. Після Брестського миру епоха Австро-Угорської монархії й імперії добігала кінця. Закарпатські українці, як і українці інших регіонів України, почали вирішувати свою долю [18]. Ще перед розвалом імперії, 23 липня 1918 р. на своєму конгресі в Гомпстеді (США) Американська народна рада русинів, що репрезентувала майже півмільйона русинів в Америці, прийняла таку резолюцію:

1.Русини повинні отримати незалежність.

2.Якби це було неможливе, з’єднатися зі своїми братами в Галичині й Буковині.

3.А коли б і це також було неможливе, тоді вони мають отримати автономію [19].

Як бачимо, на першому місці тут говорилося про ідею самостійності, на другому — про об’єднання з іншими західноукраїнськими землями, а на останньому місці — про автономію, хоча й не сказано, у складі якої держави. Згодом провідник американських русинів Г.Жаткович та інші їхні діячі потрапили під вплив Т.Масарика. 12 листопада 1918 р. Американська народна рада русинів уже проголошує бажання приєднатися до Чехо-Словаччини.

Але Угорщина не хотіла втрачати ці землі. Вона опиралася на змадяризовану інтелігенцію і на певну частину такого ж зденаціоналізованого духовенства на чолі з ужгородським єпископом Папом. 9 листопада 1918 р. в Ужгороді було створено Раду угрорусского народа, яку очолив о.Симеон Сабов.

Ця Рада заявила, що:

“1. Угрорусский народ приліпляється до своєй прадідной отчині Угорщині;

Для нашого угрорусского народа требуєме всі ті права, котрі нова Угорщина надасть немадярським горожанам” [20].

Угорський уряд призначив о.Сабова міністром для русинів. Він підготував законопроект про автономію "Руської Країни", так у Будапешті назвали Закарпатську Україну. Крім цього, у Будапешті було створено промадярську Руську народну раду. Вона й скликала для обговорення цього законопроекту грудня 1918 р. у Будапешті збори, на які кожне село, де було більше українців, послало своїх делегатів. Збори провалилися. Більшість делегатів виступила проти співжиття з мадярами навіть за умови надання українцям автономії.

Під впливом подій, що розгорталися у Великій Україні і Галичині, закарпатські українці активізувалися, щораз відчутніше почала проявлятися національна свідомість. Скрізь утворювалися народні ради, які заявляли про політичні прагнення закарпатських українців. Мета їх одна — знайти розв’язок подальшої долі Закарпаття. Поступово перемогла думка про приєднання до України.

Народні ради закарпатських українців у Любовні (9 листопада 1918 р.), Сваляві (8 грудня 1918 р.), Мараморoськім Сиготі (18 грудня 1918 р.), Ясіню (10 січня 1919 р.) висловлювалися за приєднання до України. Ужгородська рада, яку очолив о.С.Сабов, вагалася, оскільки тут значними були мадярські впливи й орієнтація. Складна ситуація була на Пряшівщині. Після зборів у Любовні, де було вирішено від’єднатися від Угорщини, Руську народну раду перенесли до Пряшева. Але тут за активної підтримки чехів було створено москвофільський Карпаторусскій народний совєт, що 7 січня 1919 р. проголосив злуку Закарпаття з Чехо-Словаччиною. Руську народну раду, по суті, розігнали, а її керівника о.Е.Невицького чеська влада почала переслідувати і він виїхав до США.

Велика подія сталася 21 січня 1919 р. у Хусті, де відбулися Всенародні збори закарпатських українців, на яких 420 делегатів підтвердили волю цієї вітки українського народу об’єднатися із соборною Україною.

Найсвідомішою виявилася східна частина Закарпаття. Ще під час зборів у Хусті організовано делегацію у Станіслав до уряду ЗУНР повідомити про рішення зборів і просити допомоги. Уряд ЗУНР відкрито не міг допомогти закарпатським українцям, але все ж таки ця спроба була. 8 січня 1918 р. в Ясіню проголошено Гуцульську республіку. Проіснувала вона до 11 червня 1919 р., коли до Ясіня увійшли румунські війська.

Як бачимо, закарпатські українці потрапили у важку ситуацію. Чехи окупували західну частину Закарпаття, румуни — східну, мадяри теж хотіли втримати українські землі. Розраховувати на військову допомогу ЗУНР підстав не було — галицькі українці вели важкі бої з поляками, а власної збройної сили закарпатські українці не мали.

Т.Масарик писав згодом: “З визволенням припали нам нові слов’янські завдання в краю: об’єднання Словаччини і історичних країв,

правильне вирішення питання Підкарпатської Руси та слов'янських меншин польської і української (на Словаччині)" [21].

Т.Масарик завжди був русофілом, але добре знав українські справи. Щоправда, у своїх працях і спогадах він уживав означення "малоросійський", а не "український"! Те, що деякі сучасні автори пишуть про прихильне ставлення Т.Масарика до Центральної Ради [22], насправді мало узгоджується з історичною правдою. Це була політична гра, бо його ставлення змінилося після IV Універсалу, а особливо після Брестського миру, адже Україна пішла на союз із Німеччиною і Австро-Угорщиною, державами, що були ворогами чеської державності. Слов'янський політик, який боровся за свободу для свого народу, не хотів зрозуміти вождів іншого слов'янського народу. Це був типовий зразок подвійної моралі у політиці, що його Т.Масарик продемонстрував кілька разів. Він ніколи не сприймав український рух як серйозну політичну силу, а українців — як народ, який може і повинен мати свою державу. Не поставився він по-іншому і до долі закарпатських українців, бо зрозумів стратегічне значення Закарпаття для Чехо-Словаччини та інших країн Центральної Європи (Мала Антанта).

Після створення Американської народної ради русинів на чолі з Г.Жатковичем її було прийнято в члени Центрально-європейської демократичної унії. Очолював її Т.Масарик.

Г.Жаткович розмовляв із Т.Масариком про федерацію Закарпаття з Чехо-Словаччиною. Його головною метою, як і Американської народної ради русинів, було беззастережне відокремлення від Угорщини. Г.Жаткович водночас думав про автономію Закарпаття у складі Чехо-Словаччини. У резолюції АНРР, яку Г.Жаткович передав Т.Масарикові, було написано: "Щоби Угро-Русини з найширшими самостійними правами, як штат на федеративній основі, приєдналися до Чехословацької республіки..." [23]. Все ж найбільша його політична помилка така — жодного письмового договору про умови приєднання до Чехо-Словаччини підписано не було [24], а Т.Масарик та Е.Бенеш, як згодом виявилося, слова не дотримали. Вони навіть не повернули Пряшівщину, яку самовільно відокремили від Закарпаття і приєднали до Словаччини.

"Діло"писало у 1925 р.: "Приєднання до Чехо-Словаччини не вийшло по думці і волі місцевого українського населення" [25]. Але страх перед мадярами був дуже сильний. Згодом, у 1939 р., А.Волошин так оцінював тодішню ситуацію: "Ми мусіли шукати за якоюсь реальною розв'язкою, притім не хотіли бути злучені далі з Мадярщиною, а наше поєднання з Україною не було можливе до переведення, бо головну ролю грала тоді всюди військова сила, якої в нас не було. Про чехів як нарід ми дуже мало знали, але це був в той час одинокий реальний вихід із положення, зв'язати нашу долю із слов'янським народом" [26]. Ось чому ще в половині січня 1919 р. делегація Ужгородської народної ради у складі о.А.Волошина, І.Кондратовича і П.Легези звернулася до посла Чехо-

Словаччини у Будапешті М.Годжі з проханням, щоб чеська армія зайняла Закарпаття, хоча, нагадаємо, через кілька днів на всенародних зборах у Хусті делегати одностайно заявили про бажання закарпатських українців приєднатися до Великої України.

Далі події розгорталися так. Угорщина робить усе, щоб “Руську Країну” лишити за собою. Ще 11 січня 1919 р. Національна рада Угорщини вибрала Карла (він на той час зрікся титулу цісаря Австрії, але ще був королем Угорщини) президентом Угорської республіки до скликання установчих зборів. Довідавшись про умови Тріанонського договору, дуже невигідні для Угорщини, Карл звертаєтся з “Відозвою” до світового пролетаріату, в якій просить допомоги і справедливості! Він тому і віддає владу мадярським комуністам на чолі із Б.Куном. Так над Закарпаттям нависла ще й комуністична загроза [27].

На той час чехи, які відчували постійну підтримку Антанти, займають західне Закарпаття.

У таких умовах 8 травня 1919 р. в Ужгороді збираються ще одні збори, щоб обрати якесь єдине керівництво. І ось тут надибуємо в літературі на серйозні розбіжності. Одна із думок, що у цих зборах взяли участь представники усіх трьох рад (Ужгородської, Пряшівської, Хустської). Інша — Ю.Химинець пише, що на цих зборах були представники з Ужгородської ради “угро-руського народа”, від пряшівської — Бескид зі своїми москвофілами, однак законних делегатів Хустської ради, справжнього репрезентанта східного Закарпаття, тут не було. Були зате чехи, словаки, галицькі москвофіли. Незважаючи на це, збори проголосили себе представниками усіх трьох “Рад” і ухвалили рішення про приєднання до Чехо-Словаччини. Ю.Химинець вважає, що протокол від 8 травня 1919 р. не є виявом згоди на злуку з Чехо-Словаччиною всіх трьох закарпатських “Рад”: “Цей протокол є одним із тих фальсифікатів і документів забріханості, яких повно в архівах тих років...” [28]. Але Центральну руську народну раду (ЦРНР) було створено. Очолив її москвофіл А.Бескид. ЦРНР прийняла звіт Г.Жатковича про його переговори в Америці з Т.Масариком та Е.Бенешом, і призначила його “організуючим міністром Руського штату” для подальших переговорів із Т.Масариком і чеським урядом.

Політичні вимоги ЦРНР у формі “Протоколу від 8 травня 1919 р.” були вручені чехо-словацькому урядові. Ці вимоги були ідентичні з тими, що їх висували американські русини. Суть вимог така, що Закарпаття буде мати свої уряд і сейм, до нього приєднають українські землі, зайняті чехами. З цими вимогами делегація у складі понад сто осіб 23 травня 1919 р. виїхала з Ужгорода до Праги.

Серед інших вимог — державність руської (української) мови, представництво у центральних органах, надання повної свободи усім церквам, про визначення кордонів [29].

Уже тоді (і не вперше) можна було переконатися, що чеські діячі (у т.ч. Т.Масарик, Е.Бенеш) неприхильно ставляться до ідеї автономії для карпатських українців. Проте на міжнародній арені питання вже було поставлене. Країна з багатьма назвами (це те саме, що й “земля без назви” І.Ольбрахта) за Сен-Жерменським договором отримала назву “Підкарпатська Русь”. Ще більшим досягненням була гарантія автономії, яку передбачав договір, підписаний 10 вересня 1919 р. і за яким Підкарпатську Русь було приєднано до Чехо-Словаччини.

Постанови договору, що стосувалися Закарпаття, були перенесені в конституцію Чехо-Словаччини, хоча дещо змінені, — є навіть поважні розбіжності. Але як зауважує В.Шандор: “Конституційні гарантії автономії були великою легальною зброєю в руках русинів-українців, бо в довголітній боротьбі за автономію не було можна підсунути цю боротьбу під поняття іреденти чи протидержавної ідеї” [30].

Делегація Української Народної Республіки на переговорах протестувала проти приєднання Закарпаття до Чехо-Словаччини, посилаючись на рішення з`їзду в Хусті від 21 січня 1919 р., та безуспішно.

Так завершився цей період історії закарпатських українців, період спроби самовизначення, спроби невдалої, але яка визначила історичний вектор розвитку українства на Закарпатті, його справжніх і віковічних бажань. Кілька чинників спричинилися до провалу спроби самовизначення. Це політична, економічна, культурна відсталість Закарпаття і закарпатських українців, незначна кількість національно свідомої інтелігенції, відсутність політичної єдності і єдиного проводу. Незважаючи на це, український народ “землі без назви” або за іншим варіантом “землі з багатьма назвами” йшов до своєї мети — до української державності, до соборної і незалежної України. Були ще зовнішні причини невдачі. Вони й відіграли фатальну роль. Це політичні калькуляції сусідніх держав, байдужих до долі найбільшого слов’янського народу, постійно готових нехтувати його історичними правами, — ця дипломатія, вишколена на “засадах” Макіавеллі, не почувала жодних морально-етичних обмежень, як писав Ю.Химинець [31].

Про українську пресу цього періоду, що не тривав навіть року. Виходила “Наука”, що від 1 січня 1919 р. змінила назву на “Руську країну”. До попередньої назви вона повернулася у вересні того ж року.

Про “Руську країну” можна сказати, що ця газета розвивалася і зростала разом із закарпатським українством. Її політичний противник — “Руська правда” (згодом виходила під назвою “Русько-українська правда”) — пробільшовицьке видання, що відверто симпатизувало радянській Росії і так само відверто ненавиділо все українське. Про мову газети пише А.Животко, він цитує кілька речень: “...В Росіи Центральноє Советкомисарство великое собрание держав. В Петербурги 1-го юнія появилися ківети Украйнски, Летски, Літвански і Біл-Руськи. И сем ківети

общій Россіом: што они твердий союз хотят между републичной совети...” [32].

Наступний період розвитку української преси Карпатської України — це 1920-1938 рр., період піднесення українського національного руху, коли українці, незважаючи на труднощі і протидію політичних противників (чеської влади і чеських партій, промадярських політичних сил, москвофілів, пробільшовицьких сил, російської еміграції), щораз більше зміцнювали свої позиції, а боротьбу за свої національні права, за автономію, за виконання рішень Сен-Жерменського договору посилювали. І.Лисяк-Рудницький писав: ”...русофільська та русинофільська орієнтації до початку 1930-х років уже майже вмерли і ця перемога українського національного руху була результатом динаміки внутрішнього розвитку закарпатського суспільства, а не втручання зовнішнього “deus ex machina” [33].

Батько і творець чеської державності Т.Масарик (словак, до речі) багато писав і висловлювався з приводу справедливого вирішення національного питання, зокрема з приводу долі національних меншин. Однак до “української проблеми” (власне, державності) він ставився недоброзичливо, як вітчим, якщо висловитись фігурально. Т.Масарик тверезо оцінював долю багатонаціональної Австро-Угорщини і, очевидно, здавав собі справу з того, що Чехо-Словаччина теж багатонаціональна. Найбільше ж він, як і інші чеські діячі й політики, боявся Німеччини і німецької проблеми. Він риторично запитував: “Що є більш справедливим, чи щоби 3 мільйони, то є часть німецького народу, було в німецькій державі, чи щоби 10 мільйонів Чехів і Словаків, то є цілий народ, було в німецькій державі?” [34].

Оперуючи цими цифрами, він, однак, забував, що поруч з чехами і словаками живе 40 мільйонів українців, таких же слов’ян, які маючи історичне право на державність, були без держави, що у межах його держави живе кількасот тисяч українців, яким він обіцяв автомонію... Так національний егоїзм, інстинкт національного самозахисту, політичні калькуляції брали гору над справедливістю, мораллю, чесністю.

Г.Жаткович (він очолював Автономну директорію) дуже швидко переконався, що чеський уряд не має наміру виконувати свої міжнародні зобов’язання. Наприкінці січня 1920 р. члени Автономної директорії на чолі з Г.Жатковичем відвідали Т.Масарика й подали ультимативно свої вимоги, які не виходили за рамки попередніх домовленостей Г.Жатковича і Т.Масарика. Ці переговори про автономію не дали результатів. Автономна директорія подала у відставку.

А в лютому 1920 р. було прийнято конституцію Чехо-Словацької Республіки, в якій була мова і про автономію Підкарпатської Русі. На початку травня Г.Жатковича призначили губернатором. Реальної влади він не мав. Чеський уряд продовжував свою централістичну політику, хоча автономія краю була проблемою міжнародною й конституційною. У цій

ситуації Г.Жаткович подав у відставку і в серпні 1921 р. повернувся до США. “Тоді й почалася та національно-культурна боротьба на Закарпатті, яку в ті часи, можна сказати, очолювала з українського боку “Просвіта” [35]. А.Кущинський вважає, що від дати виникнення “Просвіти” (9 травня 1920 р.) треба починати відлік легальної праці та боротьби карпатських українців за своє “я” на культурно-освітньому полі в нових, значно сприятливіших, ніж за мадярського панування, умовах. Уже до середини тридцятих років “Просвіта” мала 14 філій, 235 читалень (на 487 громад), а при читальнях — 143 аматорські гуртки (майже половина з них мали свої сцени). При централі від 1921 р. існував театр під керівництвом відомого українського актора М.Садовського. Коли він виїхав у радянську Україну, його замінив О.Загаров. При “Просвіті” діяв науковий відділ з бібліотекою та історично-культурним музеєм і видавництвом “Наукового збірника”, де друкувалися публікації з минулого й сучасного життя Закарпаття. “Просвіта” видала майже 150 популярно-освітніх книжок. Її стараннями виходив дитячий журнал “Пчілка”. Філія “Просвіти” в Хусті видавала журнал “Світло”. Там же, у Хусті, було організовано ще один постійний театр під керівництвом полковника М.Аркаса.

Значення “Просвіти” в національному вихованні закарпатських українців було дуже велике. І влада, і всі антиукраїнські сили всіляко намагалися її вплив знешкодити. Москвофіли за допомогою намісника краю Брейхи відразу ж почали закладати так звані “сільські читальні”, а там, де їх організували, Брейха заборонив засновувати читальні “Просвіти”. Дещо згодом москвофіли організували знову ж таки за сприяння влади “Общество імени Олександра Духновича”, компрометуючи цим ім’я українського письменника і його ідею.

Провокації чеського уряду продовжувалися аж до 1938 р., коли українці відкривали замкнені будинки “Просвіти”, не запитуючи дозволу. У 1937 р. в Ужгороді відбувся Всепросвітянський здвиг, у якому взяло участь 30000 учасників. На майдані Корятовича на заклик І.Рогача присутні склали присягу: “Присягаємо бути вірними синами українського народу й боротись за повну державну незалежність” [36].

Антиукраїнські сили протистояли українцям у всіх сферах життя. Так, за допомогою американських русинів у 1920 р. було відкрито в Ужгороді Підкарпатський банк, який відразу ж активізує економічне життя українців. Русофіли у відповідь засновують Русскій народний банк. Народовці у 1920 р. заснували Краєвий кооперативний союз, а русофіли у відповідь — Русскій кооперативний союз.

І все ж, коли мова йде про антиукраїнську політику чеського уряду на Закарпатті, не треба забувати, що за підтримкою цього уряду у Чехо-Словаччині були створені десятки українських наукових і навчальних закладів, організацій, товариств, видавництв. Ось хоча б Український вільний університет, Українська господарська академія, Український

педагогічний інститут імені М.Драгоманова, Музей визвольної боротьби. Чехо-Словаччина дала притулок десяткам тисяч емігрантів з Великої України. Сюди тікали українські вояки, інтерновані у польських таборах. Щоправда, так було лише до кінця 20-х років, бо потім українські наукові, навчальні й культурні установи втратили урядову підтримку. Дехто із дослідників пояснює це економічною кризою кінця 20-х — початку 30-х років, ще більше — зростанням впливу чеських національних соціалістів, які традиційно підтримували проросійський напрям у зовнішній політиці [37]. На нашу думку, є ще одна причина — виникнення ОУН як політичної сили, що закликала до безкомпромісної боротьби за українську державність, що заперечувала “демократичні” способи розв’язання цього питання.

Навіть якщо не говорити про небажання чеського уряду надати Закарпаттю автономію, то про його ставлення до української справи свідчить вирішення мовного питання. А було це питання складним. Закарпаття повинно було отримати автономію, тому державною мовою повинна була стати мова автохтонного населення, тобто мова закарпатських українців. Зрештою, це була вимога “Протоколу”, який делегація Центральної руської народної ради (ЦРНР) вручила Т.Масарикові й урядові у травні 1919 р. Чеські вчені-мовознавці повелися порядно і об’єктивно. Празька академія наук ще в 1919 р. визнала, що мова “підкарпатських русинів” є мовою українською, а русини — це такі ж українці, як і над Дністром, і над Дніпром. Але одностайності не було навіть серед закарпатських українців. У квітні 1920 р. в Ужгороді відбувся учительський конгрес, присвячений мовному питанню. Одні виступали за “малоруський язик із підкарпатським наречієм”, інші — проти російської і української мов, за “рідний язик”. Москвофіли домагалися “підкарпатської мови” Є.Фенцика, О.Духновича, Є.Сабова. Але було прийнято урядову лінію — “малоруський язик” з етимологічним правописом. У 1921 р. граматику для початкових шкіл видав А.Волошин. У 1922 р. І.Панькевич написав “Граматику для молодших класів шкіл середніх і горожанських”. Більшість учителів до 1929 р. захищала цю офіційну лінію, хоча розуміли половинчастість рішення і що воно служить не на користь українству.

Чеський уряд не був послідовний у мовній політиці. У законі від 3 лютого 1926 р. сказано, що “русинську (малоруську) мову дозволено вживати” замість “повинні вживати”. Робилися й інші спроби позбавити закарпатських українців права на рідну мову.

А.Животко пише, що способи боротьби з українською мовою були різнобічними і безоглядними: “Інколи ті виступи набирають зоологічних ознак. Нестримане почуття ненависти виливаються широким морем брудної лайки, викривлюванням та висміюванням української мови...” [38]. Бо якщо й було щось варте висміювання, то це російська мова москвофілів. І українські газети не один раз робили це з успіхом. А випадки (мовні ляпсуси, тобто) справді були деколи анекдотичні. У

фейлетоні “Продукція язиков” Марко Бараболя висміяв мовну політику уряду. На засіданні комісії міністерства шкіл, нічого не вирішивши після тривалих дискусій, присутні відклали вирішення мовного питання ще на десять років:

Ми вперьод нагнали дъло
Тельо вельо, кельо нужно,
Заонанджившися смъело
Воскликнімо разом дружно:
Ильйен! Наздар! Да живйот
Возлюблений наш народ! [39].

Це поєднання лексики кількох мов (макаронізм) і створює сатиричний ефект.

“Карпаторусскій язик” висміяло в однойменному фейлетоні “Українське слово”. Тут процитовано фразу із траурного повідомлення Земледільчого союзу: “В Бозе упокоившагося телесное влагалище похоронено будет в Христе...” [40].

А.Кущинський згадав у своїх спогадах виступ твердого русина Е.Бачинського, який звичайно розмовляв мадярською мовою, але на одному з’їзді молоді звернувся до присутніх із закликом: “Дєвушкі і хлопці, ви зібрались на етом зеленом лузі, то совокупляйтеся без роздєлу, хто от кого родился!” [41].

Безперечно, що безглуздість “карпаторусскої мови”, як і покірне схиляння (навіть обожнення) перед російською мовою були очевидні. Не треба забувати, що мовні явища та процес формування нової літературної мови на основі закарпатського діалекту були вторинними, а на першому плані виступали політичні інтереси тих держав (насамперед Росії), яким, по-перше, було невигідне визнання української мови як самостійної і повноправної мови, а по-друге, вони негативно ставились до націотворчих процесів у середовищі українського народу та його окремих віток, де саме через мову, культуру формувалася ідея соборності. О.Мишанич влучно пише: “Закарпатське “москвофільство” пройшло ту ж еволюцію, що й галицьке — від загравання з російськими політичними й культурними діячами до повного переходу на службу панрусистській ідеї, від легковажної спроби “в один час научитися по-русски” до зречення рідної мови, експерименту з “язичієм” і прийняття російської літературної мови. Це був шлях національного ренегатства, частково прийнятий заради ідеї, а частково оплачений рублями” [42].

Про складність мовної проблеми свідчать підрахунки А.Животка: “В році 1935 було 64 назви в мовах:

українській	18
великоруській-російській	11
язичія	7(на населення в 62 %)
мадярській	24 (на 15,23% населення)

Чеській	3 (на 4,17% населення)
Жидівській	2 (на 12,72% населення)
в двох мовах	2”.

Наприкінці 20-х років мовна боротьба увійшла у нову фазу. У 1929 р. було створено Учительське товариство Підкарпатської Русі в Ужгороді (є інші назви — Народовецьке вчительське товариство, Учительська громада, а на з`їзді в липні 1932 р. прийнято назву Товариство українського учительства, яку міністерство освіти не затвердило, тому що мова має бути русинська, малоруська або руська). Товариство створили ті вчителі, що не захотіли належати до москвофільського Учительського товарищества. Це товариство і його друкований орган (“Учительський голос”) почали вживати назву “українець” і виступали за українську мову як єдину мову викладання. Що важливо — вони почали виступати за українську мову з фонетичним правописом. За фонетичний правопис виступали також інші українські видання.

Чеський уряд не лише підтримував москвофілів, але й почав чехізацію освіти, використовуючи будь-яку нагоду, щоб запроваджувати в школах чеську мову. У червні 1930 р. віце-губернатор А.Розсипал видав наказ, зобов’язавши шкільних інспекторів послуговуватися чеською або словацькою мовами, оскільки, мовляв, мовне питання на Закарпатті ще й досі не вирішене. Лише після широкої хвилі протестів наказ було скасовано. У листопаді 1938 р. міністр освіти дозволив користуватися у школах російськими підручниками. Так само у школах запроваджували чеські букварі. Проти дискримінації української мови протестували вчителі на своєму другому з’їзді, що відбувся в травні 1934 р.

У другій половині 30-х років мовна боротьба і далі загострювалася. Міністерство освіти дозволило вживати у школах цілу низку підручників, написаних ні українською, ні російською мовами. Це була “...мішанина російської, української, церковно-слов’янської мови з тутешніми діалектами” [43]. У липні 1937 р. міністерство дозволило вживати у школах російську літературну мову.

Закарпатські українці боролися за рідну мову. У 1936 р. появився перший шкільний підручник українською мовою з фонетичним правописом — це “Жива мова”Ф.Агія. У травні 1937 р. українські вчителі провели в Ужгороді “правописну анкету”, що мала на меті реформу застарілого правопису шкільних підручників. У результаті було вирішено викинути чужі для українського правопису букви із російського алфавіту і замінити їх українськими.

Державною українська мова стала лише в Карпатській Україні.

Мовна боротьба на Закарпатті має не лише історичне та пізнавальне значення. У неї є величезний сучасний підтекст. Навіть якщо забувається та ненависть, з якою писали про українську мову і ставилися

до неї антиукраїнські сили (російська еміграція, москвофіли, мадярони), то не можна забувати, що існують уроки цієї боротьби — мова є не тільки однією із головних ознак нації, вона завжди виступає рівнозначною з національною ідеєю; витіснення української мови із засобів масової інформації — небезпечне для української державності.

Щодо структури. Спершу треба зауважити, що між українською і україномовною пресою є суттєва різниця. Україномовна преса не завжди є і була українською. Класичний приклад — комуністична преса в Україні. На цю різницю не звернув уваги А.Животко [44], В.Габор лише повторив його помилку, пишучи, що у "...закарпатській україномовній пресі 20-30-х років яскраво відтворився дух доби та складні колізії боротьби народу за свою державність та мову як її безпосередній прояв" [45]. А.Животко: "Українські часописи всіх політичних напрямків невідхильно йшли завжди по лінії, що її виразно зазначили наукові авторитети, маючи перед собою єдине завдання — культурне піднесення свого народу та його політичне виховання для боротьби за своє державноправне становище. Були це такі органи, як "Українське слово", "Свобода", "Земля і воля", "Нова свобода", "Народня сила", "Поступ", "Пробоєм", "Карпатська правда" та ін. [46].

Усе ж таки між "Пробоєм" і "Карпатською правдою" є суттєва і принципова різниця. Комуністи в Україні ніколи не стояли на державницьких позиціях. Це завжди була частина партії іншої держави (чи держав).

Не має рації В.Габор і в іншому випадку. Він пише: "З 1919 р. до 1938 р. до реалізації автономії на Закарпатті виходило 126 друкованих видань українською і російською мовами та язичієм на противагу 51 чужонаціональному друкованому органу: угорських — 34, чеських — 13, інших — 4, в тому числі 6 видань були двомовними" [47]. Незрозуміла основа поділу, бо хіба російськомовні видання не були чужонаціональними, хіба вони демонстрували прихильне ставлення до української ідеї і в цьому відношенні відрізнялися від чеських чи угорських видань? Бо навіть якщо, скажімо, "Карпатская Русь" (москвофільська газета) "...гаряче боронила інтереси закарпатських українців і виступала проти утисків українців на території Словаччини..." [48], то мала ж вона на увазі "русских", "русское население", як вона називала українців, а це принципова різниця.

Ще одне зауваження до методики класифікації, що її застосовує В.Габор. Справді, закарпатська преса того часу представлена виданнями, різноманітними за своїми напрямами. І це могло стати вагомою основою поділу, якби В.Габор з'ясовував політичну позицію видання. Проте ідеологічне спрямування видання аж ніяк не визначається декларацією власної незалежності, формальної чи фактичної [49]. Інша річ, якби мова йшла про ставлення видання до ідеї незалежності (державності) України. Бо саме за цією ознакою можна визначити основні групи видань:

а) видання, що стоять на національних українських позиціях і видання, що ще не пропагують ідею державності, але підтримують цю тенденцію суспільного розвитку;

б) видання, що підтримують наявний стан речей і орієнтуються на Чехо-Словаччину як державу;

в) промадярські видання (зрозуміло, що вони виходили і мадярською мовою);

г) москвофільські видання (видання російської еміграції і українців-москвофілів);

д) видання комуністичні, які орієнтувалися на більшовицьку Росію.

Зрозуміло, що українська національна преса не могла виникнути цілком сформованою. Вона пройшла складний шлях еволюції. Ми можемо говорити про такі її основні групи або типи видань.

Перш за все, це партійні видання. Українське політичне життя було складним. “Вже в 1920 році були серед нашого народу ось такі партії: 1). Руська хліборобська, яка зав’язалася ще перед війною тайно, без дозволу властей, 2). Руська Соціял-демократична, 3). Комуністична, 4). Карпаторусская Трудовая, 5). Підкарпатській Земледільський Союз, 6). Земледільська Республіканськая, 7). Потом 1921-року прийшла група Моцкоша, так звана Руська Автономна Партія.

В сесю чеську партію (йдеться про чеську аграрну партію.— С.К.) вступили:

Карпаторуська труд. партія з москвофілами,

Русска автономна земледільська група Моцкоша,

Підкарпатський земледільський союз Камінського.

Пізніше Карпаторусская трудовая партія Гагатка виступила і прилучилася народних соціялістів” [50].

Українці були членами усіх згаданих партій, а українською була лише одна партія — Руська хліборобська партія, яка згодом (1923 р.) отримала назву Християнсько-народної партії, її очолив о.А.Волошин. Складної еволюції зазнали соціал-демократи, чимало з них стояли на позиціях українства. Отже, структурованість українського політичного життя відбувалася із врахуванням антиукраїнських політичних партій.

Органом Руської хліборобської партії була газета “Руська нива”, Християнсько-народної партії — “Свобода”. У червні 1936 р. Українське національне об`єднання почало видавати “Нову свободу” (колишня “Свобода”). Соціал-демократи видавали газету “Народ”, а потім “Вперед”. Українська селянська партія видавала газету “Народня сила”.

Загальнополітичне видання — “Українське слово”. З певними застереженнями можна ще назвати щоденник “Нова свобода”.

Офіційні урядові видання — “Русин” (1920-21 рр.), “Бюлетень Пресової служби Карпатської України”.

Літературно-художні видання — “Наша земля” та літературні додатки видань (“Русин”, “Українське слово”).

Наукові видання — це “Наукові збірники” “Просвіти”, “Вісті етнографічного товариства”.

Просвітницько-популярні — це видання “Просвіти” (“Просвіта”, “Просвіта — Шевченкові”).

Педагогічні — “Урядовий вісник” (офіційний орган шкільного відділу), “Учитель”, “Учительський голос”.

Господарсько-торгові, кооперативні — “Господар”, “Кооператива”, “Підкарпатське пчолярство”.

Молодіжні — “Пластун”, “Пластовий ранок”, “Пробоєм”, “Табор”, “Поступ” (вони виходили у Празі і мали значення ширше, ніж регіональне).

Дитячі — “Віночок для підкарпатських діточок”.

Коротко про найважливіші з цих видань.

“Русин” — таку назву мала газета, що виходила у 1920-1921 рр., і щоденник (1923 р.). Тижневик “Русин” був неофіційним органом Г.Жатковича, першого губернатора Підкарпатської Русі, головним редактором видання був його брат о.Т.Жаткович, відповідальним редактором — А.Штефан (майбутній голова Сойму Карпатської України та її міністр культури).

І.Добош називає 1920-1921 рр. періодом становлення газети, хаотичним і непослідовним [51]. Це не так. Закарпатські українці жили надією. Має рацію В.Габор, коли пише, що перші публікації газети “Русин” — своєрідне сп’яніння від волі. Українська мова чи, як тоді її називали, руська, русинська, запанувала в школах, в уряді, люди стали державним народом, який має вікову історію [52]. Ця позитивна морально-психологічна атмосфера ускладнювалася негативними чинниками — повоєнними економічними труднощами, відсталістю краю, відсутністю української інтелігенції, низьким рівнем політичної й культурної свідомості народу, тим, що мадярони й москвофіли шалено протистояли українській ідеї. Але “Русин” намагався об’єктивно відображати події того часу. Газета робила все можливе, щоб навернути людей до ідеї українства та залучити їх до українського національного життя.

На сторінках “Русина” друкувалися Ю.К.Жаткович, С.Сабов, Ф.Тіхий (чех, який симпатизував українцям, дослідник Закарпаття), О.Маркуш, В.Гренджа-Донський.

Щоденник “Русин” виходив у 1923 р. На прохання віце-губернатора Підкарпатської Руси П.Еренфельда очолив видання Ф.Тіхий, а відповідальним редактором став В.Гренджа-Донський. Видавали щоденник державним коштом. У ч.1. за 1923 р. В.Гренджа-Донський писав, що новий “Русин” буде наслідувати того “Русина”, котрий вже в 1920 і 1921 роках намагався направити наші сили до серйозної, позитивної праці. “Русин” щиро й старанно буде працювати для Підкарпатської Руси,

буде непартійним органом напряму народного й демократичного [53]. Новий “Русин” теж був помітним явищем в житті карпатських українців. Газета інформувала своїх читачів про життя краю і країни, про міжнародне життя. Вона розбуджувала приспані національні почуття народу. Газета часто порушувала проблему інтелігенції, яка забула про своє народне коріння (цікавий приклад — “Листи селянина до руської інтелігенції”).

“Русин” намагався піднести політичний рівень українців. Він багато писав про політичне життя краю і допомагав читачам зорієнтуватися в ситуації, адже на теренах краю на той час діяло майже два десятки партій!

Газета вміщувала огляди інших видань. По суті, вона привчала закарпатського українця розуміти і оцінювати пресу. Ще й сьогодні не втратила свого значення стаття А.Волошина “До історії нашого новинарства”, що появилася на сторінках “Русина” в 1923 р. [54].

Не оминав увагою “Русин” економічну проблематику і мистецько-культурне життя.

Цікавими були ще два споріднені видання, але які виходили під двома назвами — це газета “Народ” (1920-1921 рр.), що від ч.14 отримала назву “Вперед” (1921-1938 рр.), мабуть, не без впливу львівського видання соціал-демократів “Вперед”.

“Народ” започаткували відомі діячі “Просвіти” Є.Пуза і Ст.Клочурак (колишній голова Гуцульської ради — своєрідного парламенту Гуцульської Республіки). Газета “Народ” стояла на українських позиціях: “Ми, Руснаки, що битуємо під карпатськими горами, од Попрада і по Білу Тису, говоримо тим самим язиком та маємо ті самі звичаї і обичаї, що наші браття за Карпатами, називали себе давніше Русинами, а тепер називають себе Українцями. Нас всіх Руснаків, Русинів, Українців, або як Москалі нас називали Малоросов є сорок міліонів” [55]. Це соборницьке почуття дуже промовисте.

Газета запевнила своїх читачів, що буде друкувати публікації з історії літератури та загалом культури нашого народу, “...аби наші Руснаки полюбили щирим серцем свою рідну мову, свою історію, своє письменство та свої звичаї, стали горді на своє ім`я!” [56].

Газета обіцяла захищати політичні права карпатських українців, добиватися від уряду піднесення економічного добробуту.

У сфері шкільництва “Народ” мав намір добиватися того, щоб діти у школах училися українською, а не російською мовою.

Згодом (у ч.5) газета конкретизувала свої завдання. Оскільки наближалися вибори, то редакція вирішила передати газету редакційному комітетові Руської соціал-демократичної партії. Історію виникнення цієї партії знаходимо у спогадах С.Росохи [57]. У травні 1920 р. її заснував Я.Остапчук разом із Є.Пузою і Ст.Клочураком. Під час виборів до парламенту (1922 р.) вона об’єдналася із чеськими соціал-демократами і офіційно почала називатися Чехо-словацькою соціал-демократичною

партією Підкарпатської Руси. Партію підтримувала певна частина української інтелігенції. Партія спочатку була чисто українською. Згодом вона об'єдналася із чеськими соціал-демократами, але теж стояла на платформі українства. Від 1927 р. її газета "Вперед" виходила фонетичним правописом (як і комуністичні видання, до речі). Щоправда, згодом до партії почав напливати чужонаціональний елемент — чехи, мадяри, євреї, а тому щораз важче було зберігати її українські позиції. Проте на відміну від інших партій на Закарпатті, ця партія зробила дуже багато. Завдяки їй українці мали в парламенті свого представника (спочатку Ю.Гуснай, а потім Ю.Ревай) від 1929 р., тому була можливість захищати національні інтереси українців на найвищому рівні. Варто додати, що Руська соціал-демократична партія хоча вийшла із II Інтернаціоналу, не визнала завдань і мети III Інтернаціоналу, тобто не погодилася із відомими ленінськими умовами про вступ до нього: "III Інтернаціонал не має на цілі організації робітничого руху, він гуртує тільки прихильників диктатури комуністів, які зобов'язуються підлягати московській диктатурі" [58]. Це проникливе і пророче розуміння ролі III Інтернаціоналу, як бачимо.

Повернемося до "Народу". Редагував його Ст.Клочурак. Основні рубрики — "Дописи", "Вісти", "Вісти із світу". Газета багато уваги приділяла культурно-просвітницькій проблематиці, мистецькому життю, розповідала про відомих українських письменників і поетів. Газета була непримиренною до москвофілів і різко полемізувала з їхніми виданнями.

Вийшло чотирнадцять чисел "Народу". В останньому повідомлялося, що наступне число вийде під назвою "Вперед". Однак це не було ч.15, а ч.1 газети "Вперед", тижневика. Лише спочатку газета мала гасло "Пролетарі всіх народів, єднайтеся", а потім гаслом стали відомі Шевченкові слова: "Борітеся — поборете!" Редактором видання був Ст.Клочурак, згодом — Дм.Німчук, фактично ж діяльність видання скеровував С.Довгаль — учасник визвольних змагань, командир студентського куреня у бою під Крутами, підполковник Армії УНР, а на еміграції — політичний діяч, журналіст, доцент УТГІ. Це мало певний вплив на характер тижневика "Вперед". Він загалом стояв на українських позиціях, виступав проти москвофільства, чехізації, мадяронів. Проте були випади проти українських видань "Свобода", "Українське слово". У 30-ті роки "Вперед" полемізував із виданнями українських націоналістів. Тижневик перестав виходити у жовтні 1938 р.

Ще важливіше місце у системі української періодики цього періоду посідала "Свобода", яка мала свого попередника (газету "Наука") і свого наступника (газету "Нова свобода").

А.Волошин у спогадах пише, що спричинило появу "Свободи". Від 1 січня 1919 р. "Наука" змінила назву на "Руська країна". Коли Закарпаття зайняли чехи, о.А.Волошин знову дав газеті попередню назву, під якою вона й виходила до кінця 1921 р. Через непорозуміння з

друкарнею з приводу “йорчика” о.А.Волошин з 1922 р. видає газету під назвою “Свобода”.

Перші три роки видання було незалежне, а від 1925 р. — це видання Християнсько-народної партії, — партії о.А.Волошина, до керівництва якої входили такі відомі діячі, як М. і Ю.Бращайки, В.Гаджега, М.Долинай, В.Лар, І.Грига. С.Росоха пише: “Безперечно, хоч ця партія була, можна сказати, найменша, але зате зробила найбільше для національного відродження Карпатської України...” [59].

Виходила газета на кошти о.А.Волошина. Він був і головним редактором, а редактором — В.Желтвай, згодом — Ю.Сопко. Про різноманітний зміст видання свідчать рубрики “Із партійного життя”, “Дописи”, “Новітні вісті”, “Політика”, “Бесіда”, “Література”, “Духовне життя”. До 1930 р. “Свобода” виходила етимологічним правописом. Мова ще не була, звичайно, загальноукраїнською літературною, а “народною” — тією, якою розмовляли закарпатські українці.

Християнсько-народна партія не була великою, масовою, а тому газета намагалася збільшити кількість її членів та прихильників, пишучи багато про життя партії. Оскільки “Просвіта” була наймасовішою із українських організацій 20-30-х років, то “Свобода” практично в кожному числі писала про її діяльність. Традиційною як для інших українських видань, так і для “Свободи”, виступала тема інтелігенції. Газета постійно нагадувала інтелігенції про її обов’язки перед простим народом.

“Свобода” боролася проти москвофільства, мадяризації, чехізації. У першу чергу, це була боротьба за українську мову в школі, за українське шкільництво. “Свобода” полемізувала з цього приводу з москвофільськими виданнями, у тому числі з тими, що видавало Товариство ім.Духновича (“Карпатскій край”, Карпатскій свет”), з виданнями російської еміграції і з виданнями інших антиукраїнських політичних сил. Адже москвофіли й русофіли допровадили до абсурду свою ненависть до українства. Так, орган Русскої національної партії “Наш путь” у 1937 р. писав, що всі українці в Підкарпатській Руси моментально зникли б, якби Росія замовила за москвофілів добре слово перед урядом Чехо-Словаччини [60]. У цьому історична суть, призначення москвофільства і русофільства минулого та сучасного — у знищенні українства, української ідеї за всяку ціну.

У виданні були вагомі з огляду на історію української політичної думки публікації о.А.Волошина. У статті “Наш націоналізм” він висловив думку старшої української генерації про націоналізм. Автор не відкидає націоналізм, а якоюсь мірою навіть захищає його, хоч і не в усьому погоджується з молодшими прихильниками націоналістичних ідей: “Наш націоналізм є християнський, який дивиться в рід людський, як на велику родину дітей Божих, як на велику соціяльну одиницю, в якій суть менші одиниці, одиниці націй, держав, країв, громад і родин. Наш націоналізм

знає ширшу і вужчу координацію, знає дальшу і ближчу солідарність" [61]. У червні 1938 р. "Свобода" отримала іншу назву — "Нова свобода".

"Українське слово" виходило протягом 1932-1938 рр. Це була одна із кращих газет 20-30-х років. Рішення про її видання прийняли на засіданні редакційної колегії, в якому взяли участь М.Бращайко, В.Бірчак та ін. Перше число вийшло 15 лютого 1932 р. У передовій статті "Наша мета" головний редактор М.Бращайко писав: "Потрібна нам така газета, котра стоїть над партіями, хоче служити чисто і виключно всенародним інтересам і дати народові потрібну для кожної нації національну лінію і ідеологію" [62]. Далі М.Бращайко змалював складні умови, в яких почала виходити нова газета:

"Серед надзвичайно тяжкої фінансової кризи зачинає виходити на Підкарпатті нова, незалежна, надпартійна українська газета "Українське слово".

Повстала вона під сильним напором нашої молодої свідомої інтелігенції, яка уважає таку газету за конче потрібну в нашім народнім житті. Досі народну політику представляли в нас дві газети: "Свобода" і "Вперед", — а перед тим — до 1923 р. "Руська нива". "Свобода" є органом партії християнсько-народної, "Вперед" — органом соціал-демократичної партії, а "Руська нива" була органом руської хліборобської партії..." [63].

Газета ставила собі за мету допомагати цим партіям, спільно боротися за культурну і національну єдність українського народу і за його права в Чехо-Словаччині.

"Свобода" і "Вперед" — це партійні видання, їх зв'язували програми і директиви партії. Тому "Українське слово" було покликане стати над партіями. "В нашій роботі і боротьбі будуть нас вязати лише: правда і добро народу" [64].

"Українське слово" виходило двічі на місяць, а від 1934 р. стало тижневиком. Газета наполегливо проводила національну лінію, захищала українство. А 30-ті роки були надзвичайно складними для утвердження української ідеї на всіх західноукраїнських землях, у тому числі й на Закарпатті. З появою Організації Українських Націоналістів, коли українська національна ідея отримала інші, ніж раніше, організаційно-політичні форми, діяльність антиукраїнських сил посилилася. На Закарпатті русофіли, москвофіли, мадярони в один голос твердили, що українського народу нема, що українська ідея — це австрійсько-німецька вигадка, відповідно нема і української мови. Русофільські видання спокійно відважилися на нечуване блюзнірство: вони зарахували Т.Шевченка до класиків російської літератури. Ця провокація означала не тільки зміну національної адреси одного із наших геніїв, а й заперечення українства.

"Українське слово" стояло на боці української мови, бо мовна боротьба від середини 30-х років розгорілася ще більше. Газета полемізувала з усіма антиукраїнськими виданнями — москвофільськими й

русофільськими (“Русскій вестник”, “Карпаторусскій голос”, “Наш путь”, “Карпаторусское слово”, “Русская земля”, “Русскій народный голос”, “Русская народная газета”); т.зв. “карпаторуськими” (“Неделя”) з проповідуванням окремішності закарпатських українців як народу; чеськими виданнями (хоча соціал-демократичний “Hlas vychodů”, який виходив в Ужгороді, і деякі інші чеські видання підтримували думку про приналежність закарпатських українців до українського народу); з мадярськими виданнями, які завжди посідали відверту антиукраїнську позицію.

“Українське слово” відображало політичне, економічне, культурне життя закарпатських українців, їх товариств і організацій, зокрема, “Просвіти”, “Учительської громади” тощо.

Газета багато писала про інтелігенцію, намагалася зробити її активнішим учасником творення національної культури.

На наш погляд, “Українське слово” більше, ніж інші українські видання приділяло уваги проблемам літератури. Відділ критики вів В.Бірчак.

Одна із статей М.Бращайка на сторінках “Українського слова” називалася “Чи ми українці?”. Газета, як і її головний редактор, на це питання відповідали ствердно.

Газета “Народня сила” (1936-1938 рр.) виходила як орган Української селянської партії. С.Росоха у своїх спогадах пише про цю партію із означенням “т.зв.” [65]. Від початку заснування партії почалися прикрі непорозуміння. Її заснувала у 1936 р. письменниця І.Невицька разом із М.Тулеком, І.Грицем і В.Кузьмиком. Майже відразу в партії відбувся розкол, бо її генсекретар М.Тулек хотів використати партію для власних корисливих цілей. Його виключили з партії, та видавцем і відповідальним редактором газети він залишився, а І.Невицька займала посаду співредактора.

У першому числі газета так окреслила свою програму: “Не очікуємо від “володарів” жодної ласки, ані матеріальної допомоги. Не продаємось жодній партії, не вступаємо на услуги жодної держави, а хочемо вибудувати ні від кого незалежну, власну, щиро-національну українську партію та її орган” [66].

Програма Української селянської партії була більш радикальною, ніж інших українських політичних партій.

Зокрема, вона вимагала, щоб усі посади займали українці, а представники інших національностей, що залишаються на службі, повинні скласти іспит з української мови (тут доречне порівняння зі сучасними чиновниками) тощо. Партія вимагала проведення земельної реформи — розподілу великих земельних маєтків.

Рубрики “Народньої сили”: “Вісті”, “З українських земель”, “Що чувати в світі”, “Повідомлення”. Газета намагалася дати читачеві по можливості повнішу картину життя краю, боролася із москвофільством,

карпаторусинством і намагалася на основі Українського національного об'єднання згуртувати усі українські сили й партії. "Всі українці мусять зрозуміти стан сучасної політики, зливаючись в одно могутнє тіло, в одну українську лаву, яка не мала б соперника на Підкарпатті, отже: в Українське Національне Об'єднання" [67].

Газета виступала проти чехізації і промосквофільської політики уряду, проти дискримінації українців. "Народня сила" захищала українське шкільництво і домагалася запровадження у закладах освіти української мови з фонетичним правописом, виступала проти використання російських підручників. Робила це вона у гострішій формі, ніж інші видання:

"Москвофільські виродки роблять усе, щоб захопити в свої руки виховання молоді, щоб з неї виховати таких самих духовних калік, життєвих нездар, як вони самі.

Боріться проти злочинної роботи кацапів! В українську школу — український дух!" [68].

У тривожні дні восени 1938 р. газета захищала автономію краю. Характерна стаття "Не дамо Прикарпаття ні полякам, ні мадярам". Тут говорилося: "Мусимо вести правдиву українську націоналістичну політику, а ця диктує нам, щоб не оглядатися ні на кого, ані на що, тільки робити те, що для нашого народу найкорисніше" [69]. Газета закликала всіх українців стати під синьожовтий прапор, під яким вони стояли у 1918 р.: "Мусимо боротись за ідею українського автономного Підкарпаття!" [70].

У жовтні 1938 р. газета перестала виходити.

Ми коротко оглянули найважливіші газетні видання, ті газети, що були органами українських партій або ж як незалежні виконували роль загальнонаціональних видань. Як ми вже говорили, протягом 20-30-х рр. виходила ціла низка журналів, що теж спричинилися до зростання національної свідомості закарпатських українців. Це, наприклад, "Учитель" (1920-1936 рр.); "Учительський голос" (1930-1938 рр.); "Наша школа" (1935-1938 рр.); "Підкарпатська Русь" (1923-1936 рр.) — популярно-наукове видання, що вміщувало статті з різних галузей науки, мистецтва, літератури, краєзнавства тощо; освітньо-господарський журнал "Світло" (1933-1938 рр.); журнал "До перемоги", в якому господарська проблематика поєднувалася з літературно-практичною і політичною — журнал і його видавець Ю.Ревай проповідували соціалістичні ідеї (не в більшовицькому тлумачені, а в європейському). Згадаємо і журнал "Пробоєм", який видавала у Празі студентська молодь із Закарпаття, хоча його діяльність була значно ширшою від регіональної.

По Першій світовій війні у світі так і не запанували ні спокій, ні порядок, ні справедливість. Мюнхенська конференція 29-30 вересня 1938 р. — це результат короткозорої політики колишньої Антанти. А 11 жовтня

1938 р. під тиском закарпатських українців празький уряд призначив членів уряду автономного Закарпаття.

Цій історичній події передувала напружена політична боротьба. Взагалі 30-ті роки — це часи політичної активізації усіх західноукраїнських регіонів. Ці часи ми пов’язуємо із впливом ідей українського націоналізму.

В авангарді боротьби йшла молодь. С.Росоха писав у статті “Ми непереможні!”: “Дійсно, ми непереможні, бо ми маємо за собою всю молодь Закарпаття: від селянської аж до високошкільної. Тому ця ідея — ідея українського націоналізму — вічна, непереможна й непоборна, як і сам Український Нарід — а заразом є смертельною зброєю проти ворогів і їхніх прислужників, що хочуть український нарід туманити чужими розкладовими ідеями” [71].

Посилення впливу ідей українського націоналізму серед молодої генерації закарпатських українців — відрадний чинник українського політичного життя.

Полковник Є.Коновалець передбачив, що значення Карпатської України у ситуації, що складалася в Європі наприкінці 30-х років, зростатиме. З огляду на це Провід ОУН ще в листопаді 1937 р. створив окремий штаб для справ Закарпаття, а наступного року вже діяли два штаби: політичний очолив М.Сціборський (входили О.Сеник, Р.Ярий, Я.Барановський), військовий — генерал М.Капустянський. Влітку 1938 р. О.Чемеринський-Оршан за дорученням політичного штабу до справ Закарпаття написав “Платформу Закарпаття”. Як згадує Ю.Химинець, Закордонна делегація Карпатської України, очолювана ним, діяла на підставі цієї “Платформи” [72].

Відомі члени ОУН із Галичини, що були за кордоном, поспішили на Закарпаття. Улітку 1938 р. тут опинилися Р.Шухевич, З.Коссак, М.Колодзінський, О.Гасин та ін. Щоправда, у тривожній і напруженій ситуації восени 1938 р. Провід Українських Націоналістів уже на чолі з А.Мельником повівся не кращим чином. Він орієнтувався на Німеччину, а тому ставився до подій досить обережно і помірковано, не бажаючи входити у конфлікт з німецькою владою (це теж стало згодом однією із причин розколу ОУН). На Закарпаття прибув представник ПУНу О.Ольжич із наказом для галицьких членів ОУН негайно покинути Закарпаття. Але Р.Шухевич, М.Колодзінський, З.Коссак, О.Гасин залишилися. Зрештою, й О.Ольжич, розуміючи слушність такого кроку, залишився теж. Ті з них, хто мав військові знання й досвід, підносили боєздатність “Карпатської Січі”. М.Колодзінський (“Гузар”) очолив її штаб, Р.Шухевич (“Щука”) і З.Коссак (“Тарнавський”) стали його помічниками. Відповідальні посади в структурі “Карпатської Січі” посідали Ю.Лопатинський, Г.Барабаш, Є.Врецьона.

У 30-ті роки закарпатські українці крок за кроком здобували щоразу міцніші позиції. Їхня політична активність досягла вершини у 1938 р.

Провалився так званий “мовний плебісцит”. Москвофіли зазнали нищівної поразки на шкільному фронті. У краєвому з’їзді членів “Общества ім.А.Духновича” москвофільського студенства взяло участь усього 190 осіб. “Нова свобода” назвала цей захід (“День русской культури”) “похороном русской культури” [73]. А коли на Закарпаття приїхали представники американських русинів, відбулася спільна нарада представників Першої руської (української) центральної ради з представниками Центральной русской народной ради (москвофільської). До певної міри вдалося узгодити позиції. Згодом були результати.

29 травня 1938 р. на засіданні Головної центральної руської (української) народної ради було прийнято важливі ухвали. Перша ЦР(У)НР проголосила, що вона стоїть на позиціях єдності із Чехо-Словацькою Республікою та непорушності її кордонів; вона ще раз проголосила вимогу автономії [74].

У червні 1938 р. українські кандидати здобули перемогу над своїми противниками (москвофілами, чехами, євреями, німцями).

13 серпня 1938 р. відбувся в Рахові Просвітянський з’їзд, на якому присутні вперше за часів Чехо-Словацької Республіки заспівали “Ще не вмерла Україна”.

На початку вересня 1938 р. відбувся конгрес Першої центральної руської (української) народної ради, на який прибуло 1100 делегатів. Голова ПЦР(У)Н Ради о.А.Волошин сказав: “До політичної боротьби маємо іти організованим фронтом. Наша програма ясна і чесна. Нікому не хочемо робити кривди, хочемо, щоб у нашій країні запанувала правда, право й справедливість! Хочемо, щоб перестала біологічна політика нищення всього, що є наше, українське” [75]. Промови І.Рогача і С.Росохи, членів ОУН, були ще радикальнішими. Власне, після цього конгресу поліція арештувала І.Рогача, а С.Росоху розшукувала. На тому ж конгресі молоді делегати (С.Росоха, І.Рогач, В.Івановчик та ін.) вирішують створити напівмілітарну організацію — Українську національну оборону. Її очолив В.Івановчик.

7 вересня 1938 р. делегація Першої ЦР(У)НР на чолі з о.А.Волошиним на аудієнції у прем’єра чеського уряду М.Годжі поставила рішучу вимогу реалізації Сен-Жерменського договору щодо автономії Закарпаття. Прага і далі не зважала на законні вимоги закарпатських українців.

А над Чехо-Словаччиною щораз більше збиралися хмари. Німеччина не мала наміру продовжувати переговори з приводу Судет. Доля Чехо-Словацької Республіки, по суті, вирішилась. Англія в ім’я “миру” була готова визнати справедливість домагань Німеччини. Франція, союзник Чехо-Словаччини, не хотіла воювати з Німеччиною без СРСР, ще одним союзником Чехо-Словаччини. СРСР хотів, щоб Франція у разі конфлікту почала воювати першою. Та й Польща й Угорщина виступили проти Чехо-Словаччини єдиним фронтом, бо у кожної були і власні

територіальні претензії до Чехо-Словаччини. Зрештою, і словаки почали домагатися автономії.

Уже 1 жовтня, наступного дня після Мюнхенського договору, почалася його реалізація. 5 жовтня президент Е.Бенеш подав у відставку.

У цій ситуації лідери карпатських українців вирішили піти на угоду з українцями-москвофілами (А.Штефан ще в 1935 р. пропонував шукати шляхів до порозуміння). 7 жовтня 1938 р. спільна нарада представників двох ворогуючих таборів завершилася успішно: ухвалили домагатися автономії. У протоколі було зафіксовано й персональний склад майбутнього уряду Карпатської України: А.Бродій — прем`єр-міністр і міністр освіти, Е.Бачинський — міністр внутрішніх справ, І.Пєщак — міністр судівництва, Ю.Ревай — міністр залізниць, пошти й громадських робіт, о.А.Волошин — міністр здоров`я й соціальної опіки, С.Фенцик — міністр економіки. Як бачимо, празький уряд із цим погодився, але о.А.Волошин та І.Пєщак стали державними секретарями.

Починалася нова доба в історії Срібної Землі, хоча ніхто не був зацікавлений, щоб українці мали навіть таку обмежену форму державності, як автономія. Угорщина і Польша почали провокації й терористично-диверсійну діяльність. Члени уряду, давніші москвофіли й мадярони, саботували державне будівництво. 27 жовтня А.Бродія заарештували у Празі за підозрою у державній зраді. Новий уряд очолив о.А.Волошин, а до уряду увійшли Ю.Ревай та Е.Бачинський.

2 листопала 1938 р. Віденський арбітраж вирішив віддати Угорщині Ужгород, Мукачево і Берегово, хоча вона вимагала окрім території Карпатської України ще й Словаччину.

Уряд переїхав до Хуста. Українську Національну Оборону було реорганізовано в Українську національну оборону “Карпатська Січ” на чолі із Дм.Климпушем.

Здобуття автономії для Карпатської України вселило надію в серця багатьох українців. Галицькі українці неодноразово заявляли про свою солідарність. Тема Карпатської України практично не зникала із сторінок галицької преси. А коли о.А.Волошин очолив уряд, то митрополит Андрей прислав йому листа: “Трудно представити Вам ентузіязм і радість, з якою ціле наше суспільство, увесь український народ у Галичині, а особливим способом Церква і Духовенство прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні” [76].

10 лютого 1939 р. Центральна національна рада Карпатської України оголосила відозву “До всіх українців по рідних землях і в розсіянні сущих!”, в якій звернулася із проханням допомогти Карпатській Україні, визначивши такий обсяг цієї допомоги — 0,5 відсотка від річного прибутку кожного [77].

Зі свого боку уряд Карпатської України підтримав ініціативу Центральної національної ради [78].

На ці заклики відгукнулися українці та їхні організації з усього світу. Зрозуміло, ще не могли допомогти Карпатській Україні українці з підросійської України.

12 лютого 1939 р. відбулися вибори до Сойму Карпатської України. За кандидатів Українського національного об'єднання, до якого увійшли свідомі українські політичні сили, голосували понад 92 відсотки виборців. Це була переконлива перемога.

Президент Чехо-Словацької республіки Е.Гаха зволікав із призначенням дати відкриття Сойму, та посли від 7 березня зібралися в Хусті і чекали. Напруження наростало. Почалися збройні сутички Карпатської Січі з чеськими військами. У цій ситуації Е.Гаха призначив відкриття на 15 березня. Але вночі з 13 на 14 березня мадяри почали збройну інтервенцію. 14 березня Чехія капітулювала і визнала протекторат Німеччини. Тому 14 березня А.Волошин по радіо оголосив рішення уряду про незалежність, яке має ще схвалити Сойм. 15 березня 1939 р. Сойм це зробив. Було прийнято Конституційний Закон, у першому параграфі якого сказано, що Карпатська Україна є незалежною Державою; у наступних параграфах визначено назву Держави — Карпатська Україна; зафіксовано державність української мови, барви державного прапору — синя (вгорі) і жовта (внизу). Державним гімном став національний український гімн "Ще не вмерла Україна...".

Президентом було обрано А.Волошина, головою Сойму — А.Штефана. Президент А.Волошин призначив Ю.Ревая прем'єр-міністром.

Все це відбувалося під вибухи снарядів і бомб. 40-тисячна мадярська армія, використовуючи важку артилерію, танки, літаки, вдерлася на територію Карпатської України. Угорщину підтримали Німеччина й Італія. Польща послала загони диверсантів, які діяли в тилу Карпатської Січі. Карпатська Україна боролася мужньо. Це був ще один український виклик світові, безпринципній і аморальній політиці багатьох держав, які у власних інтересах розігрували "українську карту". Європа була вражена героїзмом захисників Карпатської України. У той час, коли без жодного пострілу здавалися держави, вона боролася. Саме тоді М.Колодзінський сказав у розмові з німецьким консулом знамениту фразу: "У словнику українського націоналізму нема слова "капітуляція".

У боях загинули такі відомі діячі ОУН, як М.Колодзінський і З.Коссак. О.Ольжичу, Р.Шухевичу, Ю.Лопатинському, Є.Врецьоні вдалося уникнути смерті. Як свідчать очевидці, мадярська інтервенція була жорстокою і кривавою. Уряд А.Волошина емігрував.

Про пресу цього періоду. Єдиною щоденною газетою була "Нова свобода". Виходила вона в Хусті, редагував її В.Гренджа-Донський.

При уряді існував відділ преси й інформації, який очолював В.Комарницький, але основний тягар завдань у цій сфері діяльності Карпатської України лежав на "Новій свободі".

“Нова свобода”, “український незалежний щоденник”, як зазначено у підзаголовку, виходила щодня, крім понеділка. Відповідальним редактором газети спочатку був Ф.Ревай, потім В.Гренджа-Донський. Газета пережила всю велич і трагедію Карпатської України. До неї була прикута увага всіх українців. У полі зору “Нової свободи” перебувало практично усе життя автономної держави, як її зовнішні, так і внутрішні проблеми. Газета виступала проти ганебного рішення Віденського арбітражу, висвітлювала міжнародну ситуацію Карпатської України, постійно писала про ті численні проблеми, які вирішувала Карпатська Україна. Показовою у цьому відношенні була сторінка “Будуємо Карпатську Україну”. Характерні назви статей того періоду — “Провідні ідеї національно-господарської політики Карпатської України”, “Нові завдання земельної реформи”, “Сьогоднішні завдання Учительської громади”, “Українські підручники”, “Дерево — карпатоукраїнський бензин” тощо.

“Нова свобода” виховувала в карпатських українців почуття національної гідності, честі. Газета не лише гнівно виступала проти призначення генерала Л.Прхали міністром уряду Карпатської України. Остап Сірко (псевдонім, що, здається, належав В.Гренджі-Донському) у своїх фейлетонах таврував ганьбою українців — зрадників української ідеї, відомих діячів, таких, як І.Гаджега, Ст.Фенцик, М.Демко, Е.Дудаш (цей цикл фейлетонів започатковано 1 грудня 1938 р.). Промовистий факт — поява спогадів Г.Костельника “Чому я став українцем” [79]. Ці спогади Г.Костельник уперше надрукував на сторінках львівського “Діла” ще у 1935 р. Чи варто зайвий раз доводити, як важливо було переконати карпатських українців, яких змушували відчувати себе угрофілами (мадяронами), русофілами, русинами, у тому, що вони українці — сини великого й найбільшого слов’янського народу? Не випадково тоді ж появилася стаття “Національна свідомість в історичнім насвітленню” [80].

Ця могутня хвиля національної свідомості прийшла. 18 січня 1939 р. створено єдину українську партію — Українське національне об’єднання (УНО). Карпатська Україна почала готуватися до виборів до Сойму. “Нова свобода” активно провела передвиборчу кампанію під гаслом: “Один Бог на небі, один народ, одна виборча листа в Карпатський сойм, кандидаційна листа Українського Національного Об’єднання”. Газета розповідала про програму УНО, про кандидатів від УНО, відомих громадсько-політичних діячів (С.Росоху, Д.Німчука, Ф.Ревая, М.Доманюка). А.Волошин виступив із зверненням “До всіх громадян Карпатської України”, підкресливши: “Виявом цієї національної свідомості й політичної зрілості мають бути і перші вибори до нашого сойму” [81].

Вибори, що відбулися 12 лютого 1939 р., стали неперевершеним здобутком українців – за кандидатів УНО проголосувало 93,8 відсотка виборців. А.Волошин у зверненні “Солодкий мій народе!” подякував

виборцям за гідне виконання свого національного обов'язку. Саме тоді Центральна народна рада Карпатської України звернулася до всіх українців світу із закликом пожертвувати для Карпатської України 0,5 відсотка від річного заробітку.

Після виборів відомий український письменник У.Самчук (референт пропаганди в УНО), писав: "Єдність, порядок і національна єдність – ось імперативи, що поведуть народ наш від перемоги до перемоги, аж до тієї остаточної мети, що вже вписана огненими літерами у душах та серцях людей, що носить горде ім'я — Українець" [82].

Основні рубрики газети — "Вісті по світу", "На теми дня", "Культура й освіта", "Театр і мистецтво", "По селах і містах Карпатської України", рубрики із оглядом зарубіжної преси, що писала про Карпатську Україну. Це тематичні сторінки "Будуємо Карпатську Україну", "Говорить жінка Карпатської України", "Література, критика, мистецтво".

Про інші видання того часу.

Державний театр "Нова сцена" видавав ілюстрований місячник "Нова сцена" (1939 р.). Появилося два числа за редакцією братів Шерегіїв. Для селян виходила популярна газета "Карпатська Україна" (редагував Ю.Тарнович). У 1938 р. у Празі почав виходити орган націоналістичної молоді — тижневик "Наступ" за редакцією С.Росохи. Тижневик мав додаток "Народна воля", призначений для селян і робітників (редагував В.Кузьменко-Петренко).У Празі продовжував виходити відомий орган націоналістичної думки — молодіжний журнал "Пробоєм" (редагували Ф.Гайович та А.Гарасевич). Літературно-мистецька громада "Говерла" видавала місячник "Говерла", який редагував О.Кандиба-Ольжич. Навколо видання гуртувалися відомі письменники й поети (О.Ольжич, У.Самчук, В.Гренджа-Донський, Ю.Горліс-Горський, М.Рошко-Ірлявський, А.Патрус, Ю.Боршош-Кумятський). За редакцією о. Сабола (Зореслав) почав виходити релігійний місячник "Благовісник". Згаданий відділ преси й інформації видавав бюлетень пресової служби Карпатської України. За редакцією В.Гренджі-Донського виходив "Урядовий вісник", що був офіційним друкованим органом уряду. Крім цього функціонувала ще й радіостанція у Хусті. Багато зробили для розбудови держави відділи "Летючої естради", що побували у найвіддаленіших куточках Карпатської України.

Планувалося видавати ще низку інших видань, однак українське життя припинилося з поразкою Карпатської України.

1. Волошин А. Спомини.— Ужгород, 1923; Його ж. До історії нашого новинарства// Русин.— 1923.— Ч.Ч.100, 101, 106, 107, 110, 111, 112, 119, 118.
2. Животко А. Історія української преси.— Мюнхен,1989-90 рр.; Його ж. Преса Підкарпатської Руси// Учительський голос.— 1934.— Ч.7; Його ж. Мовна боротьба в пресі Карпатської України.— Львів,1939.

3. Ігнатієнко В. Українська преса (1916-1923): Історико-бібліографічний етюд.— ДВЧ,1926; Його ж. Бібліографія української преси 1816-1916.— Харків; Київ,1930.
4. Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття.— Джерзі Ситі,1974.
5. Наріжний С. Українська преса.— Подєбради,1934.
6. Сірополко С. Українська преса на Підкарпатті в минулому// Свобода.— 1931.— Ч.25.
7. Лісовий П. Комуністична преса Закарпаття 20-30-их років.— Львів,1982.
8. Габор В., Романюк М. Закарпатська преса 20-30-их років: до питань історіографії та методики дослідження// Зб. праць науково-дослідницького центру періодики.— Вип.2.—Львів,1995.— С.136-152; Габор В. Становлення україномовної преси Закарпаття (20-30-ті рр. ХХст.)// Українська періодика: Історія і сучасність. – Львів; Житомир, 1994. – С.52-55; Його ж. Закарпатська преса 20-30-их рр. ХХст.: до питання періодизації та шляхів розвитку// Зб. праць науково-дослідницького центру періодики. Вип.3.—Львів, 1996.— С.212-226.
9. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20-30-их років ХХ ст.— Ів.-Франківськ, 1995; Його ж. Полеміка на сторінках газети “Українське слово” (1932-1938рр.)// Українська періодика: історіографія і сучасність.— Львів,1993.— С.177-179; Його ж. Боротьба часопису “Учительський голос” (1930-1938 рр.) за утвердження української мови у навчальних закладах Закарпаття// Зб. праць науково-дослідницького центру періодики.— Вип.1.— Львів,1994.— С.89-99; Романюн М., Добош І. Часописи соціял-демократичної партії Закарпаття (20-30-ті рр. ХХ ст.// Українська періодика: історія і сучасність.— Львів; Житомир,1994.— С. 46-52.
10. Габор В. Закарпатська україномовна преса 20-30-их років ХХ століття у контексті національного відродження: Автореферат … канд. філол. наук. — К., 1997.— С.9.
11. Животко А. Мовна боротьба в пресі Карпатської України (1856-1938)// Дзвони.— 1939.— Ч.4.— С.162.
12. Там само.
13. Там само.— С.163.
14. Там само.— С.162.
15. Грицак Я. Нарис Історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття.— К.,1996.— С.83.
16. Животко А. Мовна боротьба в пресі Карпатської України (1856-1938)// Дзвони.—1939.— Ч.4. – С. 164.
17. Там само.
18. Див.: Кущинський А. Закарпаття в боротьбі (спогад).— Буенос-Айрес,1981; Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття.— Нью-Йорк,1984; Шандор В. Закарпаття: історично-правовий нарис від ІХ ст. до 1920.— Нью-Йорк,1992; Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках.— Львів, 1994; Українська державність у ХХ столітті.— К.,1996.
19. Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття.— Нью-Йорк,1984.— С.17-18.

20. Ортоскоп. Державні змагання Прикарпатської України.— Відень, 1924.— С.22.
21. Масарик Т.Г. Світова революція за війни й у війні 1914-1918: Спомини.— Львів,1930.— С.453.
22. Українська державність у ХХ столітті.— К.,1996.— С.179.
23. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини 1918-1948.— Пряшів,1979.— С.55.
24. Шандор В. Закарпаття: історично-правовий нарис від ІХ ст. до 1920.— Нью-Йорк,1992.— С.202.
25. Баранова Б. Пробудження національно-державної думки на Прикарпатській Україні// Діло.— 1925.— Ч.135.
26. Цит. за: Шандор В. Закарпаття: історично-правовий нарис від ІХ ст. до 1920.— Нью-Йорк,1992.— С.206.
27. Там само.— С.190-191.
28. Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття.— Нью-Йорк,1984.— С.35.
29. Ванат І. Нариси новітної історії українців Східної Словаччини.— Кн. перша,1918-1938.— Пряшів,1979.— С.92-94.
30. Шандор В. Закарпаття: історично-правовий нарис від ІХ ст. до 1920.— Нью-Йорк,1992.— С.219-220.
31. Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття.— Нью-Йорк,1984.— С.37.
32. Животко А. Мовна боротьба в пресі Карпатської України (1856-1938)// Дзвони.— 1939.— Ч.4.— С.165.
33. Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе.— Т.1.— К.,1994.— С.465.
34. Масарик Т.Г. Світова революція за війни й у війні 1914-1918: спомини.— Львів,1930.— С.457.
35. Кущинський А. Закарпаття в боротьбі.— Буенос-Айрес,1981.— С.39.
36. Там само.— С.46.
37. Українська державність у ХХ столітті.— К.,1996.— С.187.
38. Животко А. Мовна боротьба в пресі Карпатської України (1856-1938)// Дзвони.— 1939.— Ч.4. – С.168.
39. Свобода.— 1931.— Ч.5.
40. Українське слово.— 1933.— Ч.12.
41. Кущинський А. Закарпаття в боротьбі.— Буенос-Айрес,1981.— С.55.
42. Мишанич О. “Карпаторусинство”, його джерела й еволюція у ХХ ст.— Дрогобич,1992.— С.8.
43. Українське слово.— 1936.— Ч.36.
44. Животко А. Мовна боротьба в пресі Карпатської України (1856-1938)// Дзвони.—1939.— Ч.4.— С.166.
45. Габор В. Закарпатська україномовна преса 20-30-их років ХХ століття у контексті національного відродження: Автореферат … канд. філол. наук. — К.,1997.— С.17.
46. Животко А. Мовна боротьба в пресі Карпатської України (1856-1938)// Дзвони.— 1939.— Ч.4.— С.166.
47. Габор В. Закарпатська україномовна преса 20-30-их років ХХ століття у контексті національного відродження: Автореферат … канд. філол. наук. — К.,1997.— С.8.
48. Там само.— С.11.

49. Там само.— С.17.
50. Руська нива.— 1924.— Ч.42. – С.2.
51. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20-30-их років ХХст.— Ів.-Франківськ, 1995.— С.15.
52. Габор В. Розвиток державотворчих ідей на сторінках газети “Русин” (1920-1921рр.)// Українська періодика: історія і сучасність.— Львів,1993. — С.116.
53. Русин.— 1923.— Ч.1.— С.2.
54. Волошин А. До історії нашого новинарства// Русин.— 1923.— Ч.100, 101, 106, 107, 110, 111, 112, 117, 118.
55. Народ.— 1920.— Ч.1.
56. Там само.
57. Росоха С. Сойм Карпатської України (в 10-ліття проголошення самостійности).— Львів, 1991.
58. Вперед.— 1921.— Ч.1.
59. Там само.— С.21-22.
60. Наш путь.— 1937.— Ч.243.
61. Свобода.— 1935.— Ч.12.
62. Українське слово.— 1932.— Ч.1.
63. Там само.
64. Там само.
65. Росоха С. Сойм Карпатської України (в 10-ліття проголошення самостійности).— Львів,1991.— С.22-23.
66. Народня сила.— 1936.— Ч.1.
67. Там само.— 1938.— Ч.9.
68. Там само.— 1937.— Ч.16.
69. Там само.— 1938.— Ч.9.
70. Там само.
71. Росоха С. Ми непереможні!// Пробоєм.— 1938.— Ч.5.
72. Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття.— Нью-Йорк,1984.— С.62.
73. Нова свобода.— 1938.— Ч. 73.
74. Там само.— Ч.5.
75. Там само.— Ч.67.
76. Там само.— Ч.128.
77. Там само.— 1939.— Ч.27.
78. Там само.
79. Там само.— 1938.— Ч.7.
80. Там само.— Ч. 126.
81. Волошин А. До всіх громадян Карпатської України// Нова свобода.— 1939.— Ч.27.
82. Самчук У. Сталося// Нова свобода.— 1939.— Ч. 35.

ЕКОНОМІЧНО-ТОРГОВА ПРЕСА

Огляд українського кооперативного руху і підприємництва розпочнемо з таких двох прикладів. Галицькі євреї, намагаючись скомпрометувати і обмежити економічну діяльність українців, вдалися до своєї випробуваної зброї — звинувачення українських кооператорів, купців у антисемітизмі та інших способах боротьби з небезпечним конкурентом. Поляки мали ще більше можливостей для боротьби з українською кооперацією, бо використовували для цього державний апарат. Пацифікація 1930 р. підривала економічну основу українського руху. Зрештою, усі держави, до складу яких входили українські землі, намагалися утримати ці землі на рівні колоніальних завоювань, не допускаючи місцеве населення до розвитку будь-яких форм господарювання і у будь-яких масштабах, перешкоджаючи цим економічній самостійності українців. Кожна із цих держав перетворювала захоплені українські землі у внутрішні колонії. Навіть в Австро-Угорщині уряд, здійснюючи деякі реформи для селян, не дуже обмежував цим привілеї польських та угорських землевласників, а тим більше не думав про національні інтереси українського селянства. Про Росію годі й говорити — колоніальна політика щодо України мала характер державної політики.

Відрадно, що місце економічної діяльності українців у нашій історії визначається не ставленням до цього факту противників українства.

Дослідження історії економічної, кооперативної, торгової преси (як і, зрештою, історії кооперативного та промислово-торгового руху взагалі) може бути плідним лише у широкому суспільно-політичному й культурному контексті, у зв’язку із головною національною ідеєю — здобуттям чи відновленням державності. Є одна принципова засада, якою треба керуватися: метою кооперації є не лише добробут та поліпшення матеріальної ситуації суспільства. І.Витанович з цього приводу писав: “...кооперація — це не тільки економічна самоціль, ні навіть виключно економічний засіб, а й громадсько-виховна система” [1].

Про українську кооперацію та кооперативну пресу написано в минулому якщо й не достатньо, то все ж чимало [2]. Щодо історії кооперативного руху можна назвати насамперед фундаментальне дослідження І.Витановича “Історія українського кооперативного руху” [3], а також протоколи і реферати Першого українського просвітно-економічного конгресу, що відбувся у Львові у 1908 р. [4]. Початки кооперативного руху на західноукраїнських землях І.Витанович вбачає у тих свідомих спробах масової організації селянства, що припадають на 70-ті роки минулого століття. В умовах світової кризи і депресії, що

охопила й Австро-Угорщину, західноукраїнське село зазнало великих збитків.Хоча тоді й почали виникати різні форми самооборони. Однією із них стала акція тверезості — перша свідома масова організація, бо жидівська корчма не одного позбавила землі і перетворила в невільника або погнала за океан у пошуках кращої долі.

“Просвіта” уже від перших років свого існування розповсюджувала дешеві видання історичного та економічного змісту про те, як закладати крамниці, громадські шпихліри, позичкові каси, як боротися з лихвою.

К.Левицький вважав, що перший період нашого економічного відродження почався на початку 80-х років. 30 листопада 1880 р. у Львові відбулося перше народне віче галицьких українців, на якому В.Барвінський виступив із промовою. Він, зокрема, обгрунтував цілу низку вимог: стримати примусове обезземелення селян; запровадити громадські позичкові каси та громадські шпихліри і на цій підставі за допомогою краєвих фондів утворити кредитову організацію для потреб селянських і маломіщанських господарств. Така кредитна організація допомогла б зупинити розорення цих господарств, звільнитися від лихварських і банківських боргів, закласти в наших громадах здорові основи господарського розвитку [5].

Ще раніше (1874 р.) “Просвіта” видала зразки статутів і діловодства зарібково-господарських спілок згідно із законом від 1873 р., на який спирався західноукраїнський кооперативний рух аж до Першої світової війни. Того ж року “Просвіта” видала книжечку о.С.Качали “Що нас губить, а що помочи може?” [6], в якій говорилося про користь позичкових кас і шпихлірів, а також про те, як їх закладати.

У брошурі В.Барвінського “Вексель і лихва” популярно пояснювалося, що таке “вексель”, як остерігатися лихварів тощо [7].

Парох с.Закомар’я о.Д.Танячкевич (у молоді роки один із провідників народовецьких “громад”) написав брошуру “Як заводити “Правди” на лад Закомарської “Правди?” [8]. Річ у тім, що о.Д.Танячкевич засновував ощадно-позичкові каси особливого типу, які називав “правдами”.

У 1889 р. “Просвіта” видала розвідку К.Левицького “Про каси позичкові” разом із статутом товариства каси позичкової “Власна поміч” [9].

У 1872 р. з ініціативи проф. М.Желехівського у Львові виникло міщанське товариство “Побратим”. Згодом подібні товариства почали виникати і на периферії. При цих товариствах існували і каси, за допомогою яких члени товариств намагалися вирватися із лихварських рук.

Не лише економічна депресія стояла на перешкоді розвитку галицького українства. Ще гостріше, ніж раніше, демонстрували свої антиукраїнські позиції поляки. Саме в такій напруженій атмосфері набирав

сили народовецький рух. Саме у їхньому середовищі визріла думка про те, що на ласку цісаря надіятися не треба, а розраховувати лише на власні сили. Так формувалися підвалини, що згодом увійшли до засадничої концепції українського політичного розвитку. Серед галицьких народовців "...приймається й стає щораз популярнішим гасло так зв. "органічної праці", усвідомлення необхідности доповнювати й підсилювати всебічні національні стремління громадською економічною організацією. У поєднанні з просвітньою акцією, громадські економічні організації мали створити підстави для політичних змагань галицьких українців. Від початку 80-их років аж до 1-ої світової війни це гасло набирало щораз конкретніших форм і свідомо-спрямованої пляновости в умах і діях національного проводу українців під Австрією. Головним речником звернення народовців "Лицем до органічної праці" у тих критичних роках був Володимир Навроцький..." [10].

У дослідженні історії економічної думки та кооперативного руху В.Навроцький займає чільне місце, настільки цінними і глибокими були його наукові та публіцистичні статті. А найголовніше, мабуть, те, що він не підпав під вплив М.Драгоманова і критично ставився до соціалістичних ідей. "Соціалізм є рідною дитиною космополітизму і для того ворогом всякої національности", — писав він [11]. В.Навроцький одним із перших зрозумів, що марксизм — це чуже і доктринерське вчення, що поверхово оцінює роль селянства і цинічно вирішує національні проблеми багатьох поневолених слов'янських народів. В.Навроцький розумів, що подолати перешкоди на шляху національного розвитку українства можна лише спільно, об'єднавши усі національні сили.

Економічна діяльність народовців не дала особливо відчутних практичних результатів, хоча й активізувала українську громадськість. Багато біди приніс заснований 1876 р. Ц.К. упривілеєний селянський заклад кредитовий, який мав на меті давати селянам кредит. Через спекуляції цей банк було ліквідовано.

Зазнало краху і Общое рольничо-кредитное заведеніє, яке у 1873 р. заснували москвофіли (його називали ще Крилошанським банком, бо засновниками були переважно духовні особи високого рангу Львівської та Перемиської діецезій). Махінації і цей банк допровадили до краху.

Зрозуміло, що селянство недовірливо ставилося до будь-яких чергових пропозицій щодо організації економічної діяльності. К.Левицький писав: "І тому на руїнах тих обох банків незвичайно тяжко було ставити нові основи нашої господарської організації..." [12].

Ентузіасти продовжували працювати. До них належав А.Ничай, вчитель гімназії в Коломиї, який видавав у 1879-1885 рр. газету "Господар й промишленник". У 1881 р. він заснував у Станіславі Господарсько-промислове товариство, що мало на меті дбати про поліпшення матеріального добробуту народу, поширення економічних знань, бути посередником у закупівлі сільськогосподарського знаряддя, влаштовувати

господарські виставки, закладати позичкові каси, ремісничі й торговельні спілки, видавати господарську пресу й літературу.

Друкованим органом Господарсько-промислового товариства став часопис “Господар й промишленник”. Серед засновників були відомі люди: о.С.Качала, о.Д.Танячкевич, О. і Л.Заклинські та ін.

Товариство існувало не дуже довго — бракувало коштів, не була досконалою структура, влада не підтримувала, а багатьом із тих 500 членів бракувало запалу, енергії, посвяти.

Набутий досвід знадобився згодом — у 1883 р. А.Ничай і В.Нагірний стають ініціаторами заснування “Народної торгівлі”, першої української торговельної установи.

Статут товариства написав В.Нагірний, який у 1882 р. повернувся із Швейцарії. Протягом десятирічного перебування за кордоном він вдосконалив професійні знання (був архітектором), ознайомився із новітніми формами кооперації. Після повернення він видрукував у “Ділі” статтю “Як собі люде в нужді помагають” [13]. Незважаючи на труднощі “Народна торгівля”, “...хоч і повільно, закріплювала не тільки національні господарські позиції, а й старалася переходити на чисто кооперативні форми організації” [14]. І.Витанович пише, що деколи В.Нагірний відходив від кооперативних ідеалів, удавався і до хитрощів, але до цього його змушували противники українства, які не перебирали у засобах. Завдяки старанням В.Нагірного було придбано у Львові будинок для “Просвіти”, збудовано будинки для товариства “Дністер”, “Народної гостинниці”. В.Нагірний був серед ідейних батьків таких організацій, як Ремісниче товариство “Зоря”, “Сокіл”, Спілка жіночої праці “Труд” та ін.

К.Левицький відзначив, що заслуга “Народної торгівлі” у подоланні зневіри, вихованні людей, які спроможні провадити торговельні справи [15].

Переддень новітнього періоду — це 90-ті роки. Перетин століть був знаменним. Він позначений величезними змінами в національному розвитку галицьких українців. І.Франко писав: “Інтенсивність, ширина і глибокість того розвоєвого руху в тім часі були більші, ніж коли-небудь перед тим... Ніколи досі на ниві нашого слова не було такого оживлення, такої маси конфліктів, суперечних течій, полеміки, різнородних думок і змагань, тихих, але глибоких переворотів” [16]. Ці зміни відбулися в усіх сферах суспільного життя галицьких українців. Почалися 90-ті роки із реформи товариства “Просвіти”. На загальних зборах “Просвіти” у березні 1891 р. внесено зміни до статуту товариства. Воно перетворилося із просвітнього в просвітньо-економічне. На підставі нового статуту читальні “Просвіти” могли закладати шпихліри із збіжжям; а члени читалень — рільничо-господарські і промислові спілки, відкривати крамниці, позичкові каси. З цією метою “Просвіта” видала низку брошур К.Левицького “Що має робити “Просвіта” на основі нового статута”, “Про шпихліри і крамниці”, “Про сільські крамниці” [17].

На позитивні зміни у ставленні до кооперації вплинуло і те, що Папа Лев XIII видав пам'ятну енцикліку "Rerum novarum" (1891 р.), у якій говорилося про кооперацію як про важливий засіб суспільних реформ [18].

У 1892 р. К.Левицький, В.Нагірний, С.Федак, Д.Савчак заснували асекураційне (страхове) товариство "Дністер". При ньому у 1895 р. закладено кооперативний банк з обмеженою порукою "Дністер". Не відставала і провінція. У Перемишлі у 1894 р. було засновано кредитове товариство взаємного кредиту "Віра", статут якого написав Т.Кормош. Відтак у 1898 р. засновано Краєвий союз кредитовий, що мав на меті організовувати економічні спілки, старатися для них про кредит і контролювати їхню діяльність. Власне, тоді починають виникати у цілому краю кредитові товариства з обмеженою порукою. У 1899 р. у Перемишлі засновано Спілку для господарства і торгівлі, що ставила собі за мету піднести господарство і торгівлю, поліпшити добробут членів спілки.

У 1889 р. у Львові було відкрито Бюро патронату до закладання і нагляду спілок ощадності і позичок (системи Райфайзена). А наступного року "Просвіта" видала популярну брошуру М.Новаковського "Спілки для ощадности і позичок системи Райфайзена".

Так завершувався цей період кооперативного руху на західноукраїнських землях.

Коротко про пресу відповідної тематики і призначення. А.Животко пише, що початки "...господарсько-кооперативної преси, що охоплює різні галузі господарського життя на західноукраїнських землях сягають... 1869 р. ("Господар", Львів)" [19]. Справді, так, "Господар" був присвячений питанням господарським. Почав виходити він у липні 1869 р. за редакцією С.Шеховича і виходив до 1872 р. двічі на місяць. Згадаємо, що ще "Зоря Галицька" містила публікації на економічні теми. Були публікації на економічні і господарські теми у "Віснику", що виходив у Відні від 1851 р. за редакцією І.Головацького, а потім В.Зборовського. Господарські поради містив двотижневик "Дім і школа" (1863-1864 рр., Львів). У 1865-1866 рр. М.О.Попель видавав тижневик "Неділя" — "письмо народне для науки і забави, господарства, промислу і торгівлі". Після цього вже появився "Господар" як спеціальне видання.

У 1879 р. А.Ничай почав видавати у Станіславі двотижневик "Господар і промишленник", "письмо посвячене сільському господарству і промислові". Цей двотижневик А.Ничай видавав як орган Господарсько-промислового товариства, яке він із своїми однодумцями організував 1881 р. у Станіславі, і "Народної торгівлі" (Львів). За фахом А.Ничай був учителем гімназії, але палко пропагував гасла "органічної праці" для підвищення добробуту рідного народу, його економічного зміцнення. Він навіть особисто провадив "Руську крамницю" в Станіславі і обслуговував покупців, хоча багато хто вважав це несолідним для його соціального статусу. "Господар й промишленник" виходив до 1882 р., а протягом

1883-1885 рр. він виходив у Львові за редакцією А.Глодзінського, В.Нагірного, А.Ничая.

Певною мірою до економічно-господарської преси можна зарахувати і “Батьківщину”, популярну газету для селянства. Заснував “Батьківщину” Ю.Романчук. Від 1892 р. вона стала за своїм змістом політично-господарським виданням.

У 1896-1914 рр. виходив “Провідник рільничих кружків — рільнича часопись”.

У 1893 р. у Львові І.Ярембецький видавав двотижневик “Читальня”, що теж уміщував економічно-господарські публікації. Наступного року “Читальня” стала виданням “Просвіти” і виходила за редакцією К.Паньківського.

У 1898 р. у Перемишлі о.І.Негребецький почав видавати місячник “Господар”.

Наприкінці XIX ст. Галичина потрапила у важку економічну кризу. Від того часу, коли, по суті, до управління прийшли поляки, нічого не зроблено для підняття рівня добробуту населення, яке було переважно українським. Галичина залишалася найбіднішим коронним краєм: відстале сільське господарство, мізерний обсяг продукції у порівнянні з іншими провінціями монархії, застаріла техніка та методи виробництва. Українці були малоземельні або й зовсім без землі, а польські землевласники не виявляли достатньо ні вміння, ні знання, ні ініціативи [20]. У 1902 р. вибухнув величезний селянський страйк, у якому взяло участь 200 тисяч селян.

Важке економічне становище не зупинило розвитку національного руху. Навпаки, все більше українців переконувалося, що цісарський уряд допомагає дуже мало, а краєва адміністрація (перебувала в руках поляків) демонструє свою байдужість, небажання, невміння, тому покладатися треба лише на власні сили.

Зміни в настроях прийшли. Це був повільний, але невпинний рух із важкого духовного й політичного пригноблення до нормального життя, за словами І.Франка. Ці роки визначалися подальшою розбудовою економічно-господарської й кооперативної структури. Суть змін все ж мала політичний характер — це був перехід від “русинів до українців”. Був ідеал, для якого варто було працювати — ідеал самостійности. Шкода, звичайно, що І.Франко бачив його “поза межами можливого”. Але він же і закликав “...серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватися до него... [21].

Як відомо, ще з 1898 р. у Львові діяв Краєвий союз кредитовий, що мав бути провідним організаційним і кредитовим центром для української кооперації в Галичині. До Краєвого союзу кредитового вступило 17 кооперативів. У 1913 р. до нього належало 427 кооперативів. Він мав власного майна на 1 110 000 корон, понад 4 мільйони корон виданих

позик, загальний оборот сягнув майже 106 мільйонів корон [22]. Очолив КСК К.Левицький і керував ним протягом усього періоду існування. Саме завдяки невтомній і самовідданій праці К.Левицького та інших адвокатів 90-ті роки минулого століття назвали “ерою адвокатів”.

У грудні 1903 р. було засновано Краєвий союз ревізійний. Він ставив за мету: організувати зарібкові й господарські товариства, провадити ревізію діяльності цих товариств, сприяти в отриманні кредитів, видавати друкований орган. Ним став, до речі, журнал “Економіст”, що виходив протягом 1904-1914 рр. у Львові. Редагував його спочатку М.Коцюба, у 1905-1908 рр. — К.Паньківський, у 1909-1914 рр. — А.Жук.

Видання мало 24-32 сторінки журнального формату. У зверненні “Від видавництва” було визначено мету “Економіста”: давати поради економічним товариствам і підтримувати прагнення до організації нових товариств і спілок; консультувати своїх читачів із тих питань, що стосуються кредиту, страхування, торгівлі, промислу і т.ін.; сприяти збільшенню народного майна і зростанню добробуту.

На сторінках “Економіста” виступали К.Левицький, В.Нагірний, К.Паньківський, А.Жук, І.Петрушевич, Н.Глодзінський, М.Коцюба, Вол.Левинський, В.Доманицький. Журнал став серйозною трибуною для пропаганди ідей кооперативного руху, надійним порадником із багатьох практичних питань, засобом обміну думками у сфері українського економічного життя. Не просто поліпшення матеріального становища, а економічна незалежність українців — ось що було підтекстом багатьох публікацій журналу. Українці намагалися не відстати від інших народів, особливо європейських, ні в теоретичному осмисленні нових економічних ідей, зокрема кооперативних, ні в їх практичному застосуванні, втіленні.

“Економіст” мав додаток “Самопоміч”, що у 1910-1914 рр. виходив як окреме видання.

Ще одна важлива риса суспільного життя галицьких українців того часу. У 90-х роках почалася масова еміграція галицьких українців — до США, Канади, Бразилії. Це дещо пом’якшило проблему перенаселення. Крім цього, тисячі селян їхало на сезонні роботи до інших країн Європи, зокрема до Німеччини. І.Лисяк-Рудницький пише з цього приводу: “Як американські емігранти, так і європейські сезонні робітники мали змогу ощадити гроші, велику частину яких вони надсилали назад додому. Вперше у руках східногалицьких селян з’явилася готівка. Її використовували на купівлю землі. У великих помістях господарство часто велося погано, і вони потопали в боргах. Процес розподілу латифундій поміж дрібними землевласниками був відомий як “парцеляція” [23]. Українці почали купувати землю, це викликало незадоволення й опір поляків. Для того, щоб фінансово підтримати такий позитивний процес, у 1908 р. було створено Земельний банк. К.Левицький відзначав: “Основний капітал акційний субскрипцією зложила наша суспільність протягом кількох тижнів, чим дала прилюдний доказ добре відчутої народної

самосвідомости в справах економічних та доказ того великого наступу на області солідарности народної супроти невідрадних часів, які мусіли переживати в своїх початках такі інституції, як “Народна торгівля” та “Дністер”.

А коли так дальше підемо дорогою чеснот і витревалої праці з народом і для народу, то в независимости економічній найдемо будучність самостійного народу!” [24].

Зазнало реорганізації товариство “Сільський господар”. Як відомо, виникло воно в м.Олесько на Золочівщині у 1898 р. для піднесення хліборобства, садівництва. Зважаючи на потребу краєвого товариства такого напряму, у 1904 р. було перероблено статут товариства і в 1905 р. воно перебралося до Львова. Дуже багато зробив для становлення і розвитку “Сільського господаря” Є.Олесницький, один із провідних громадсько-політичних діячів того часу. Значною мірою саме завдяки йому галицьке село почало свій поступовий рух.

За статутом 1904 р. мета “Сільського господаря” полягала в тому, щоб дбати про піднесення добробуту українського народу, захищати і репрезентувати господарські інтереси українського населення, закладати різноманітні господарські й виробничі спілки, поширювати фахові знання через виховання, часописи і книжки, закладати читальні, бібліотеки, сільськогосподарські школи, влаштовувати з’їзди і віча, курси і виставки, закладати і підтримувати зразкові господарства, давати стипендії на економічні студії, бути посередником при купівлі землі, реманенту, збуті продукції.

Головна рада товариства займалася видавничою діяльністю. Вона видавала “Бібліотеку Сільського Господаря”, а також тижневик “Господарська часопись”, що виходив від 1910 р. до війни.

У 1911 р. дійшло до об’єднання між “Сільським господарем” і Спілкою для господарства і торгівлі, що була в Перемишлі. Нова інституція отримала назву Краєвий союз господарсько-торговельних спілок, синдикат т-ва “Сільський господар” у Львові.

Така централізація ще більше зміцнила економічні позиції українського села. І загалом треба сказати, що Перемишль був важливим центром української економічно-господарської, кооперативної та кредитової діяльності [25]. Адже тут ще у 1894 р. організовано перший кредитовий кооператив під назвою Общество взаїмного кредиту “Віра” (засновник о.Т.Кормош). Це вже за прикладом “Віри” з ініціативи К.Олесницького засновано “Задаткову касу” і “Народний дім” (Стрий, 1895 р.), “Дністер” (Львів, 1895 р.).

З ініціативи “Віри” у Перемишлі виникли й інші кредитові установи: “Народний дім” і “Українська щадниця” (1906 р.), “Міщанська каса” (1909 р.).

У 1907 р. було зроблено спробу реорганізувати “Народну торгівлю”. Вона змінила свій статут і перетворилася на Союз торговельних

спілок. Заслуга у цьому І.Петрушевича, секретаря “Народної торгівлі” та ідеолога рочдельського руху. Але консервативна частина керівництва його не підтримала.

Як пише А.Качор, “...колискою українського кооперативного молочарства в Галичині було місто Стрий, а його головним ініціатором був д-р Євген Олесницький, що дав почин у 1907 р. до заснування Крайового союзу господарсько-молочарського...” [26]. Але безпосередньо керував цією справою о.О.Нижанківський, катехит, композитор, диригент, який під впливом Є.Олесницького вирішив, що може й слід для розвитку культурного життя спочатку “сховати на час диригентську батуту до футерала й замінити її молочарською кружлівкою” [27]. О.Нижанківський став парохом у с.Завадові і там у 1904 р. заснував першу кооперативну молочарню. За його прикладом священики інших сіл почали робити те саме. Потім, зрозуміло, виникла потреба в об’єднанні, що допомагало збувати продукцію, діставати обладнання, вишколювати працівників. Це робив відділ при стрийській “Просвіті”, а вже в 1907 р. цей відділ став статутною організацією під назвою Краєвий молочарський союз.

У 1909 р. Краєвий союз господарсько-молочарський почав видавати у Стрию свій орган — журнал “Господар і промисловець”.

На початку 1909 р. на західноукраїнських землях залишалося лише три економічно-господарські часописи: “Економіст”, “Народне багатство” (виходив у Чернівцях) та “Господар і промисловець”, перше число якого появилося 5 січня 1909 р. Редакція мала рацію, пишучи у вступній статті “Запрошуємо до передплати і співроботи”, що це замало як на хліборобську націю. Говорилося про причини такого стану: брак як матеріальної підтримки (мало передплатників), так і фахових сил.

Мету перед собою “Господар і промисловець” ставив складну: “...двигнення хліборобського стану з матеріальної нужди і занепаду!” [28]. Це було дуже складно. У статті: “Яким задачам має служити “Господар і промисловець”?” Є.Олесницький з цього приводу іронічно писав: “Русини передебатували ціле десятиліття на тему обряду, відтак більше двох десятків літ посвятили спорові о букви — тож не було у них часу і місця на такі дрібниці, як справи промислу” [29].

Є.Олесницький бачив призначення “Господаря і промисловця” не просто в пропаганді абстрактної ідеї, а у вирішенні практичних потреб, у подальшій пропаганді ідеї, вже здійсненої заснуванням Краєвого союзу господарсько-молочарського. Є.Олесницький прямо пов’язував самостійність народу із його економічною силою. Його думки поділяв і Л.Когут, який у тому ж числі помістив ще одну програмну статтю під назвою “Що нам діяти?”. Найважливіше завдання він бачив в організації хліборобських спілок і союзів хліборобських спілок.

У роботі “Господаря і промисловця” брали участь відомі діячі і публіцисти — Є.Олесницький, Л.Когут, О.Сембратович, Б.Дуткевич, Дм.Хабурський. Відповідальним редактором був О.Сембратович.

Редактори — о.О.Нижанківський (він редагував публікації на господарські теми) і о.Н.Гошовський (пасічництво).

Більшість публікацій журналу мала практичний характер (догляд за худобою, лікування, вирощування сільськогосподарських культур, пасічництво, ціни тощо). Журнал пояснював складні питання, що стосувалися законодавства про хліборобство, писав про життя і діяльність хліборобських спілок як в Австро-Угорщині, так і за кордоном, про хліборобство в інших країнах.

31 грудня 1909 р. відбулося засідання ради товариства “Краєвий союз ревізійний” за участі представників Союзів молочарського, господарського, торгівельного і товариства “Сільський господар”, на якому обговорювали питання про видавання економічних часописів і розмежування між ними сфер впливу, обов’язків [30].

Так, “Економіст” мав займатися теоретичним і практичним висвітленням питань кооперації і економічного життя взагалі, а також надавати фахові поради і рекомендації союзним товариствам.

“Самопоміч”, інший друкований орган Краєвого союзу ревізійного, мав би поширювати і популяризувати в широких масах ідею кооперації, пробуджувати в народі дух самодіяльності і самодопомоги, агітувати за створення спілок, знайомити читачів із кооперативним рухом в інших країнах.

“Господар і промисловець” залишався виключно фаховим виданням, призначеним для молочарства і обслуговував потреби молочарського промислу і відповідних кооперативних спілок.

Орган “Сільського господаря”, “Господарська часопись”, отримав завдання втілювати в життя програму, що була зафіксована в статуті товариства — сприяти піднесенню сільського господарства, сільських промислів через поширення агрономічних знань, запровадження нових способів господарювання і нових культур. Цей журнал почав виходити у 1910 р. і виходив до 1918 р., а потім у 1920 р. Протягом воєнного лихоліття він виходив неперіодично. У 1910-1918 рр. його редагував К.Кахникевич, потім Ю.Павликовський. У 1921 р. двотижневик змінив назву на “Господарсько-кооперативний часопис”.

Рішення представників центральних кооперативних організацій про розмежування завдань між відповідними друкованими органами (структуризація економічно-господарської і кооперативної преси) було зумовлене пожвавленням української економічної діяльності, розгалуженням структури самого економічного життя.

Про інші, менш помітні і відомі видання цієї групи преси передвоєнного періоду. У 1901-1902 рр. В.Король видавав у Львові “Газету господарську”. У Перемишлі продовжував виходити від 1898 р. до 1913 р. часопис “Господар” за редакцією о.І.Негребецького. Щодо видання НТШ, журналу “Часопись правнича і економічна”, то треба сказати, що тут усе-таки переважала правнича проблематика.

Наявність економічно-господарських, кредитових, кооперативних установ свідчить про те, що економічно-господарське, кооперативне життя було досить розгалужене, і потреба у пресі, відповідно, була велика. Преса постійно відставала від темпів економічної діяльності українців Галичини. Так, деякі видання виходили протягом короткого часу: "Молочарська часопись", "Український пасічник" — у 1914 р., "Земледілець" — у 1912 р., "Торговельно-промислові відомости" — у 1908 р., "Вісти промислової комісії" — у 1913 р., "Торговельно-промисловий вістник" — Стрий, 1912-1913 рр. Лише "Рільничі відомості"(Львів) виходили протягом 1906-1914 рр., а "Часопись для спілок рільничих" протягом 1904-1921 рр. А.Животко слушно зауважує, що усі ці часописи були переважно ділом приватної ініціативи, через що довго й не утримувалися [31]. Пояснення слушне, хоча, на наш погляд, на початку століття для преси ще не було достатніх умов для структурованості і диференціації.

У передвоєнний період відбулися дві події, що мали значний вплив на економічно-кооперативний рух. Це Перший Український просвітно-економічний конгрес, що його організувала "Просвіта" у 1909 р. у Львові. Конгрес було організовано з нагоди 40-річчя "Просвіти".

Друга подія — це Другий всеросійський кооперативний з'їзд у Києві у 1913 р. І.Витанович писав згодом: "Ідейні напрямні, виявлені в тих двох зустрічах українських кооператорів, чітко зарисовувалися й стали дороговказом як у наступній добі визвольних змагань і державного будівництва української нації, так і під час буйного розвитку кооперативної самооборони на західноукраїнських землях у міжвоєнні роки" [32].

У 1910 р. "Просвіта" видала протоколи і доповіді Конгресу. З-поміж багатьох цікавих і конструктивних доповідей відзначимо виступ А.Жука (Ільченка) "Значення кооперації для нашого народу", в якому було обгрунтовано ідейно-політичний аспект кооперативного руху [33]. І Витанович називає цей виступ ідеологічно-програмовим [34].

А.Жук, відзначивши важке економічне становище українців, свідому денаціоналізаторську політику російської, польської і мадярської буржуазної спільності, вказав на один вихід — це національна самостійність. Шляхів до осягнення національної самостійності є два: перший — шлях політичної боротьби, на площах і вулицях, боротьби, перейнятої національними цілями і прагненнями; другий — шлях народної самодіяльності на всіх полях економічного і культурного життя [35]. Значення кооперації у цій боротьбі — величезне, навіть вирішальне: "Найважніше, що зробить кооперация — вона організує нас в націю" [36]. Щоправда, А.Жук застерігав, що економічні і культурно-просвітні товариства повинні охопити усі аспекти народного життя, але не повинні вироджуватися в бюрократичні канцелярії та гендлярські кооперації. А.Жук застерігав також, що кооперація не може бути універсальним ліком на всі суспільні болячки, вона не може бути самоціллю, а лише засобом

усуспільнення засобів виробництва, розподілу, послуг (зауважимо, що тут відчутно деякий вплив соціалістичних ідей). Закінчував свій виступ А.Жук такими словами: “Коли розпилена тепер народна маса буде зорганізована в економічні і культурно-просвітні інституції; коли вся суть таких інституцій буде об’єднана в національні союзи і федерації — тоді наш народ прибере форму організму, нації. І коли цей процес самоорганізації нації звершиться, тоді наступить самий важний акт національно-політичної боротьби. Тоді ми поставимо дах на нашій національній будівлі, тоді виведемо купол, на якому поставимо прапор самостійної нації” [37].

Достатньо сказати, що Конгрес ухвалив резолюції, що їх запропонував А.Жук (з додатком М.Левитського, відомого кооперативного діяча із Наддніпрянської України).

Ці резолюції варто назвати:

1. В основу народної самодіяльності в економічній сфері треба покласти ідею демократичної кооперації.

2. Кооперативна організація праці, утворюючи центри національного економічного життя, буде становити матеріальну основу для національно-політичного визволення українського народу і його культурного й економічного розвитку.

3. Кооперація, поліпшуючи економічне становище трудящих тепер, закладе одночасно підвалини для зміни в майбутньому наявного ладу.

4. Кооперативи повинні бути національні.

5. В основу кооперативної системи треба покласти інтереси споживання [38].

Маніфестацією українських кооперативних сил був Другий всеросійський кооперативний з’їзд у Києві 1913 р. Українські кооператори виступили проти централістських спроб московських кооператорів.

Молодше покоління українських кооператорів Наддніпрянської України прагнуло створити своє ідеологічне об’єднання, товариство. Це вдалося зробити у 1912 р., коли заснували товариство “Наша кооперація”. Від січня 1913 р. і до кінця 1914 р. воно видавало тижневик “Наша кооперація”. Журнал дуже активно поширював кооперативні ідеї, був відомий і в Галичині. Під впливом товариства “Наша кооперація” національну позицію зайняв і друкований орган Союзбанку “Муравейник-Комашня” (він був двомовний), у цьому ж напрямі рухалися і харківський “Хлібороб”, і кубанський “Союз”.

Перша світова війна перервала розвиток кооперативного руху на західноукраїнських землях.

Дуже важкими були повоєнні роки. Протягом майже шести років західноукраїнські землі були ареною жорстоких боїв. І.Витанович пише, що в Галичині зруйнованих будинків було більше (у відсотках), ніж у Франції чи Бельгії [39]. А крім цього згоріло 246 церков, зруйновано

3 617 шкіл, дві третини домівок “Просвіти”, а саме там містилися як національно-культурні, так і економічно-господарські організації. Значними були й втрати у людях.

Як відомо, за рішенням Паризької конференції від 25 червня 1919 р. Польща окупувала Галичину. Хоча долю її ще не було вирішено остаточно, поляки, запровадивши свою адміністрацію в краю, стали господарями становища. Щоправда, вони зобов’язалися перед державами Антанти гарантувати права українців. Ліга націй була гарантом цих зобов’язань. Польський сейм навіть схвалив закон про автономію трьох галицьких воєводств. Але все це було лише політичною грою, дипломатичними маневрами, щоб замаскувати полонізацію краю, яку поляки почали відразу.

Треба сказати, що пам’ять про передвоєнні успіхи кооперації була настільки сильною, що під час воєнних дій були спроби відновити кооперативний рух, зокрема діяльність Краєвого союзу господарсько-молочарського, але несподівана смерть Є.Олесницького (1917 р.), вбивство О.Нижанківського (поляки розстріляли його без суду в 1919 р.) перекреслили ці спроби.

Кооперативна діяльність українців активізувалася, коли в жовтні 1920 р. у Польщі було прийнято досить демократичний і ліберальний кооперативний закон. Про цей закон позитивно згадують і самі кооператори [40], і дослідники історії кооперативного руху. І.Витанович пише про нього: “Він вірно формулював означення кооперації, гарантував основні демократичні принципи, вільне й відкрите членство, обмежені відсотки від внесених капіталів, нескладний спосіб засновування й реєстрації кооператив” [41].

Українці використали цей закон. Наприкінці грудня 1920 р. було створено Краєвий комітет організації кооператив. Програма була така: 1) відбудова довоєнних кооперативів і створення нових, а також об’єднання їх у повітові й краєві союзи; 2) реалізація тих завдань, що зазначені в статутах таких товариств, як Краєвий союз ревізійний, “Сільський господар”, “Просвіта”. Виконавчим органом став Краєвий союз ревізійний.

Місцева польська адміністрація не могла виступати проти правного використання закону, але перешкоди чинила. Це стало особливо помітно після того, як Рада амбасадорів прийняла 14 березня 1923 р. ганебне рішення — віддати Східну Галичину під протекторат Польщі. Поляки робили все, щоб полонізація охопила усі сфери життя. С.Грабський, професор Львівського університету, міністр освіти у 1923-1926 рр. (автор сумнозвісного “закону Грабського”, україножерчого закону про освіту) вважав, що внаслідок цієї полонізації українську проблему буде ліквідовано вже через 25 років. Польща ж розвалилася вже після тижневих боїв у вересні 1939 р. ...

Але спроба колонізації стала доконаним фактом. Одним із важливих засобів її була парцеляція (розподіл) землі. Лише у Східній

Галичині до 1 січня 1923 р. полякам, які прибували сюди із етнічних польських земель, було виділено 200 000 гектарів землі, на Волині — 112 000, на Поліссі — 133 000. У той же час існувало таємне розпорядження, за яким українці могли придбати не більше 5 відсотків землі [42].

Уряд Польщі думав не про відбудову Східної Галичини та інших західноукраїнських земель, які він отримав, а про їх полонізацію, а докладніше — про їх експлуатацію.

“Без надії на будь-яку ініціативу з боку уряду й допомогу з державних бюджетів, треба було самим переможеним відбудовувати рідні руїни. І, що найважливіше, доводилося шукати засобів, як повернути віру народу самого до себе, у свої власні сили, підняти його з близького до розпуки пригноблення. Треба було власними силами творити нові варстати праці для крайнє перенаселеного села, для тієї молоді, що підростала, а ще скорше для тієї, яка поверталася з війни на згарища чи під рідні стріхи.

Треба було дальше шукати способів як — без огляду на ще більше несприятливі політичні обставини, — здобувати українське місто, українські економічні й соціальні позиції в ньому. То ж саме нестача їх так дуже заважила на невдачі національно-визвольних змагань, а гіркий досвід переконливо виявив вагу тих позицій у відчуженому місті на українських землях.

Сама політична боротьба, продовжування її в дуже обмежених легальних формах і в посталій таємній революційній організації (Українській Військовій Організації) не могли мати успіху без організації громадсько-економічної самодопомоги. Без неї й політична боротьба могла переходити в акти розпуки, які давали б ворогам нагоду репресувати населення та далі його винищувати” [43].

На нашу думку, після поразки у визвольних змаганнях економічно-господарська, кооперативна діяльність стала однією із легальних форм боротьби народу за своє національне існування. Не було випадковим, що кооперативний рух очолювали ті, хто пережив випробування фронтів визвольних змагань. Значною мірою, це їх заслуга, що високі морально-духовні цінності визвольних змагань було перенесено у сферу мирної кооперативної праці.

У 1922 р. Краєвий союз ревізійний перебрав на себе усі керівні функції. Він став ідейним центром української кооперації в Польщі. У 1928 р. він отримав назву Ревізійний союз українських кооператив (РСУК).

Офіційним органом Ревізійного союзу українських кооператив був місячник “Господарсько-кооперативний часопис”, перше число якого появилося 1 травня 1921 р. Від 1925 р. він виходив щотижня. Відповідальні редактори журналу: Ю.Павликовський (1921-1922 рр.), І.Филипович (1922-1926 рр.), Зеновій Пеленський (1926-1930 рр.),

Є.Храпливий (1930-1938 рр.), Я.Левицький (1938-1939 рр.), І.Драбатий (1942-1944 рр.).

Журнал мав досить великий на той час тираж — понад 4 000 примірників. Основні рубрики: “Кооперативні і господарські новини”, “З РСУК”, “З краю і світу”, “Правне положення кооператив”, “Ціни на ринках збуту”, “Кооперативні свята”, “Хвилина спорту”, “Література і мистецтво”.

“Господарсько-кооперативний часопис” активно провадив пропаганду кооперативних ідей, захищав основні засади кооперативної діяльності, зокрема її демократичний характер.

Багато публікацій було присвячено проблемам історії кооперативного руху в інших країнах.

Журнал постійно вміщував хроніку українського кооперативного життя в краю. Але, що найважливіше, “Господарсько-кооперативний часопис” зробив успішну спробу стати настільною книгою кожного кооператора, адже тут друкувалися публікації як директивного, інструктивного характеру, так і методичного. Значної уваги журнал надавав публікації порад правного і фінансового характеру. Журнал вдавався і до такої форми (її тоді не часто використовували наші видання), як анкета. Журнал провів такі анкети: “Кооперація як чинник поступу в нашім національнім житті”, “Вплив кооперації на наше село”, “Домашній промисел у моїй околиці”. Значних змін журнал зазнав із приходом З.Пеленського. Він змінив формат із журнального на газетний. Появилися нові рубрики, урізноманітнилася проблематика — більше стало публікацій на загальноосвітні теми, появилася літературно-мистецька проблематика, спортивна. З.Пеленський залучив до співпраці таких відомих журналістів, як В.Левицький (В.Софронів-Левицький), Р.Купчинський, Л.Лепкий. “Господарсько-кооперативний часопис” ставав більш читабельним, він якоюсь мірою почав виконувати незвичну для такого типу видання функцію родинного, сімейного журналу. Згодом цей задум буде реалізовано у часописі “Кооперативна родина”. Велика заслуга в цьому була В.Софронова-Левицького. Досить сказати, що з його ініціативи в журналі почали друкувати художні твори, в яких були наявні кооперативні ідеї чи мотиви.

Протягом 1928-1939 рр. виходила “Кооперативна республика”. Це був економічно-суспільний місячник, орган Ревізійного союзу українських кооператив. У 1928 р. і 1930 р. видання редагував І.Филипович. У 1929 р. і з листопада 1930 р. — К.Коберський.

Журнал виходив на 40 сторінках книжкового формату, іноді з додатком на 16 сторінках.

У ч.1 “Кооперативної республики” редакція так визначила свої завдання: “Кооперативна республика” має бути органом шукання доріг і вияснювання недостач. Редакція має добру волю дати на сторінках

журналу місце усякій новій, хоч би і критичній думці, якщо вона продиктована виключно щирим бажанням послужити справі” [44].

Основні рубрики місячника: “Проблеми кооперативної організації і практики”, “На окраю днів”, “Кооперативна освіта і виховання”, “Шляхами кооперативної думки” (Вибір з писань кооперативних письменників)”, “Агрономія суспільна і загальна”, “З преси і життя”, “Нові книги”, “Всячина”, “Сторінка читача”. Журнал друкував різні оголошення, вміщував рекламу товарів українських кооперативів.

“Кооперативна республика” друкувала наукові й науково-популярні публікації, що стосувалися українського економічного й кооперативного життя (історія, теорія, практика, організація), суспільно-економічного життя в світі. Читач міг знайти тут нариси про видатних теоретиків і практиків кооперативного руху, ознайомитися з рецензіями книг на кооперативну й економічну тематику. На сторінках журналу виступали відомі теоретики і практики кооперативного руху. Це Ю.Павликовський, О.Луцький, А.Жук, К.Левицький, І.Витанович, Є.Храпливий. Дуже багато й плідно писав головний редактор місячника К.Коберський. Активну участь у роботі журналу брали викладачі Українського Вільного Університету (Прага) і Української Господарської Академії (Подєбради). Мова йде про Ф.Щербину, Б.Мартоса, О.Мицюка, В.Садовського, В.Доманицького, В.Січинського, В.Іваниса, Б.Іваницького.

“Кооперативна республика” посідала важливе місце в українській економічній думці, а тому вимагає окремого дослідження.

“Кооперативна родина” виходила у Львові протягом 1934-1939 рр. Видавав цей місячник Ревізійний союз українських кооператив. Редагували його О.Луцький і Р.Купчинський, але спочатку відповідальним редактором був Є.Храпливий.

“Кооперативна родина” — це видання, яке в доступній, популярній формі пропагувало кооперативні ідеї. Журнал був масовий, в окремі періоди його існування наклад доходив до 60-65 тисяч примірників, особливо у перший рік. Щоправда, не весь наклад розходився. Просто і дохідливо видання пропагувало одне із гасел української кооперації — “Спільними силами до добра і краси!”

Про основні рубрики, розділи, тематичні сторінки журналу. Як правило, вступні чи передові статті писав О.Луцький. У рубриці “Вісти з наших установ” журнал повідомляв про діяльність “Центросоюзу”, “Просвіти”, “Рідної школи”, “Сільського господаря”.

Під рубриками “Політичний огляд”, “Що нового чувати в світі”, “Огляд світових подій” місячник розповідав про міжнародні події.

“Куток кооперативного курсу” провадила Управа заочних кооперативних курсів РСУК. Читачі мали можливість вчитися кооперативної справи. Були тут крім публікацій навчально-методичного характеру і цікаві вправи, шаради, загадки. Часто і самі читачі розповідали про цікаві події і факти. Увагу привертає стаття К.Коберського

“Дев’ятдесят літ!” (ч.1 за 1935 р.). У ній розповідається про рочдельський рух. У грудні 1844 р. 28 ткачів у англійському містечку Рочдель організували кооператив, що згодом призвело до цілої революції в торгівлі й промислі. Саме від Рочдельського кооперативу почалася історія кооперативного руху. А К.Гауерс — духовний вождь рочдельських кооператорів. Саме він відкрив дві істини: 1) кооператив не сміє купувати і продавати в кредит; 2) надлишок зиску ділити не за квотою, вплаченого внеску, а лише за сумою закупу, що його зробив кожен член.

Ці дві істини стали фундаментом успіху заснованого кооперативу.

“Рочдельський рух ”, “ райфайзенки” — ці поняття ми часто подибуємо в історії кооперативного руху.

Редакція намагалася перетворити журнал на своєрідне “сімейне” видання, дбаючи як про легкість, доступність викладу, так і про читабельність публікацій. Ось чому тут був і “Веселий куток”, і “Для наших найменших”.

Редакція місячника свідомо пристосовувалася до пір року, до господарського календаря. Зрозуміло, що відзначення релігійних свят та видатних подій і дат українського народу було непорушним правилом.

Вагоме місце у журналі посідали поезія і проза.

Треба сказати, що ті оповідання, що їх друкувала “Кооперативна родина”, часто мали своєрідний характер — вони знову ж таки популяризували кооперативну ідею, виховували у читачів ті риси характеру, що потрібні українському кооператорові — чесність, працьовитість, ініціативність, патріотизм. На сторінках журналу часто друкувалися такі відомі автори, як Ярослав Вільшенко (псевдонім А.Лотоцького), Марійка Підгірянка.

Був у місячнику “Лікарський куток” (сторінка), який вів Р.Осінчук. Це теж була популярна форма пропаганди правил гігієни, лікарських знань. Для цього використовували навіть жанр оповідання.

У 1936-1937 рр. у журналі була “Жіноча сторінка”, яку вела І.Домбчевська, відома журналістка. Зміст її традиційний — господарські поради для жінок, кулінарні рецепти, поради щодо раціонального харчування тощо. Після неї у 1938 р. у місячнику появився своєрідний “журнал у журналі” — додаток “Для нашої хати”, який виходив за редакцією кооперативу “Українське народне мистецтво”. Його основні рубрики: “Наука крою і шиття”, “Вишивка у нашій хаті”, “Хатні порядки”, “Приписи”. Так само були тут оповідання і вірші. У додатку спіробітничали І.Домбчевська, Л.Бурачинська, О.Ліщинська, О.Бережницька та ін. Тут було надруковано цікаву розвідку І.Іванця “Львів у давнину і тепер”.

На останній сторінці журнал вміщував рекламу українських кооперативних установ (“Центросоюзу”, “Народної торгівлі”, “Калини” тощо).

Не всі публікації журналу були високопрофесійними, майстерними, але співробітництво відомих авторів, редакторська робота О.Луцького і Р.Купчинського забезпечували все ж пристойний мовно-літературний і загалом журналістський рівень. А головне — “Кооперативна родина” активно пропагувала серед галицьких українців кооперативні ідеї.

Свої видання мали й інші структури, що входили у РСУК.

“Кооперативне молочарство” — це ілюстрований місячник, що був органом “Маслосоюзу” (Краєвого молочарського союзу). Виходив протягом 1926-1939 рр. Спочатку це був додаток до “Господарсько-кооперативного часопису”. Відповідальними редакторами видання були А.Палій, А.Мудрик, М.Хронов’ят.

Редакція конкретно визначила свої завдання. У ч.1-2 за 1927 р. ці завдання редакція бачила в тому, щоб розбуджувати потребу і розуміння спільництва, ознайомлювати всіх із діловодством у кооперативному молочарстві, провадити навчальну роботу серед членів “Маслосоюзу”.

Основні рубрики видання: “Дописи з краю”, “Відомості з краю”, “Комунікати”, “Годівля домашніх тварин і контроля молочности корів”, “Правні поради”, “Звідомлення з “Маслосоюзу”, “Огляд торгівлі маслом”, “Питання і відповіді”.

Іноді на сторінках часопису появлялися оповідання з кооперативного життя.

Згодом (у 1932 р.) на базі “Кооперативного молочарства” виникло ще одне видання — “Сільський господар”. “Кооперативне молочарство” залишилося чисто базово-молочарським виданням, а “Сільський господар” почав висвітлювати ширшу господарську проблематику. На сторінках “Кооперативного молочарства” виступали І.Филипович, М.Хронов’ят, К.Михайлюк, А.Мудрик, В.Левицький, П.Дубрівний.

Центробанк видавав “Кредитову кооперацію” — “місячник для справ кредиту і ощадності”. Виходив у Львові протягом 1938-1939 рр. Журнал редагував С.Кузик. Видання появилося в 40-річчя Центробанку.

У редакційній статті “Від видавництва” (ч.1) говорилося про місце журналу в системі кооперативної преси, про те, що він має бути помічником у кооперативній діяльності.

Журнал писав про діяльність і стан кредитової кооперації, її завдання, проблеми, хиби і потреби, вміщував комунікати кооперативних органів, поради, що стосувалися діловодства, складання звітів тощо. Журнал практично намагався висвітлювати усі аспекти діяльності кредитової кооперації. Особливу увагу він звертав на організацію “райфайзенок”. Якщо коротко, “райфайзенки” — це позичкові каси. Назва походить від прізвища автора ідеї, Райфайзена (Німеччина), який у 1866 р. написав книжку “Позичкові каси”. Цій проблемі присвячено майже все ч.3 за 1938 р., були публікації і згодом.

У статті “Починаємо другий рік ” (ч.1 за 1939 р.) редакція писала: “Починаючи це видання, Центробанк бажав дати кредитовим кооперативам доброго інформатора про всякі справи кредиту, доброго інструктора в діловій праці і місце для насвітлювання усіх тих проявів у житті кредитової кооперації, що від них залежить або добрий розвиток, або брак розвитку... ”.

“Український пасічник” був органом пасічницької секції при краєвому товаристві “Сільський господар” і краєвого пасічницького об’єднання “Рій”. Цей ілюстрований місячник почав виходити у липні 1928 р. Відповідальним редактором був М.Боровський, якого у 1929 р. замінив Є.Храпливий. Журнал не мав усталеного обсягу. Ще одна цікава деталь — від січня 1930 р. назву журналу крім української друкували англійською і німецькою мовами. У 1928 р. “Український пасічник” виходив як безплатний додаток до “Сільського господаря” і “Кооперативного молочарства”, але вже від липня 1929 р. виходив як окреме видання.

У першому числі редакція звернулася до читачів: “Випускаючи перше число часопису “Український пасічник” маємо на меті, по-перше, заповнити ту прикру перерву в нашій пасічницькій пресі, що від довшого часу розірвала пасічників краю з живим словом пасічницької науки і господарки. По-друге, хочемо налагодити зв’язки з широким колом наших розпорошених пасічників, згуртувати їх в сильну, поважну організацію, яка б сприяла розвиткові і культурі пасічницької господарки і дала належну форму нашому пасічництву як в краю, так і на зовні” [45].

“Український пасічник” — це справді фахове видання, присвячене одній із важливих і водночас романтичній професії і галузі сільського господарства — пасічництву. Редакція журналу прагнула допомогти українському пасічництву, здаючи собі справу з того, що лише той може добре господарювати, хто володіє фаховими знаннями. І журнал дуже багато робив для поширення фахової освіти. На його сторінках були публікації як наукового, так і чисто практичного характеру.

Від 1930 р. журнал виходив із портретом П.Прокоповича, якого називали батьком українського пасічництва. Він народився 1775 р. біля Батурина. П.Прокопович винайшов рамковий вулик, що було величезним відкриттям, склав шкалу медодайних рослин, заснував першу на той час школу пасічників. У 1814 р. він збудував т.зв. втулочний вулик, що не лише полегшував роботу пасічників, але й давав змогу спостерігати за бджолами у вулику. Дехто цей рік вважає переломним у пасічництві.

Ціла низка публікацій стосувалася проблеми збуту меду (С.Шелухин, І.Драбатий, Ст.Кантор).

В “Українському пасічнику” постійно лунали заклики вступати до кооперативу “Рій”. Пропагував журнал ідею централізації пасічницьких кооперативів.

Багато писав журнал про пасічництво за кордоном.

Що й сьогодні може зацікавити читача у цьому журналі — це історія і практика нашого пасічництва, розповіді про лікувальні властивості меду тощо.

Журнал був добре ілюстрований. Назвемо основні рубрики: “Пасічницька теорія і практика”, “З досвідів і спостережень”, “Новини в краю”, “Комунікат кооперативи “Рій”, “З чужої преси”, “Пасічницькі курси і вистави”, “Запитання і відповіді”, “Хвороби і шкідники бджіл”, “Медодайні рослини”, “Добрі поради”, “Пасічницьке право”, “Оголошення”. Друкував журнал і рецензії на відповідну літературу.

У серпні 1939 р. журнал припинив своє існування і відновився лише у 1942 р., в умовах німецької окупації. А за часів першої більшовицької окупації багато чого було знищено із пасічницького доробку і досвіду, багато загинуло і відомих пасічників. Перестав виходити журнал у 1944 р.

Поява у системі економічно-кооперативної преси вузькоспеціальних професійно-фахових видань була хорошою ознакою. Адже не вся молодь могла закінчити гімназію чи вищі студії. Але беручи участь у кооперативному русі, вона отримувала можливість опанувати певний вид діяльності, пов’язаний із кооперацією, забезпечити себе матеріально, зрештою, стати активним учасником національного життя. Ідеали кооперації для багатьох стали ідеалами життя. Участь у кооперативному русі була хорошою школою виховання.

Якщо у перші повоєнні роки кооперація була чи не єдиним засобом подолання кризи і руїни, то після грошової реформи 1924 р., після якої польська валюта стабілізувалася, кооперативний рух щораз більше ставав вагомим чинником українського національного життя. І.Витанович пише: “Після підготовчого періоду початкової організації та стабілізації валюти й виходу з ринкового хаосу, відбудована західноукраїнська кооперація від 1924 р. жвавіше розвивала свою господарську діяльність. Наступні 5 років — це період доброї господарської кон’юнктури в Європі й у світі, і в самій Польщі і це роки “радісної творчості”, а одночасно — період посилення заходів уряду, скерованих на підсилення розвитку молодого народнього господарства.

Українська кооперація, міцна своєю масовістю, ентузіазмом, громадською настановою виборних керівних органів, скоро встигла виявити деякі господарські успіхи... Як організація самодопомоги, що виникла з реальних потреб життя і на грунті особливих соціяльних і національних стосунків, українська кооперація була ідейно міцною в своїх громадських підставах. Якщо згодом ворожі чинники закидали їй “політику”, то це була політика, яку розуміли та доцінювали самі широкі маси народу, бо вона стосувалася справ їхнього щоденного життя й праці, — вона виникла з журби за долю нових поколінь” [46].

Звичайно, що були труднощі, хиби, помилки. Деколи патріотичний порив, ентузіазм не супроводжувався належним господарським і

кооперативним вишколом, — про усе це пишуть і згадують учасники кооперативного руху тих років, чимало писала про це і тодішня преса. Але вже до кінця 20-х років українська кооперація стала в ідейному відношенні — національно свідомою, в економічному — достатньо вагомою, в організаційному — раціональною і стрункою побудовою.

А.Мудрик, один із директорів "Маслосоюзу", у книжці "Кооперативний катехизм", подав схему організації української кооперації. Ревізійному союзові українських кооператив підлягали "Маслосоюз", "Центросоюз", "Народна торгівля" і "Центробанк". Книжка до нас не дійшла. Але, зрештою, цю структуру неважко відтворити на підставі спогадів про кооперативний рух міжвоєнного двадцятиріччя [47].

Варто розшифрувати лише скорочені назви, бо офіційно "Маслосоюз" — це Краєвий молочарський союз "Маслосоюз" (таку назву було прийнято у 1925 р.), "Центробанк" — це Краєвий союз кредитових спілок, "Центросоюз" — Союз господарсько-споживчих союзів. А "Народна торгівля" як осередок міської споживчої кооперації свою назву так і зберегла.

Кінець 20-х років не був сприятливим для української кооперації. Світова економічна криза захопила й польську економіку, а відтак вплинула і на українську кооперацію. Але був ще політичний аспект існування української кооперації. Річ у тім, що важка економічна ситуація ускладнювалася тим, що поляки, особливо шовіністські кола, були занепокоєні розростанням української кооперації. І.Мартюк згадує: "Польська влада добре орієнтувалася, що справжньою підставою всього українського життя на терені польської держави була якраз кооперація, отже знищивши кооперацію, як не в цілому, то бодай частинно, вона стримає національні стремління українського населення" [48]. Використавши революційно-підпільну діяльність ОУН як привід для "пацифікації", поляки знищили чимало майна, що належало українцям та українським установам. Участь у погромах брала і поліція, і армія, і вуличне шумовиння, і навіть польські студенти. Зруйнувати приміщення, спалити книжки, папери, пограбувати, вилити гас на цукор, потім знищити інші товари — це були звичайні методи "пацифікації", не кажучи про фізичну розправу над українцями. Зрештою, про "пацифікацію" написано багато. Ця політика остаточно скомпрометувала польську державу не лише в очах української, але й міжнародної громадськості.

А матеріальні втрати були величезними. "Майже половину товарових складів українських кооператив знищили погромники восени 1930 р., і при тому ні в одному випадку уряд не довів у суді пошкодованим кооперативам, а ні їх працівникам якоїсь провини супроти самої держави. Зареєстровані шкоди РСУК подавав Генеральній прокуратурі, але всі заходи добитися "права" були безуспішні" [49].

Проте українське громадянство загалом ще раз засвідчило, що воно здатне до самоорганізації: кооперація поволі, але невпинно

відновлювала свої структуру, сили, зв’язки. І.Витанович називає VII Краєвий кооперативний з’їзд, що відбувся наприкінці червня — на початку липня 1932 р., маніфестацією кооперативної дисципліни і громадської солідарності [50].

Економічна криза, “пацифікація”, боротьба з польськими та єврейськими конкурентами на кооперативній ниві — усе це стримувало темпи розвитку української кооперації в 30-ті роки. Ситуацію ускладнювало те, що в 1934 р. було прийнято новий кооперативний закон, а в 1936 р. — закон про молочарські кооперативи. Обидва закони були дискримінаційними щодо української кооперації.

Цікавий факт — українські кооперативи за небагатьма винятками не продавали алкоголю. Західноукраїнське село 20-30-х років ставало тверезим, а єврейські корчми, що завдали в минулому стільки лиха українцям, зникали. Щедрою рікою горілка в наше село полилася після “возз’єднання” у вересні 1939 р.

Коли ми говоримо про здобутки української кооперації, то маємо на увазі Східну Галичину. На північно-західних землях (Волинь, Холмщина, Підляшшя, Полісся) ситуація була складнішою. До Першої світової війни ці українські землі належали Росії. У роки війни і визвольних змагань тут почалося національне відродження, тоді ж почався і кооперативний рух. У Крем’янці виникло Бюро Волинської кооперації, яке у 1921-1927 рр. узгоджувало свої дії із керівництвом галицької кооперації у Львові. У 1927 р. у Луцьку було навіть створено Інспекторат РСУК, а протягом 1928-1929 рр. там же функціонувала Головна рада Волинської кооперації. Але починаючи з кінця 20-х років, польська влада все наполегливіше і брутальніше намагалася розмежувати кооперативне співробітництво і координацію цих західноукраїнських регіонів. Кооперативний закон 1934 р. обмежував діяльність РСУК — йому дозволялося оперувати лише на території трьох галицьких воєводств.

Українці змушені були вступати до польських кооперативів. Полонізація волинської кооперації відбувалася посиленими темпами. “Двомовні”, так би мовити, кооперативи теж були приречені на повну полонізацію.

Не було перед Першою світовою війною українського кооперативного руху в Карпатській Україні. Він почав розвиватися лише після входження цих українських земель до складу Чехо-Словаччини. Після поразки визвольних змагань тут опинилося багато українців із Наддніпрянської України, які були знайомі із ідеями кооперативного руху, знали принципи його організації. Позитивно впливав і розвиток української кооперації в Галичині. Щоправда, спочатку бракувало кооперативному рухові єдності, бо існували і справді українські, і москвофільські, і мадярські кооперативи, але у 1925 р. усі вони об’єдналися в Краєвий дружественний союз в Ужгороді.

Здавалося, що на Буковині український кооперативний рух повторить шлях, що він його проходив у Галичині. Але тут успіхи були значно скромніші. Бракувало і досвіду, і вміння. Найбільш розповсюдженими були сільські ощадні й позичкові каси. У 1903 р. у Чернівцях вони об'єдналися під назвою "Сільська каса", що одночасно стала організаційним, ревізійним і фінансовим центром для всіх видів української кооперації на Буковині [51]. У 1912 р. до "Сільської каси" належали 174 кооперативи. Але боротьба з конкурентами підірвала "Сільську касу". Доречно нагадати, що друкованим органом "Сільської каси" був журнал "Вістник" (після 1908 р. — "Народне богатство", що його редагував відомий діяч кооперативного руху і публіцист Л.Когут.

Після того, як у 1918 р. Буковину захопила Румунія, український кооперативний рух як форма національної самоорганізації вже не відновився.

З вересня 1939 р. почався новий період у розвитку західноукраїнської кооперації. А.Качор пише, що майже всі керівники кооперативного руху залишилися, надіючись, що і з більшовицьким режимом удасться співпрацювати [52]. Згадує про ці дні і І.Мартюк: "Вже в перших днях по приході більшовиків до Львова, з'явився до Центросоюзу якийсь більшовик у військовій уніформі і заявив, що йому доручено зробити мітинг з працівниками. Говорив він українською літературною мовою і своє прізвище подав Штейн. По мітингу захоплювався картинами та килимами, що їх побачив у бюрах Центросоюзу, і просив, щоб бодай одну картину дати йому на пам'ятку... [53].

Розчарування прийшло дуже швидко. Українські кооператори дістали нагоду переконатися не лише в абсурдності економічної системи більшовиків, але і в їх аморальності, жорстокості. Багатьох кооператорів (і керівних діячів, і звичайних членів) було заарештовано. Декому вдалося врятуватися, коли більшовики почали масове винищення українців, які перебували в тюрмах, з початком війни між Німеччиною і СРСР. Не встигли розправитися з К.Левицьким, якого привезли із Москви, очевидно, для показового судового процесу. Невдовзі, у листопаді 1941 р., він помер. Вдалося втекти в німецьку зону окупації А.Палію, А.Мудрику, М.Хронов'яту, Ю.Шепаровичу, Ю.Павликовському та ін.

Центром українського життя став на той час Краків. Там було створено Український Центральний Комітет [54]. У другій половині 1941 р. у Кракові було організовано самостійний відділ РСУК. Після того, як німецька армія окупувала Галичину, до Львова повернулися М.Хронов'ят, А.Мудрик, А.Палій. Загалом було відновлено всі відділи, але як згадують очевидці і учасники, це не була українська кооперація [55]. Німецька влада не дозволила українцям провадити самостійну українську політику [56]. Згодом А.Палій так мотивував необхідність співпраці з окупантами: окупаційна влада не буде вічною, а тому треба зберегти

кооперативне майно як власність народу; охопити кооперативною діяльністю якомога більше населення, щоб уникнути примусового вивозу до Німеччини; треба було оберігати селян від надмірних контингентів і репресій з боку німецької влади і від визиску з боку німецьких фірм, які працювали там, де не було кооперативної самооборони [57].

У 1944 р. всі кооперативні установи подалися на Захід, в еміграцію. Наприкінці 40-х — на початку 50-х років там почалася нова епоха українського кооперативного руху.

Крім журнальних видань Ревізійний союз українських кооператив видавав “Календарець українського кооператора”. Це було щорічне видання довідкового характеру. Тут друкували т.зв. “Термінар чинностей кооперативи” на кожен місяць, а також різноманітні публікації організаційного характеру, інструкції, вказівки, обчислення відсотків, мір, ваг тощо, були тут публікації адміністративно-правного характеру, статистика. А щоб зробити видання більш читабельним, друкували тут вірші (якщо там були кооперативні мотиви та ідеї), цитати і висловлювання відомих діячів кооперативного руху, бібліографію видань, що стосувалися кооперації.

Українська кооперація мала не лише газети і журнали. Ревізійний союз українських кооператив мав у своїй структурі пропагандивну референтуру, що видавала на кооперативні свята листівки, афіші. У 1936-1938 рр. було знято довгометражний фільм “До добра й краси”. Сценарій цього фільму написали В.Софронів-Левицький і Р.Купчинський. Зміст фільму банальний — під впливом коханої дівчини й молодих кооператорів герой фільму, ледачий парубок, перероджується і стає передовим громадянином і кооператором. Зняв фільм Ю.Дорош за допомогою І.Іванця, відомого фотографа й художника. Було створено спеціальну кооперативу для виробництва й прокату власних фільмів — “Добро й краса” [58].

Український кооперативний рух дав багатьох відомих діячів і публіцистів. Це К.Левицький, В.Нагірний, Є.Олесницький, І.Петрушевич, К.Паньківський, Т.Кормош, Л.Когут, А.Ільченко (Жук), Ю.Павликовський, О.Луцький, К.Коберський, Д.Коренець, А.Мудрик, А.Палій. Невтомна праця для розбудови українського економічного життя і така ж невтомна публіцистична діяльність, що слугувала як допоміжний засіб. Вивчення публіцистичної спадщини теоретиків і практиків українського кооперативного руху дає підстави зрозуміти, як реалізувався економічний аспект концепції власних сил у боротьбі за українську державність.

Український кооперативний рух своєрідний. Ця своєрідність зумовлюється не якимись новими відкриттями в теорії чи практиці кооперативного руху, не якимись надзвичайними досягненнями. Це була ефективна форма національної самоорганізації. У січні 1934 р. у Львові відбулася святкова академія з нагоди 30-річчя організованої праці РСУК. Ю.Павликовський, тодішній голова РСУК, виступив із промовою, що

згодом була надрукована у “Кооперативній республіці” під назвою “Природа, мета і світогляд українського кооперативного руху” [59]. Ю.Павликовський намагався уникати гострих формулювань, він не давав політичної оцінки суті кооперативного руху, але висловлені у промові думки давали можливість зрозуміти їх вагомий підтекст. Так, Ю.Павликовський підкреслив, що український кооперативний рух — це дитина української душі і української землі і глибоко кориниться в реальнім грунті рідного середовища; український кооперативний рух є однією із віток життя — змагань українського народу; він підпорядковується добру нації; український кооперативний рух — це частина органічної цілісності, якою є нація тощо.

Український кооперативний рух в умовах недержавності мав більше значення, ніж, скажімо, кооперативний рух державних народів, бо йшлося не лише і не стільки про досягнення вищого рівня добробуту, скільки про збереження і розвиток національних вартостей. Його значення не можна вимірювати цифрами і показниками. Зрештою, економічні успіхи української кооперації на початку століття дали можливість хоч частково вирвати пригноблений народ із недолі й темряви, а в повоєнний період — повернути йому віру в свої сили, подолати важкий морально-психологічний шок, зумовлений поразкою у визвольних змаганнях. Кооперативний рух виховував нову людину — впевнену в собі, людину, що знає ціну реальної, позитивної праці, таку, що не відмежовує своїх інтересів від інтересів громадських. Кооперація виховувала національно свідомих людей, це була школа національного виховання.

Кооперація стала на перешкоді деградації українців. Вона спричинилася до краху полонізації, як це бачили польські шовіністські кола. Кооперація врятувала, отже, українців і від матеріальної скрути, і від духовного зубожіння. Кооперація (її економічні успіхи) створювала відповідні матеріальні передумови боротьби політичної, боротьби за державність.

Економічно-господарська діяльність розвивалася не лише у формі кооперації. Був ще один напрям — купецтво, підприємництво, тобто, та сфера економічної діяльності, що значно більшою мірою, ніж кооперація, вимагала не лише коштів, але й точного розрахунку, відваги, вміння ризикувати. Про цю форму економічної діяльності написано порівняно мало, хоча деякі джерела назвати можна [60].

Зрозуміло, що пресу Союзу українських купців і промисловців та інші видання потрібно розглядати в системі економічно-господарської преси.

Історія українського купецтва давня, її початки можна побачити ще в княжих часах [61]. І в наступні історичні періоди українці довели, що вони вміють і торгувати. Втрата державності допровадила до того, що на початку XX століття вся торгівля була зосереджена в єврейських руках (йдеться про західноукраїнські землі, а саме Східну Галичину), частково у

руках німців, австрійців, поляків, а також вірменів. Як пише В.Несторович, українців було видно серед урядовців, учителів і ...серед сторожів кам’яниць, але не в торгівлі — працю купця українське громадянство вважало принизливою [62]. Ця ситуація нам відома — такою ж вона була і в інших сферах діяльності. Наприклад, українці так само зневажливо ставилися і до професії військового.

У лютому 1906 р. українські купці з Буковини і Галичини зібралися на з’їзд, щоб організувати своє професійне товариство. З’їзд мети цієї не досягнув, але було вирішено підготувати статут. З’їзд доручив купцям провадити ділове листування українською мовою, бути толерантними щодо політичних і релігійних поглядів своїх клієнтів, жертвувати гроші на українські організації й товариства, займатися вишколом кадрів.

До Першої світової війни організувати купецьку організацію не вдалося.

Після того, як Польща окупувала Східну Галичину і Волинь і почала відверту полонізацію “східних кресів”, багато українських купців було серед тих, хто не присягав на вірність Польщі, незважаючи на всі труднощі і наслідки такого кроку. Так було аж до ганебного рішення Ради амбасадорів 14 березня 1923 р.

Проте минули перші найважчі місяці після цього шоку і українські купці зібралися 1 листопада 1923 р. Того символічного дня і було засновано Союз українських купців (СУК). Головою обрали Є.Мартинця (батька відомого діяча і публіциста ОУН — В.Мартинця).

Влада дозволила Союз українських купців, але обмежила його функціонування на теренах лише трьох воєводств — львівського, станіславського і тернопільського.

Українським купцям довелося долати чимало труднощів. В.Несторович слушно пише, що саме кооперація стала вирішальним чинником українського економічного життя, але поруч із кооператорами на ниві економічно-господарського і торгового життя пробивали собі дорогу і “приватники”, тобто ті, хто володів певною власністю і саме він був її господарем, це вже не була кооперативна власність. Уже цей факт, що Союз українських купців перетворився на Союз українських купців і промисловців, свідчив про те, що соціальна структура українства розширюється, появляються нові стани. Проте суперечність між кооператорами і “приватниками” існувала упродовж усього міжвоєнного двадцятиліття. Та до цього питання ми ще повернемося.

Кожен дослідник, який вивчає історію західноукраїнських земель, а тим більше історію преси, може зауважити одну закономірність: поява і функціонування тієї чи іншої української організації, товариства супроводжувалися необхідністю мати “свій” друкований орган. Сенс у такому розумінні значення преси був. Західноукраїнська преса була національною вартістю, трибуною, з якої можна було захищати

національні інтереси, і на нижчих щаблях суспільної ієрархії ситуація була аналогічною. Історія СУК, а потім СУКіП теж не була винятком. “Торговля і промисел” почала виходити від 1934 р., але це не означає, що українське купецтво не мало преси і не використовувало пресу для захисту своїх інтересів. Так, членом СУКіП був І.Тиктор, якому належала відома і впливова газета “Новий час”, і ще кілька інших видань. Не стояло осторонь проблем економічного життя і “Діло” як національний орган європейського формату. Щоправда, були спроби створити і самостійний (або й спільний) фаховий орган. Йдеться про “Український купець, імпортер, експортер”, що видавав у Берегово І.Вислоцький разом із Союзом українських купців. Перше число цього журналу появилося 1 травня 1926 р. Видавець мав намір поширювати фахову інформацію і торгівельні знання, видавати відповідного змісту книжки і брошури, допомагати українським купцям і промисловцям у встановленні зв’язків з чехословацькими купцями і промисловцями.

І.Вислоцький хотів, щоб журнал став органом й інших українських торгівельних і кооперативних організацій Галичини, Волині, Буковини й Бесарабії. Тут же (у ч.1.) він пише і про те, що в стадії організації перебуває видавання ще двох часописів —“Українського промисловця” (для дрібних виробників) і “Українського ремісника” (для ремісників). Але після кількох чисел “Український купець, імпортер, експортер” перестав виходити.

Наступні спроби пов’язані із видаванням “Українського купця” (Коломия, 1929 р.), “Торговлі і промислу” (Коломия, 1929 р.), “Добробуту” (у 1930 р. вийшло кілька чисел), “Промислово-торговельного вісника” (Варшава, 1933 р.).

“Український купець” виходив протягом 1929 р. у Коломиї. Це був місячник для українських купців і промисловців, а докладніше — це був орган Спілки українських купців і промисловців. Відповідальним редактором був Микола Ковалюк. У першому числі він писав у статті “Наші завдання”: “Найголовнішою проблемою дня в нашім національнім життю є піднесення рідної продукції, виробництва, творення вільних, незалежних фахів для здобуття верстату праці й піднесення добробуту нації.

...Основною причиною нашого неповодження було те, що ми, як нація, не мали розвинених тих станів, котрі в нинішніх часах є носіями й організаторами державности, себто стану приватного купця і промисловця.

Та щоби відродити значення й піднести вагу рідного купецтва й вільних, незалежних фахів, вагу, яку знищив вплив шляхетського світогляду, — ми мусимо зрозуміти, що не вистачить лише захоплюватися, теоретично балакати про це на зборах, вічах, анкетах, але в дійсности вважати приватно-купецький стан “галапасним, непродуктивним чинником суспільности” [63].

На сторінках тогочасних економічних і кооперативних видань тривала полеміка між приватно-купецьким станом і прихильниками кооперації. М.Ковалюк вважає, що кооперація не може замінити приватно-купецького стану. Він твердо переконаний у тому, що “ніколи не зможе кооперація заступити й зробити тої праці у нашім національнім відродженню, як стан меткого, незалежного індивідуаліста-патріота, українського приватного купця. Та що це в нічім не зашкодить кооперації. Навпаки, поможе їй, заступаючи її в випадках, де кооперацію, як таку, не можна з успіхом застосувати” [64]. Це переконання М.Ковалюка, продиктоване любов’ю до всього рідного, спирається на багаторічний досвід у країнах Західної Європи, де автор статті працював у торгівлі перед Першою світовою війною і після війни.

“Думки на часі”. Таку назву має стаття М.Ковалюка, опублікована у ч.3 “Українського купця” за 1929 р. Автор зазначає: “Завдання наше цього дня є: шляхом станової преси і літератури (яку українські промисловці й купці повинні якнайгарячіше підтримувати), шляхом відчитів рефератів, шляхом організації гуртків і філій СУК (Спілки українських купців), шляхом свят та інших імпрез, шляхом створення взірцевих торговельних і промислових станиць-фортець — ширити ідею розвитку нашого приватного капіталу, бо лише в цім лежить запорука ліпшого майбутнього нації, її експанзивна сила і взагалі життєздатність” [65].

Спілка українських купців і промисловців, органом якої було видання, ставила перед собою такі завдання: виробивши відповідний ідеологічний фермент, оздоровити, зорганізувати українське приватне купецтво, підсилити його ряди свідомим, здібним, освіченим, витривалим елементом.

У виданні було кілька відділів. Один із них — “Український промисел”. У ньому автори порушували актуальні питання щодо створення й розвитку української промисловості (обробної і добувної, великої і дрібної), висвітлювали значення розвиненого промислу для кожного народу, а особливо для українців. Тут же була інформація про наявні на той час українські промислові підприємства.

Однією з найбільш пекучих проблем, що вимагали швидкого вирішення, була проблема економічної освіти, підготовки кадрів для праці на теренах української торгівлі та промислу. Цій проблемі присвячена стаття І.Сергієвича “Потреба економічного вишколення народу”. Ось два цікаві уривки із цієї статті: “Наш вік є віком матеріалістичним. Метафізика, філософія уступили місце економіці, а долею народів і держав кермують не дипльомати, а фінансисти й бізнесмени. На матеріалістичній основі утворюються бльоки держав, задержується світова рівновага. Ринки збуту, висота продукції, валюта, експорт імпорт — ось головні чинники життя, на услугах яких знаходяться й політика, і зброя, і наука, і

мистецтво. Над світом панують народи, розвинені індустріально, фінансово, бізнесово.

Найсильнішим і найбагатшим є той нарід, в якого торговля і промисел розвинені якнайвище. Але це тоді, коли нарід має не лише численний і високорозвинений стан купецько-промисловий, а й коли широкі верстви суспільности більше чи менше економічно освічені й відповідно успосіблені" [66]. І наступний: "Нашими цілями є: 1) найширша економічна освіта широких народніх верств; 2) найбільша кількість торговельно-промислових, ремісничих і взагалі заводових шкіл, курсів, бурс і т.п. для хлопців і дівчат. Також найбільше скерування нашої молоді на шлях продуктивної фахової праці; 3) поборювання в нас (головно в інтелігентних кругах) псевдо-аристократичного світогляду й презирливого відношення до промислу, торгівлі й ремесла; навпаки — вироблення замилування в цих ділянках життя.

...Всіма силами стараймося піднести економічний вишкіл і свідомість нашого народу — бо від цього в значній мірі, як не виключно, буде залежати наше краще завтра [67].

Розділ "Організація купецтва" — своєрідний інформаційний бюлетень про новини торгівлі і промислу (вітчизняного й зарубіжного), про діяльність купецьких союзів і спілок. У цьому відділі увазі читачів були представлені фахові публікації: "Як збільшити обороти в крамниці", "Коли можна робити додаткові виміри доходового і промислового податків за минулі роки", "Як провадити рекляму".

У часописі купців були рубрики "З винаходів", "Ріжні відомості". "Український купець" часто пропонував своїм читачам цікаві публікації про багатих людей світу, про те, як вони зуміли організувати свій бізнес.

Автор однієї із них закликає українців до наполегливої праці, до прагнення кращого життя не на словах, а на ділі: "Ми — українці — нічого не вміємо добувати власною працею, не хочемо зачинати з низу. Ми сейчас хотіли би будувати цілу фабрику, зібрати купу професорів, закупити коштовні машини, зайняти простору камяницю на варстати і т.д. А в нас на те або нема гроша, або нема відповідних людей, або і всього нам бракує, тому заклавши руки, ждемо божого змилування, гніваємося, нарікаємо, стогнемо, але до діла поодиноко не беремося [68]. Далі автор статті зауважує: "...Може, дехто скаже мені на це: ой, Америка це інший світ — а в нас таке не вдасться — люди не мають гроша.

Так, у нас може не дійшов би чоловік так зараз до мільйонів долярів, але нема найменшого сумніву, що хто продумає, застановиться, учиться, удосконалює свою працю, хто вміє підхопити пригожу хвилю, відчути потребу загалу, словом, хто цікавий, має витривалість і охоту до науки, до праці, — той виб'ється на верх й буде інакше жити, як той, що йде через життя утоптаними старими стежками, наче глухий і сліпий, не спостерігаючи, що світ і вимоги його зміняються" [69].

У часописі була рубрика “Правні поради”. До праці у ній запрошували фахівців з юридичною освітою. Кожен дописувач міг одержати будь-яку фахову правову пораду.

Часопис уміщував на своїх сторінках публікації з інших видань. У ч.І за 1929 р. є стаття “Творім рідний промисел”. У ній подаються уривки із статті патріарха українських політиків, колишнього віце-президента австрійського парламенту Ю.Романчука (ця стаття була опублікована у “Ділі” 2 січня 1929 р.) під заголовком “Піддержуймо рідний промисел”. Ю.Романчук вважає, що “...промисел — це джерело добробуту даного народу; він творить нові добра, що ними засилює торговлю; він надає праці нашим робітникам; він не дозволяє нашому робітництву винародовлюватися; він піддержує і поширює національний характер міст; з нього мають хосен культурно-гуманітарні установи; він може стати в пригоді й національній пресі; словом: нація, що має сильно розвинений і розгалужений промисел, унезалежнюється економічно від чужих, а це є передумовою її політичної самостійності [70].

Оскільки часопис був органом Спілки українських купців та промисловців, то цілком зрозумілим є те, що багато сторінок журналу відводилося під рекламу (від трьох до семи). Реклама знайомила читачів із приватними фірмами, товарами, котрі можна було у них придбати, та з іншою торговою інформацією.

Місячник виходив у видавництві “Рекорд”. І видавництво, і редакція намагалися розширити жанрову і тематичну палітру публікацій про купецтво. Так, “Український купець” друкував оповідання А.Чайковського “Аристократ” [71], що згодом вийшло окремою книжкою як перший випуск бібліотеки “Українського купця”. Редакція місячника оголосила конкурс на кращу повість із життя купецтва. Так на сторінках журналу появився уривок “Ярмарок у Вроцлаві” із повісті І.Пилипчака “За Сян”, у якій розповідалося про купецький стан кінця Х — початку ХІ століть. Автор так описує купецький дух: “Дух купця все однаковий, вічно свіжий, живий, вічно рухливий. Він не сяде дома, його щось пече, щось тягне, він мусить їхати, він мусить показати свій товар, він мусить почванитися ним, їхати та їхати з наладованим добром... Він заступає честь своєї землі, він є представником свого народу, свого володаря, він залагоджує його інтереси” [72].

“Торговля і промисел”, часопис, присвячений справам української торгівлі і промислу, редагував З.Кирилович. У ч.1 у зверненні “До наших читачів” редакція писала: “Чи ваша торгівля розвивається вповні вдоволяючо? Чи не треба Вам кредиту? Чи не потрібно Вам ніяких порад відносно: вношення всяких подань, податків, способів стягнення претензій без зраження собі покупців, винайдення догідних джерел закупів товарів? Напевно богацько з того Вам не достає. Напевно недостача потрібної інформації часто навіть гірко дається взнаки. Всякі поради може Вам подати Ваш становий часопис. Нашим завданням є не тільки мати зв’язок з

українськими торговельними і промисловими фірмами, але також уділяти їм всяких потрібних інформацій” [73].

Журнал уміщував публікації, що мали практичне значення для українських купців і промисловців (“Як збільшити обороти в крамниці”, “Як провадити рекламу”, “Коли можна робити додаткові виміри доходового і промислового податків за минулі роки” тощо). У журналі були рубрики “Відомості”, “Звідомлення “Союзу українських купців”, “Біржа”, “З практики”. Багато місця журнал віддавав для реклами, оголошень.

Важливо, що журнал пропагував українську книжку, прагнучи певним чином формувати читацький інтерес не лише купецького стану, але й інших соціальних верств. Поширення, піднесення загальної культури українського громадянства позитивно впливало і на розвиток торгівлі. Ось чому журнал намагався виховати читача української книги. Редакція постійно друкувала каталог видавництва “Трембіта”.

Перше число “Добробуту”, “органу торговлі, промислу і ремесла”, появилося 15 червня 1930 р. Був це місячник журнального формату. Видавала його Видавнича спілка “Діла”. Відповідальним редактором був О.Костик, але провідну роль у редакції відігравав М.Творидло, відомий кооперативний діяч (у 1920 р. в Ужгороді він видавав журнал “Господар”).

“Добробут” почав виходити у важкі часи економічної кризи. У його редакції були згуртовані практики торгівельного і ремісничого звання, економісти, правники. Це забезпечувало хороший професійний рівень видання. На його сторінках виступали М.Творидло, Є.Храпливий, О.Голинський, Г.Еліяшевський. Журнал намагався підтримати українських купців, ремісників, адже йшлося, по суті, про завоювання міста, про збільшення українського міщанства, про перетворення міст у важливі культурні чинники суспільного життя. Але і ця спроба була невдалою — появилося лише п’ять чисел “Добробуту”.

У липні 1933 р. у Варшаві почав виходити “Промислово-торговельний вістник”. Це був “ілюстрований місячник, присвячений справам промислу, торговлі та торговельної реклами”. Видання мало 12 сторінок журнального формату. Видавець і редактор — Олена Васинчук.

У редакційній статті відзначалося, що зацікавлення українців господарськими справами, помітний розвиток української торгівлі, а до деякої міри й промислу зумовлює потребу налагодження власного інформаційного обслуговування цієї сфери національного життя [74]. У статті підкреслювалося, що наша національна преса лише принагідно надає місце господарським справам. Увесь тягар відповідної пропаганди падає головно на друковані органи кооперативних об’єднань, а цього замало.

Журнал підтримував господарську ініціативу одиниць, справедливо вважаючи, що не можна обмежуватися лише кооперативною

формою організації українського економічного життя: “...це гасло — розвинути, без огляду на організаційну форму, власний промисел і торговлю — що раз то більше знаходить зрозуміння серед нашого громадянства. Цьому основному завданню має служити “Промислово-торговельний вістник” [75].

Журнал інформував читачів про виробництво, джерела і збут товарів, давав необхідні кожній діловій людині відомості із товарознавства, повідомляв про ситуацію на ринку. Особливу увагу видання звертало на перебіг українського господарського життя, сприяючи його консолідації. Увагу сьогодні привертає і те, що ”Промислово-торговельний вістник” надав місце широкій рекламі українських товарів.

Відзначимо, що на сторінках журналу було надруковано огляд Л.Лукасевича “Наша торговельно-економічна преса” (на маргінесі місяця української преси) [76]. Згодом Л.Лукасевич став більш відомий як Ю.Тернопільський, автор книжки “Українська преса з перспективи 150-ліття”.

Переломним став 1934 р., коли головою СУКіП став Я.Скопляк. Він належав до тих, хто розумів значення друкованого органу і перші числа журналу “Торговля і промисел” (вже як органу СУКіП) фінансував сам. А появилося перше число органу СУКіП 1 жовтня 1934 р. Редагував його В.Несторович, який перед тим працював у “Ділі”, де відповідав за економічну політику. Секретарем редакції став Д.Конюх (одночасно адміністратором і експедитором), а відповідальним редактором Г.Гануляк, колишній голова СУК.

Вийшло 118 чисел журналу. Останнє — 15 серпня 1939 р., перед початком Другої світової війни. У ч.100 секретар і адміністратор журналу Д.Конюх писав у статті “Від невдач до остаточного успіху”: “Кожна організація, політична чи господарська, також станова, з природи річі потребує мати власну газету, пресову трибуну, орган зв’язку зі своїми однодумцями і членами” [77].

“Торговля і промисел” як журнал мав успіх у своєї читацької аудиторії, бо незабаром його тираж сягнув майже чотирьох тисяч. Так програв Галактіон Чіпка (Р.Купчинський), який у фейлетоні “Брилянтовий інтерес”, написав, що він побився об заклад із Я.Скопляком, песимістично запевняючи, що журнал не буде мати більше, як 400 передплатників...

Журнал мав 10 сторінок журнального формату. “Торговля і промисел” висвітлював усі найважливіші теми, пов’язані із купецьким життям і діяльністю СУКіП. Майже у кожному числі була передова стаття (її писав, як правило, В.Несторович). Інші важливі теми публікацій стосувалися оподаткування, банкової діяльності, ситуації на товарних ринках і цін, діяльності СУКіП. Були й такі рубрики: “Про що пишуть наші читачі”, “Ріжні вісті”, “З нових видань”. Журнал полемізував із польською пресою, що заохочувала полонізацію “східних кресів”.

У ч.1 було вміщено статтю “Наш шлях і наші завдання”, де визначалася програма-мінімум і програма-максимум. Перша полягала в тому, щоб усе, що потребує наш народ, було зроблено його руками в рідних підприємствах, а друга — в тому, щоб здобути і зарубіжні ринки збуту. Тут же говорилося і про те, що між кооперацією і приватною ініціативою не повинно бути ворожнечі, що вони взаємно доповнюються у своїй господарсько-національній місії [78].

Журнал мав відомих авторів: К.Левицький, С.Баран, Я.Гайвас, І.Грицай, С.Кальба, Б.Кабарівський, В.Островський, А.Фіголь, В.Щурат, Д.Коренець, Б.Романенчук, Р.Крохмалюк, Ю.Соневицький та інші. Співробітничав із журналом і відомий художник Е.Козак.

Те, що журнал мав наклад більший, ніж було членів Союзу українських купців і промисловців, означало, що журнал “Торговля і промисел” був популярним виданням. Зрештою, поява його сотого числа зумовила досить прихильні публікації в українській пресі. Найдалекоглядніші, найбільш тверезі діячі і політики розуміли, що наявність багатих українців-власників, ефективне функціонування підприємств, що належали їм як власне майно, як власність є гарантом зміцнення економічної, матеріальної основи українського життя, збільшує економічний стан посідання українців.

Але не все було так добре. Навіть поляки розуміли, що економічно-господарське зміцнення українців свого часу буде мати і політичне значення. Наші політичні противники високо оцінювали українську кооперацію як добре організовану, як високоідейну, як вагому національну силу. А реалізація підприємницької ініціативи українців, збільшення питомої ваги приватників, власників певного майна означало наступний крок уперед, це означало появу купецько-промислового стану в структурі українського суспільства. Це вселяло надію, що концепція власних сил (в її економічно-матеріальній іпостасі) не залишається мертвим гаслом.

Не випадково польська преса (особливо ендецька, тобто, народових демократів, що відзначалася своїми україножерчими публікаціями) так ревниво стежила за успіхами не лише українських кооператорів, але й купців і промисловців. У цьому відношенні симптоматичною була стаття “Українська торгівля і промисел (кооперація чи приватно-господарський рух)” у газеті “ Słowo narodowe” [79].

Звичайно, приємно було дізнатися, що “Торговля і промисел” — єдиний такого роду українською мовою журнал не лише в Польщі, але й у світі. Але є у цій статті речі важливіші — поляки бачили у зростанні українського купецько-промислового стану, приватно-господарського руху загрозу для польських національних інтересів, для польського стану посідання. Позиція ендеків, їх заклики до активної протидії, що мали явно антиукраїнський характер, повинні були насторожити українських діячів, причетних до економічно-господарського життя і змусити діяти

злагоджено. Так не сталося. Окремі з них виступали з нападками на купців (приватників). Щоправда, це стосується більше кооперативного проводу, аніж загалу кооператорів. З цього приводу В.Несторович писав: “Я вповні розумів, що наше економічне життя може розвиватись і бути повноцінне тільки тоді, коли кооперативна торгівля і промисел розвиватимуться в повній гармонії з українським самостійницьким купецтвом і промислом” [80]. Цю ідею він реалізував, коли став редактором “Торговлі і промислу”. Журнал “Торговля і промисел” послідовно захищав приватно-господарський рух, оскільки і в “Господарсько-кооперативному часописі”, і в “Кооперативній республіці” появлялися публікації, спрямовані проти купців. Треба сказати, що редакція “Торговлі і промислу” не звертала уваги на злісний, деколи навіть грубий тон цих публікацій і відповідала коректно, примирливо, але змістовно.

Великою заслугою “Торговлі й промислу” було те, що журнал створював позитивний, тобто нормальний образ українського купця і промисловця, поширював і пропагував думку про те, що кооперація і приватництво — це хоча й різні, але рівноправні й однаково потрібні напрями розвитку українського економічно-господарського життя. Зрозуміло, що серед купців були люди, для яких зиск був важливіший, ніж національні українські інтереси, але це ще не давало підстав заперечувати весь приватно-господарський рух. Бажання бути власником, стати заможним, багатим не могло компрометувати індивіда, тим більше, якщо він не стояв осторонь громадських справ. В.Несторович так писав про основні засади ідеології українського приватницько-господарського сектору: “1) збагачення творчої одиниці, обмежене національною, господарською і етичною дисципліною (підприємець-суспільник); 2) зиск — рушій кожної продукції і торговлі при чесній ціні й винагороді працівників, відкинений кооперацією, хоч її “надвишка” ніщо інше як зиск; 3) приватна власність при збереженні інтересів нації” [81].

Промовистим є той факт, що поляки (маємо на увазі і загал, громадську думку, і уряд, адміністрацію) і євреї до української господарської діяльності (так само, як і до кооперації) ставилися вороже. Це означало, що українські купці й промисловці не могли не бути патріотами, не могли добитися економічного успіху, не маючи підтримки всього українського супільства (гасло “Свій до свого по своє” було важливим і для кооператорів, і для купців, його реалізація була важлива і з економічного, і з політичного боку). І навпаки. Реалізація національної ідеї, досягнення політичних цілей повинні опиратися на всі національні інститути і структури, у тому числі й на економічні. Економічні успіхи народу свідчать і про його духовний потенціал. Вони були важливим і необхідним компонентом концепції власних сил у боротьбі українців за державність.

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. — Нью-Йорк, 1964. — С.48.
2. Андріянович В. Кооперативна та сільськогосподарська преса на Україні в 1918 р.// Сіл. господар.— 1919.— Ч.2; Бородаєвський С. Огляд кооперативної літератури і на підставі неї — світової кооперації // Суспільство: Зб.— 1926; Витанович І. В поході до волі, до добра і краси (З історії українського кооперативного руху в пам'ять майбутньому)// Овид.— 1957.— ЧЧ.10, 11; Його ж. Аграрна політика українських урядів років революції і визвольних змагань (1917-1920) // Укр. історик.— 1967. — Ч.3-4; Його ж. Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX-XX вв.— Мюнхен, 1970; Животко А. Історія української преси.— Мюнхен,1989-90; Жук А. Українська господарсько-кооперативна преса// Господарсько-кооперативна часопись.— 1931.— Ч.1; Ігнатієнко В. Розвиток української кооперативної преси// Кооперативна зоря.— 1918.— ЧЧ.9, 10, 11, 12; Калашнікова Євг. Кооперативний рух та економічна освіта в Галичині// Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.— Ів.-Франківськ,1977; Качор А. Мужі ідеї і праці.— Вінніпег; Торонто; Клівленд,1974; Качор А. Стан і роля української кооперації в часі творення української державности// Вісті Комбатанта.— 1990.— Ч.5-6; Коберський К. Наш теоретичний і дискусійний орган// Господарсько-кооперативний часопис.— 1934. — Ч.1-2; Лебідь-Юрчик Х. Нація і кооперація // Український голос.— 1928. — Ч.1; Лукасевич Л. Наша торговельно-економічна преса// Промислово-торговий вісник. — 1933. — Ч.IV; Мацієвич К. Кооперація і національне відродження// Українська кооперація.— 1918.— Кн.1; Оглоблин Ол. Проблеми української економіки в науковій і громадській думці XIX-XX в.// Вісник.— 1953.— Ч.8; 1954.— Ч.1; Павликовський Ю. Перша кооператистична програма в Галичині (сторінки з історії кооперативної думки)// Діло.— 1928.— Ч.10; Його ж. Природа, мета і світогляд українського кооперативного руху // Кооперативна республика.— 1934.— Ч.2; Його ж. День кооперації, його генеза, ідея і спосіб святкування. — Львів,1938; Пасіка М. Кооперація і політика // Хліборобський шлях.— 1935. — Ч.1; Софронів-Левицький В. Наша кооперативна белєтристика. — Львів, 1938; Туган-Барановський М. Остання мета кооперація// Українська кооперації. — 1918. — Кн.1; Юр Я. Крайове господарське товариство "Сільський господар" у Львові 1898-1944// Нові дні.— 1971.— Ч.12.
3. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк, 1964.
4. Перший Український просьвітно-економічний конгрес: Протоколи і реферати.— Львів,1910.
5. Левицький К. Початки розвою наших економічних інституцій// Перший Український просьвітно-економічний конгрес: Протоколи і реферати.— Львів,1910.— С.558.
6. Качала о.С. Що нас губить, а що помочи може?— Львів,1874.
7. Барвінський В. Вексель і лихва — наша біда.— Львів,1875.
8. Танячкевич о.Д. Як заводити "Правди" на лад Закомарської "Правди"?— Львів,1883.
9. Левицький К. Про каси позичкові.— Львів,1889.

10. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк,1964.— С.80-81.
11. Там само.— С.83.
12. Левицький К. Провідні думки нашої кредитової політики в минулому і сучасному// Кооперативна республика.— 1937.— Ч.12.— С.360.
13. Нагірний В. Як собі люде в нужді помагають// Діло.— 1882.— ЧЧ.77-81.
14. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк,1964.— С.91.
15. Левицький К. Початки розвою наших економічних інституцій// Перший Український просьвітно-економічний конгрес: Протоколи і реферати.— Львів,1910.— С.559.
16. Франко І. Молода Україна.— С.1-2.
17. Левицький К. Що має робити “Просвіта” на основі нового статута.— Львів,1892; Його ж. Про шпихлірі і крамниці.— Львів,1893; Його ж. Про сільські крамниці.— Львів,1894.
18. Див.: Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк,1974.— С.193.
19. Животко А. Історія української преси.— Мюнхен,1989-90.— С.262.
20. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе.— Т.1.— К.,1994.— С.434.
21. Франко І. Поза межами можливого// Літ.-Наук. Вістник.— 1900.— Т.XII. — Кн.X.— С.9.
22. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк,1964.— С.144.
23. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе.— Т. 1.— Київ,1994.— С.434.
24. Левицький К. Початки розвою наших економічних інституцій// Перший Український просьвітно-економічний конгрес: Протоколи і реферати.— Львів,1910.— С.564.
25. Станимір О., Мосора В., Бук А. Роля Перемишля в економічному відродженні західних окраїн// Перемишль — західний бастіон України.— Нью-Йорк; Филадельфія,1961.— С.228-238.
26. Качор А. Мужі ідеї і праці.— Вінніпег; Торонто; Клівленд,1974.— С.31.
27. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк,1964.— С.151.
28. Запрошення до передплати і співроботи // Господар і промисловець.— 1909.— Ч.1.— С.1.
29. Олесницький Є. Яким задачам має служити “Господар і промисловець?”// Господар і промисловець.— 1909.— Ч.1.— С.2.
30. В справі українських економічних часописів // Господар і промисловець. — 1910.— Ч.1.— С.5-6.
31. Животко А. Історія української преси.— Мюнхен,1989-90.— С.196.
32. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк,1964.— С.162.
33. Ільченко А. Значінє кооперації для нашого народу// Перший Український просьвітно-економічний конгрес: Протоколи і реферати.— Львів, 1910.— С.599-603.
34. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк,1964.— С.164.

35. Ільченко А. Значінє кооперації для нашого народа// Перший Український просьвітно-економічний конгрес: Протоколи і реферати.— Львів, 1910.— С.601.
36. Там само.
37. Там само.— С.603.
38. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк,1964.— С.166.
39. Там само.— С.319.
40. Мартюк І. Центросоюз: Союз кооперативних союзів у Львові в роках 1924-1944: Спогади співучасника праці і змагань українського кооперативного руху.— Б.м.в.,1973.— С.16.
41. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк, 1964.— С.323.
42. Там само.— С.320.
43. Там само.— С.321.
44. Від редакції// Кооперативна республика.— 1928.— Ч.1.— С.2.
45. Український пасічник.— 1928.— Ч.1.
46. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк,1964.— С.333.
47. Див.: Качор А. Мужі ідеї і праці.— Вінніпег; Торонто; Клівленд,1974; Мартюк І. Центросоюз: Союз кооперативних союзів у Львові в роках 1924-1944: Спогади співучасника праці і змагань українського кооперативного руху.— Б.м.в.,1973.
48. Мартюк І. Центросоюз: Союз кооперативних союзів у Львові в роках 1924-1944: Спогади співучасника праці і змагань українського кооперативного руху.— Б.м.в.,1973.— С.44.
49. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк,1964.— С.366.
50. Там само.— С.367.
51. Там само.— С.171.
52. Качор А. Мужі ідеї і праці.— Вінніпег; Торонто; Клівленд,1974.— С.105.
53. Мартюк І. Центросоюз: Союз кооперативних союзів у Львові в роках 1924-1944: Спогади співучасника праці і змагань українського кооперативного руху.— Б.м.в.,1973.— С.93.
54. Див.: Паньківський К. Роки німецької окупації. 1941-1944.— Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто,1983.
55. Мартюк І. Центросоюз: Союз кооперативних союзів у Львові в роках 1924-1944: Спогади співучасника праці і змагань українського кооперативного руху.— Б.м.в.,1973.— С.104.
56. Качор А. Мужі ідеї і праці.— Вінніпег; Торонто; Клівленд, 1974.— С.108.
57. Там само.— С.108-109.
58. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк, 1974.— С.473.
59. Павликовський Ю. Природа, мета і світогляд українського кооперативного руху// Кооперативна республика.— 1934.— Ч.2.— С.48-56.
60. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк,1964; Його ж. Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX і XX віків.— Видання УТГІ,1970; Врецьона Є.

За вироблення господарського наставлення// Шлях виховання і навчання.— 1937.— Кн.1.— С.28-32; Його ж. Господарство і виховання// Шлях виховання і навчання.— 1932.— Кн.3.— С.165-170; Календар-альманах “Український купець” на рік 1944.— Львів, 1943; Несторович В. Українські купці і промисловці в Західній Україні. 1920-1945.— Торонто; Чікаго,1977; Його ж. Ставлення поляків до українських купців// Визвольний шлях.— 1978.— Кн.9.— С.1019-1028; Торговельно-промисловий альманах з нагоди 10-ліття існування “Союзу українських купців”.— Львів,1934.

61. Несторович В. Українські купці і промисловці в Західній Україні.— Торонто; Чікаго,1977.— С.15.
62. Там само.— С.16.
63. Ковалюк М. Наші завдання// Український купець.— 1929.— Ч.1.— С.2.
64. Там само.— С.3.
65. Ковалюк М. Думки на часі// Український купець.— 1929.— Ч.3.— С.3-4.
66. Сергієвич І. Потреба економічного вишколення народу// Український купець.— 1929.— Ч.7.— С.2.
67. Там само.— С.3.
68. Як американці доходять до маєтків?// Український купець.— 1929.— Ч.1.— С.8.
69. Там само.— С.10.
70. Романюк Ю. Творім рідний промисел// Український купець.— 1929.— Ч.1.— С.5.
71. Український купець.— 1929.— ЧЧ.3-5.
72. Там само.— Ч.6.
73. До наших читачів// Торговля і промисел.— 1929.— Ч.1.
74. Промислово-торговельний вістник.— 1933.— Ч.1.— С.1.
75. Там само.
76. Лукасевич Л. Наша торговельно-економічна преса (на маргінесі місяця української преси)// Промислово-торговельний вістник.— 1933.— Ч.3.— С.3-4.
77. Конюх Д. Від невдач до остаточного успіху// Торговля і промисел.— 1938.— Ч.22.— С.7.
78. Наш шлях і наші завдання// Торговля і промисел.— 1934.— Ч.1.— С.1.
79. W-a. Ruski handel i przemysl: Spóldzielczosc czy ruch prywatno-hospodarczy?// Slowo narodowe.— 1939.— Ч.1.
80. Несторович В. Українські купці і промисловці в Західній Україні.— Торонто; Чікаго.— 1977.— С.174.
81. Там само.— С.178.

ПРОФЕСІЙНА ПРЕСА

Наявність професійно-фахової, станової преси теж свідчить про рівень суспільства, його структурованість. Наскільки важливим є цей чинник, можна судити на підставі такого факту: у польських шовіністських колах про українців погордливо говорили, що це “рорі і chlopi”. Справді, українська шляхта давно спольщилася або зросійщилася, інтелігенції було мало (а багато хто із галицьких українців уважав себе “русином за походженням, поляком за національністю”). Українським ще частково залишалося греко-католицьке духовенство і наша споконвічна опора — селянство... Парадокс, бо тисячі і тисячі талановитих українців сотні років збагачували науку, культуру сусідніх держав, поступово забуваючи з кожним новим поколінням про обов’язок перед рідним народом.

І все ж невмирущі гени волі і державності, національний інстинкт дали себе знати. І в Галичині, і у Великій Україні щораз міцніше нуртують могутні течії. У Наддніпрянській Україні це набирає форм культурницького руху. У Галичині ж боротьба поступово охоплює усі сфери політичного, духовного, економічного життя. Щораз відчутніше і наполегливіше українці роблять спроби заявити про свою національну індивідуальність, позбутися комплексу меншевартості, стати нарівні з іншими народами, тими, яким вони щедро віддавали свої таланти.

Та що говорити про науку і культуру, коли С.Шах пише: “Фахових державних чи міських шкіл з українською мовою навчання у столичнім городі Львові не було!... Фаховому шкільництву не присвячували наші вибранці народу особливої уваги; мабуть виходило це із підсвідомого психологічного наставлення тодішнього українського суспільства, для якого фахові школи ремесла, торговлі і домашнього господарства були менш вартісним об’єктом. Увага всіх була звернена на клясичні гімназії з латиною і грекою, що отвирали двері до студії на університеті, а в першу чергу уможливлювали теологічні студії. В наслідок такого наставлення і такого стану речей витворилася з часом в Галичині високо образована, але ділово мало реальна верства інтелектуалістів, при повному бракові потрібних до організаційного життя фахівців, головно механіків спеціялістів, чого безліч доказів можна би навести при будові власного державного життя в 1918/19 рр. ...” [1]. Щоправда, на рубежі століть ситуація почала трохи змінюватися на краще, а особливо по Першій світовій війні.

Педагогічна преса. Коли йдеться про професійно-фахову пресу, то насамперед треба говорити про педагогічну пресу, а також про пресу

для лікарів, інженерів, юристів. Церковно-релігійна преса — це окрема проблема.

Боротьба за рідне шкільництво, за мову завжди була (здається, що залишається й надалі) боротьбою за національне існування. І слово “боротьба” треба розуміти у його буквальному значенні. Річ у тім, що після приєднання Галичини до Австрії, Відень зробив дещо для українців. Так, для греко-католицького духовенства цісарева Марія-Тереса призначила 14 місць у Віденському Barbareum, а цісар Йосиф II у 1783 р. заснував у Львові духовну семінарію з “руською” (українською”, тобто) мовою викладання. За Йосифа II було запроваджено навіть обов’язкове шкільне навчання. У 1786 р. українську мову визнали мовою краєвою, хоча вчили її не скрізь, бо вчили церковно-слов’янську мову. Але у 1812 р. обов’язкове шкільне навчання було скасовано.

Митрополит М.Левицький домігся, щоб українська греко-католицька молодь вчилася не лише релігії рідною мовою, але й взагалі мала змогу навчатися української мови.

У березні 1848 р. галицькі українці висунули такі вимоги: 1) в усіх училищах Галичини, де населення цілком або переважно українське, мовою викладання повинна бути українська; 2) розширити викладання українською мовою у вищих навчальних закладах. Текст цих вимог було надруковано у “Зорі Галицькій” “язичієм” [2].

Ситуація для галицьких українців погіршилася після компромісу між Віднем і Будапештом у 1867 р., який пішов на користь полякам, бо й для них розширили політичні права у краї. Закон Краєвої шкільної ради від 1867 р. виявився невигідним для українців, оскільки українська мова стала умовно обов’язковою. За українську мову потрібно було вести важку боротьбу. Крім Львівської Академічної гімназії у 80-90-их роках минулого століття вдалося відновити українські гімназії у Перемишлі (1887 р.), Коломиї (1893 р.) і Тернополі (1898 р.).

Завдяки жертовним зусиллям процес національного відродження тривав і надалі, боротьба за шкільництво і мову не вщухала, хоча доводилося боротися не лише з польськими шовіністами, а й з москвофілами. У 1881 р. було створено Руське товариство педагогічне (РТП). Серед ініціаторів і засновників були В.Барвінський (редактор “Діла”), О.Огоновський (професор університету), о.О.Стефанович, шкільний радник К.Яновський та інші.

Намісництво затвердило статут товариства. Воно ставило перед собою такі завдання:

“а) промишляти над потребами руского народа на поли шкіл народніх, середніх і висших, займатися основуванням руских шкіл і піддержувати всякі справи виховання публичного і домашнього на основі матерного язика;

б) надавати членам (товариства. — С.К.) поміч так моральну, як і матеріяльну”[3].

Хоча й поволі, але справи рухалися. У 1884 р. було вирішено створити товариство “Взаємна поміч галицьких і буковинських вчителів”, оскільки не було кому вирішувати фахові проблеми вчителів, а крім цього треба було відтягнути вчителів-українців із польського Товариства педагогічного, яке мало напівурядовий характер. РТП доручило написати статут нової організації проф. В.Шухевичу. Аж у березні 1905 р. статутна комісія підготувала остаточний варіант статуту. Взаємна поміч українського вчительства існувала від 1905 р. до 1939 р.

Руське товариство педагогічне зробило дуже багато для того, щоб поступово утворився прошарок української інтелігенції.

Багато бурс та інститутів відкрито у провінції (Станіславів, Тернопіль, Перемишль, Стрий, Ярослав, Бережани, Бучач, Коломия та ін.). Для українського жіноцтва було відкрито Інститут для дівчат імені св.Ольги. Відкрито цілу низку приватних шкіл.

І все ж діяльності РТП бракувало генеральної мети й ідеї. А ця ідея могла бути лише одна — це ідея державності, відсутність якої зумовлювала досить повільні темпи розвитку РТП. До ідеї державності можна було прийти через виховання національної свідомості, що й було на початку століття одним із найголовніших завдань української школи. Ось чому С.Т. (очевидно, С.Томашівський, бо він тоді досить часто виступав на сторінках “Учителя”. — С.К.) писав: “Національна свідомість — це ясне і свідоме почуванє моєї тісної приналежности до всієї маси мого народа, тісної зв’язи всіх моїх потреб з вимогами загальнонародними” [4]. А виробити таку національну свідомість могла лише школа, перейнята національним духом. Звідси величезна відповідальність РТП.

Зрештою, українське громадянство теж могло би ставитися до РТП (як і взагалі до проблем шкільних та освітніх) з більшою увагою, розумінням і бажанням допомогти. Про це справедливо писав Л.Сальо: “Чи ті верстви все ще думають, що Товариство Педагогічне, то товариство станове, а не товариство всенародне, котрого праця має на меті цілий нарід без різниці на стан і віки” у статті “Р.Т.П. Рефлєксії з нагоди 25-літніх єго ювілейних зборів” [5].

Прихильно оцінив діяльність РТП І.Франко, відзначивши те, що РТП розпочало у 80-ті роки видавництво популярно-наукових книжечок [6].

Розповідаючи про РТП і “Взаємну поміч”, Учительську громаду, ми маємо на меті показати, як формувалася аудиторія майбутньої преси, бо хоча всі розуміли необхідність своїх періодичних видань, сталося це не відразу.

Роботу РТП ускладнювала надмірна централізація. На надзвичайних загальних зборах у лютому 1912 р. затверджено нову назву — Українське педагогічне товариство і новий статут. На підставі цього статуту товариство стало автономно-федеративним, оскільки було розширено права провінційних “кружків” і “секцій”, які, проте,

підпорядковувалися Головній управі УПТ [7]. Останні передвоєнні роки були позначені дуже активною діяльністю УПТ. Зростала увага і з боку української громадськості. Багато хто почав робити пожертви для УТП.

Але ні РТП, ні УПТ не могли охопити усього розмаїття проблем українського шкільництва. Відомо, що поляки усіма силами намагалися не допустити до створення українських державних гімназій. Від 1868 р. до 1908 р. у Галичині (Східній і Західній) було створено 36 польських і лише 4 українські гімназії [8]! Ось чому українці й почали створювати приватні гімназії, — іншого шляху, щоб виховати свою інтелігенцію, не було. Постала проблема керівництва цією ділянкою шкільництва. Народний комітет національно-демократичної партії у лютому 1910 р. скликав нараду, в якій взяли участь представники Руського товариства педагогічного, Учительської громади, Взаємної помочі українського вчительства, “Просвіти”, “Дністра”, а також українських приватних гімназій. На цій нараді й було вирішено створити Краєвий шкільний союз та авторитетний керівний орган українського приватного шкільництва [9]. Краєвий шкільний союз мав такі завдання: 1) допомогати українським приватним школам; 2) захищати інтереси українського народного й середнього шкільництва; 3) дбати про організацію нових приватних гімназій у провінції; 4) організовувати підготовчі курси до середніх шкіл; 5) “...забезпечити нормальний розквіт українського національного шкільництва у нашім краю у всіх напрямах, а тим самим забезпечити національну освіту українським народнім масам і нормальний приріст свідомої національно української інтелігенції в Галичині” [10]. Але Краєвий шкільний союз брався робити те, що вже робило Руське товариство педагогічне. Це вносило деякий хаос у діяльність обох організацій. В умовах війни Краєвий шкільний союз розпався, бо більшість його членів опинилася за межами краю і приватні школи залишилися без господаря. Українське педагогічне товариство заопікувалося і ними.

Щодо появи назви “Рідна школа”. Після того, як Українська Галицька Армія перейшла Збруч, єдиним українським товариством, яке щось могло робити, був Український горожанський комітет. Зрозуміло, що шкільництво занепало. При цьому Комітетові було організовано шкільну секцію. Вона мала на меті допомогти Українському педагогічному товариству і створила відділ під давно популярною назвою “Рідна школа”. У червні 1920 р. УПТ прийняло “Рідну школу” під свою управу. У 1923 р. на загальних зборах УПТ вирішено схвалити нову назву — “Рідна школа — Українське педагогічне товариство”. Цю назву Львівське воєводство затвердило лише після повторної постанови Загального з’їзду УПТ у 1926 р.

Основні видання періоду до Першої світової війни — це “Учитель” і “Дзвіночок”. Та вже від 1880 р. виходила за редакцією Гр.Врецьони

“Шкільна часопись” (перед нею виходила москвофільська “Газета школьна”).

Часопис Гр.Врецьони займався лише шкільними проблемами і крім учителів мало кого цікавив. Тут були змістовні публікації, але приватне видання не могло спопуляризувати шкільну справу в народі.

На засіданні головного виділу РТП у травні 1884 р. член виділу К.Кахникевич поставив питання про видання власного друкованого органу, однак бракувало коштів. До цього питання поверталися у наступні роки кілька разів. У 1889 р. РТП мало перебрати під свою опіку “ Шкільну часопись”, але Гр.Врецьона (власник і редактор) погодився тільки на те, щоб у своєму виданні надавати місце для висвітлення діяльності РТП.

У березні 1889 р. вирішено видавати часопис під назвою “Учитель”, виробити програму, встановити тираж, передплату (3 зл.), термін появи. Редактором обрано П.Левицького, до складу редакційного комітету ввійшли о.І.Чапельський, Ол.Барвінський, К.Лучаківський і В.Червинський. Ще минув час на з’ясування проблем, зокрема П.Левицький як редактор визнавав право виділу вмішуватися лише до мови журналу, правопису, щонайбільше — до напряму вступної статті. Виділ з цим не погодився, і П.Левицький відмовився від редагування та вийшов із виділу.

Перше число появилося 1 червня 1889 р. У наступному році реорганізували редакційний комітет. До нього увійшли Л.Сальо, Гр.Врецьона, П.Кирчів, Й.Танчаківський і В.Вітошицький. Редактором став Т.Грушкевич (був ним до 1893 р.).

Початок роботи “Учителя” був досить важким. На загальних зборах 1891 р. “Учитель” критикували — мало цікавого матеріалу, редакція неініціативна, були й інші претензії.

У 1893 р. редактором став проф. В.Шухевич, а в 1895 р. у журналі починає співробітничати М.Грушевський і друкує “Виїмки з джерел до історії України - Руси”.

Це позитивно вплинуло на рівень журналу та все ж читачі були незадоволені, що в “Учителі” мало писали про учительські проблеми, не обговорювали зміни у навчальних планах, шкільних законах і підручниках.

Передплатників було недостатньо. Бюджет журналу латали коштом сеймових допомог, що мало негативний наслідок: замовчувались гострі і пекучі проблеми українського шкільництва.

Так, “Учитель” вміщував важливі статті, розвідки, інформував про шкільництво в інших країнах, але не виступав проти того, як трактували українську мову в українських школах (не кажучи вже про польські), не виступав і проти того, що українських учителів переводили працювати на захід, де було менше або мало українців, а також проти заборони курсів для неграмотних.

У 1901 р. не лише окремі члени РТП, а навіть цілі філії у своїх резолюціях вимагали зміни напряму “Учителя”, щоб журнал більше писав про кривди і біди українського шкільництва.

Від 1904 р. “Учитель” видає Редакційний комітет. З січня 1904 р. у Вашківцях почав виходити “Промінь”, становий орган учительства, і “Учитель” зазнає певної зміни напряму. Це вже скорше науково-педагогічний журнал. Збільшилась кількість передплатників — у 1905 р. їх стає 600.

Від 1907 р. “Учитель” виходить за редакцією І.Копача, а від 1908 р. — В.Щурата. Часті зміни редакторів, звичайно, не впливали позитивно. У березні 1910 р. редактором обрано Я.Сушка. Часопис перестає виходити вчасно.

З лютого 1911 р. редактор журналу — І.Ющишин. За його редакції журнал стає цікавим не лише для учителів. Те, що І.Ющишин мешкав у далекому селі, створювало серйозні труднощі у редагуванні. У червні 1914 р. головний виділ призначає редактором проф. Ю.Рудницького. Тоді й намітилися деякі зміни щодо змісту і форми.

Ще одне. РТП від самого початку виступало за введення у школах фонетичного правопису, “Учитель” друкували “етимологією”. З червня 1892 р. журнал перейшов на фонетичний правопис.

Незважаючи на обставини, “Учитель” виступав трибуною, з якої говорили про проблеми українського шкільництва. Він спричинився до збагачення української педагогічної літератури, якої у нас бракувало, і намагався “вписати” наш учительський рух у європейський контекст.

З початком Першої світової війни “Учитель” перестав виходити. У 1923 р. М.Таранько знову почав видавати журнал “Учитель” як “місячний журнал, присвячений справам виховання, шкільництва й учительства”. Відповідальним редактором був А.Зелений. Виходив журнал протягом 1923-1924 рр. Обсяг — 24 сторінки.

У зверненні “Від Редакції” (ч.1) читаємо: “Йдучи на зустріч бажанню загалу українського вчительства, видаватимемо що місяця, на разі в об’ємі одного аркуша друку журнал п.н.”Учитель”, присвячений педагогічно-науковим, шкільним і становим справам учительства.

Метою нашою буде увести українське учительство в сферу нових ідей, в рідню новітніх працьовників на чолі народного виховання й навчання, висвітлювати усі прояви з области шкільництва взагалі, а українського зокрема, і обговорювати справи, що торкаються життя-буття учительства.

Перед нами розкривається отже далекий шлях культурної роботи, з якою в парі йде й велика відповідальність перед трибуналом будучности, перед трибуналом рідного народу” [11].

І як становий орган “Учитель” виконував завдання, поставлені перед ним. Для прикладу розглянемо структуру першого числа. Тут є публікації: “Методичні вказівки при навчанню історії рідного краю”;

кореспонденція “Слова — діла”, де говорилося про потребу створення учительського кооперативу; “Важнійші постанови емеритального закона” — коментар до закону; кореспонденція “ Тріюмф денунціяції” — про несправедливість заборони товариства “Взаємна поміч українського учительства”; “Огляд шкільництва” — про шкільництво на українських землях під Польщею. Також були рубрики “Хроніка”, “Рецензії”, “Бібліографія”.

Названі рубрики і теми публікацій цього числа, звичайно, не охоплюють усього розмаїття тематики журналу. Згодом додалися рубрики “З преси”, “Дитячі забави” тощо. “Учитель” активно виступав проти того, що після 14 березня 1923 р. польська влада почала скорочувати число українських шкіл (у т.ч. і державних).

Журнал захищав права учителів, часто писав про їх проблеми. На сторінках журналу можна знайти багато методичного матеріалу — це стосується уроків з історії, мови тощо. Цікава стаття Ст.Сірополка “Шевченко як педагог” [12], у якій порушено, як бачимо з назви, цікаву проблему.

Серед активних авторів журналу — М.Галущинський, І.Климко, Євг.Грицак, Ст.Сірополко, М.Таранько.

Наприкінці 1924 р. журнал перестав виходити, натомість появився педагогічно-науковий збірник під назвою “Учитель” [13]. Вийшло два томи цього збірника. Це видання теж можна вважати періодичним, хоча його функції були дещо інші. Виходив “Учитель” за редакцією М.Таранька.

Участь у збірнику взяли вже відомі автори: М.Галущинський, Євг.Грицак, Ст.Сірополко, І.Климко, М.Таранько. Появилися нові імена: А.Чайковський, Д.Коренець, М.Возняк, І.Свєнціцький, В.Гнатюк, В.Домбровський.

З погляду сучасності варто звернути увагу на статті В.Залозецького (“Тарас Шевченко в світлі епохи”), В.Гнатюка (“Лука Гарматій і його спомини про М.Коцюбинського”), М.Возняка (“Краса давньої української книги”), І.Свєнціцького (“Три історії української літератури”), В.Домбровського (“Філологічні факти чи фікції”).

Учительство, окрім своїх професійних проблем та завдань на терені національного відродження, думало про дитячу аудиторію. У 1890 р. проф. В.Шухевич почав видавати своїм коштом журнал для дітей “Дзвіночок”. Від 1892 р. його видавало РТП.

Активною видавничою діяльністю займалася професійна організація народних учителів “Взаємна поміч українського учительства”.

З нагоди 25-ліття “Учительського слова” А.Домбровський писав у статті “Як прийшло на світ “Учительське слово”: “Українське народне вчительство відчуло силу й моральну цінність гуртової організації на краєвім віче українського вчительства 1904 р. З того відчуття зродилася наша станова організація; з того відчуття зродилася теж наша учительська

преса” [14]. Журнал почав виходити від 15 вересня 1912 р. Редакція писала у ч.1: “... ми хочемо наш орган поставити на висоті його завдання; ми хочемо з нього сотворити справдішню “душу”, яка буде висловом бажань загалу українського народного вчительства. Редакція подбає про те, щоби “У.С.” було зеркалом, було відбиттям душі цілого Тов-ва...” [15].

Першим головним редактором був І.Казанівський (1912-1914 рр.), а по війні — Г.Коваль, І.Ліщинський, А.Зелений, А.Домбровський, І.Ющишин.

Журнал почав виходити у важкі часи. Народне вчительство вперто боролося за свої права, за поліпшення свого становища.

З вибухом війни “Учительське слово” перестало виходити. Багато вчителів емігрувало. Близько трьох сотень українських учителів опинилося у Відні, де вони об’єдналися в “Інформаційному комітеті українського вчительства”. При ньому діяла видавнича секція, що мала продовжити видання “Учительського слова”. Цей план залишився нереалізований, але вийшло кілька випусків дитячої бібліотеки.

Згодом “Учительське слово” було відновлено. Г.Коваль у Гмінді, у таборі для українських виселенців, організував відділ “Взаємної помочі українського учительства”, заснував склеп під вивіскою ВПУУ і відновив видавничу секцію. Це дало деякі прибутки, які й використали для відновлення “Учительського слова”, яке у 1916 р. вийшло чотири рази. Ще одне число появилося восени 1918 р. Але по-справжньому “Учительське слово” було відновлено аж на початку 1920 р. Навколо журналу поступово згуртувалися вчителі.

Уже через кілька років (1929 р.) загальні збори вирішили перетворити “Учительське слово” у двотижневик. Було запроваджено нові відділи [16]. “Учительське слово” стало не лише колискою нашої педагогічної преси. Воно активно і послідовно захищало права вчителів.

Часопис зробив дуже багато, адже оскільки ВПУУ зростала як станова організація кількісно, то й збільшувався обсяг виконуваної роботи. Маємо на увазі видавничу діяльність, створення кількох фондів (“Фонд помочі при закладанню варстатів праці”, “Фонд звичайних допомог”, “Добровільний фонд емеритальних допомог”), купівлю будинку для товариства, спорудження санаторію в с.Черче, заснування Педагогічного музею ВПУУ. Але головне — журнал був друкованим органом українського шкільництва міжвоєнного двадцятиліття. Назвемо його найважливіші відділи другої половини 30-х років, періоду розквіту журналу: 1) статті на загальні теми; 2) організація і пропаганда; 3) шкільні й учительські справи в державних законодавчих установах; 4) куток учительського професійного руху; 5) куток українського суспільно-культурного життя; 6) куток української публіцистики, літератури й мистецтва; 7) з голосів польської вчительської преси; 8) з життя нашої організації; 9) куток правної поради й оборони; 10) куток службового руху членів організації; 11) некрологи.

1 січня 1923 р. при “Учительськім слові” починає виходити науково-методичний журнал “Життя і школа”. Його програма була така: наукові підстави організації школи; теорія навчання й виховання; історія навчання й виховання; експериментальна педагогіка; експериментальна психологія; психофізика й психометрія; дидактика й методика; шкільна й суспільна гігієна; критика, рецензії, бібліографія; педагогічна хроніка.

Задум, як бачимо, був дуже вдалий. Всього вийшло шість випусків.

У 1927 р. “Взаємна поміч” замість “Життя і школи” почала видавати педагогічно-методичний квартальник “Шлях виховання й навчання”. Відповідальним редактором був А.Зелений, а від 1936 р. — А.Мучій-Боднарович.

У зверненні “До наших читачів” (1931 р.) редакція слушно писала: “Ні одна людина — ні одна людська група сучасних спрофесіолізованих суспільств не може обійтися без професійної освіти, без своїх професійних провідників — часописів і журналів” [17].

“Шлях виховання й навчання” продовжував процес формування української педагогічної думки, привчав учительство вірити в свої національні сили, залучав учителів до науково-теоретичної і публіцистичної діяльності. Щоправда, перші кілька років із відомих діячів лише С.Сірополко і С.Русова брали участь у роботі журналу. Згодом цей список розширився і можна побачити публікації І.Огієнка, В.Сімовича. Проте переважна кількість авторів — це народні вчителі, “буденні герої, що гинуть на шляхах усебічної чорної праці, а по них щойно приходять нові життєві вартості” [18].

Найважливіші відділи журналу: “Статті на загальні теми”, “Філософія й теорія педагогічних наук”, “Виховно-освітні системи й організація шкільних установ”, “Дискусійний куток”, “Теорія виховання і навчання”, “Огляд педагогічного, виховного й освітнього руху”, “Критика й рецензія”, “Огляд педагогічної преси”.

Виходив журнал до 1939 р.

Важливе місце серед педагогічних видань мала преса “Учительської громади”. Спочатку кілька слів про “Учительську громаду”. Середнє шкільництво було під опікою РТП, але в цьому товаристві гуртувалися переважно вчителі народних шкіл. Як цехова (професійна) організація “Взаємна поміч українського учительства” теж охоплювала вчительство народних шкіл. Коли на початку 1900-х років зросла кількість вчителів середніх шкіл, тоді й виникла думка, щоб заснувати для них окрему організацію. Про це говорили ще в 1902 р., але минуло кілька років, поки задум здійснився. Відповіді на анкету, яку організував виділ РТП з приводу заснування такої організації, були позитивні. Ініціатор заснування “Учительської громади” — Ю.Стефанович. Він разом із О.Прислонським організував комітет, до якого увійшли о.Ст.Юрик, К.Студинський, С.Томашівський, В.Щурат. Цей комітет уклав статут і на

загальних зборах 1 листопада 1908 р. “Учительську громаду” було засновано. Першим її головою, до речі, обрано М.Грушевського.

Видавнича діяльність “Учительської Громади” досить вузька — як завжди бракувало коштів.

“Учительська громада” видавала свій орган (мова йде про “Нашу школу”) на основі рішення загальних зборів від 1 листопада 1908 р. Делегат “Товариства ім.Сковороди” в Чернівцях обіцяв, що Товариство покриє чверть видатків на цей часопис. Було створено Редакційний комітет, до якого увійшли В.Левицький, С.Рудницький, С.Томашівський, В.Щурат. Головним редактором став І.Кревецький. Він редагував “Нашу школу” чотири роки.

Серед основних тем, які порушувала “Наша школа”, є такі: шкільна тематика (політичний аспект проблеми); педагогічна тематика; наукова проблематика; бібліографія; хроніка діяльності “Учительської громади”; від 1912 р. журнал вміщує комунікати Краєвого шкільного союзу.

Найцікавіші періоди в історії цього видання — це 1909 р. і 1912 р.

Переважали у виданні загальнонаукові статті. Публікацій про методику навчання було порівняно мало. Добре були поставлені відділи рецензій і бібліографії.

Період 1910-1911 рр. за змістом дещо бідніший.

Зауважимо, що ставлення часопису до шкільної влади було досить самостійне і незалежне. Не раз часопис оцінював її позицію щодо українського шкільництва негативно. Через це Краєвий шкільний союз ставився до “Нашої школи” неприхильно, закидаючи їй, що вона підриває повагу до сейму і шкільної влади.

15 січня 1913 р. редактором стає С.Томашівський, з 1914 р. — М.Чайківський. Зміст обох річників цікавий, хоча публікацій на педагогічні теми стало менше.

З початком війни видання часопису припинилося. Появилася “Наша школа” щойно з початком 1916 р. за редакцією Ю.Рудницького. У 1916 р. і 1917 р. вийшло шість випусків, у 1918 р. — чотири випуски. Переважали статті дидактичного і педагогічного характеру. Журнал писав про вплив війни на молодь, про національне виховання. Були тут наукові статті і статті на актуальні теми. Як завжди, представлені рубрики хроніки, рецензій, бібліографії.

У другій половині 1918 р. видання “Нашої школи” припиняється. Правда, в 1921 р. (квітень) обновлено журнал “Світло”. Його редактор М.Галущинський. З приводу журналу думки були різні. Дехто вважав, що журнал повинен орієнтуватися на вчителів (як це робила “Наша школа”). Інші вважали, що “Світло” повинно бути органом чи виданням, присвяченим справі національного і суспільного виховання. Таким чином потенційна читацька аудиторія була би більша і зростала б надія на достатню кількість передплатників.

У першому річнику журналу були статті лише педагогічного змісту. Справі національного виховання тут надавали серйозного значення. Публікацій з методики і дидактики не було. Був відсутній і відділ рецензій, чим не всі були задоволені.

Ще три випуски появилися в 1922 р., а потім журнал перестав виходити.

Через три роки, у 1925 р., вирішено видавати “Українську школу”, яку вважають наступницею “Нашої школи”. На нараді львівських членів “Учительської громади” 1 лютого 1925 р. прийнято програму нового видання. Це мав бути науково-педагогічний журнал. Першим редактором нового видання став І.Калинович, який редагував журнал до березня 1926 р.

Зміст “Української школи” загалом відповідав наміченій програмі і завданням. А про них говорилося у зшитку 1-3 за 1925 р.: “Дух часу й потреби народу вимагають основної реформи “нашої — не своєї” школи. Заложення Українських Високих Шкіл у Львові. Заснування нових українських середніх шкіл, вивінування їх необхідними шкільними приладами та засобами навчання... Заснування в кождій українській громаді школи з українською мовою навчання. Повнота громадянських прав українському вчительству і його організаціям. Створення умовин для свобідного й ніким неспинюваного розвитку української культури.

... Кромі національних справ, зв’язаних з нашим шкільництвом, “Українська Школа” стане теж і фаховим, педагогічним органом, познайомлюючи товаришів з новими течіями виховання культурних народів, з вислідами сучасної експериментальної педагогіки та методики поодиноких предметів навчання, а також з особистими справами українського вчительства середніх і вищих шкіл” [19].

Уявлення про журнал першого періоду існування (1925-1926 рр.) дає аналіз змісту його основних публікацій у першому числі.

З назви статті М.Галущинського “На ясний шлях народної праці” можна здогадуватися, які проблеми тут порушено, оскільки її повністю сконфісковано [20], залишилася лише назва і своєрідний епіграф (цитата з офіційного документа). І.Раковський розглянув питання про расу і виховання [21], В.Целевич — про шкільні закони і українські середні школи [22]. Його стаття появилася теж з “білими плямами” після цензури. З інших публікацій увагу привертає стаття В.Калиновича “Чим цікавляться наші діти?” [23].

Вже від першого числа журналу тут був відділ хроніки і відділ бібліографії.

Принципово від цього числа журналу не відрізняються й наступні. Тут появляються статті з приводу шкільної політики, з питань методики, є цікава анкета, проведена за участю молоді середніх шкіл Львова на тему “Чим цікавляться наші діти?”, появилася навіть дискусійна стаття В.Бригідера “Декілька завваг про сексуальне питання в школі” [24].

Професійно підготовлено відділ бібліографії і огляди відповідної періодики.

У 1927-1928 рр. у журналі зайшли деякі зміни. У зверненні “Від редакції” читаємо таке: “... на основі рішення звич. загальних зборів з дня 1 січня 1927 р. припинюється видавання науково-педагогічних статей у нашому журналі. Він має обмежитися до обговорювання справ організаційних, які тикаються загалу учительства середніх шкіл, тим то й об’єм його зменшиться значно” [25].

Редакція вважала, що у даних умовах на перший план висуваються проблеми не наукові, а станові.

Крім цього, досить скрутною була й фінансова ситуація.

Ось чому протягом 1927-1928 рр. журнал друкує майже виключно вісті з життя Товариства, те, що стосується його діяльності.

У 1929 р. замість кількох випусків видано одну книжку більшого обсягу, в якій вміщено реферати, виголошені на з’їзді, що його скликала “Рідна школа” 1 лютого 1929 р.

Цікавішим стає журнал у наступний період — протягом 1930-1931 рр. Тут є статті з історії школи, з дидактики. Статтю про поему Т.Шевченка “Іван Підкова” написав С.Смаль-Стоцький [26].

У 1932 р. журнал знову змінюється. У редакційній статті Є.Ю.Пеленський (підписано криптонімом Є.Ю.П.) пише, що у результаті дискусії вирішили видавати “Українську школу” щомісяця і присвятити її виключно педагогічному знанню, становим та організаційним справам [27].

Він обіцяє, що великим буде відділ бібліографії (бібліографією саме і займався Є.Ю.Пеленський). У другій частині часопису мали міститися статті про станові та організаційні справи.

Журнал, справді, знову змінився. Зміст багатий і цікавий. Це переважно статті із сфери педагогіки, є цікаві публікації з методики викладання української мови. З цього періоду назвемо хоча б статтю Я.Яреми “Дитячі переживання і творчість Шевченка. Зі становища психоаналізи” [28], Б.Барвінського “Значення образів у навчанні історії” [29].

У 1934 р. появляється знову лише одна книжка “Української школи”, після цього — перерва, бо протягом 1935-1937 рр. журнал не виходить.

У 1938 р. появляються дві книжки журналу — це ч.1-6 і ч.7-12. Перша книжка присвячена 30-літтю “Учительської громади” і 20-літтю появи журналу. Зміст другої книжки різноманітний. Тут порушено проблеми українського шкільництва, виховання молоді, є ціла низка рецензій на шкільні підручники та публікація Є.Грицака “Українські педагогічно-шкільні та вчительські часописи й журнали” [30].

Аналогічна структура журналу за 1939 р. Вийшла лише перша книжка (ч.1-6). Почалася Друга світова війна і радянська окупація. У 1938-1939 рр. редагував журнал Гр.Микитей.

Відновлено видання журналу у 1943 р. під назвою "Часопис українського вчительства в Генеральній Губернії". Виходив він протягом 1943-1944 рр., але до нашого часу не зберігся.

У 1936-1939 рр. виходив "Шлях молоді", двотижневик позашкільного виховання молоді. Видавав його кооператив "Рідна школа", відповідальним редактором спочатку був Мих.Струтинський, а в 1938-1939 рр. — Вол.Дячук. Обсяг журналу — вісім сторінок, згодом 8-10 сторінок.

Редакція мала намір донести живе слово у віддалені кутки краю, стати порадником на важкому шляху до національної свідомості, вказувала шлях, як стати громадянином своєї нації, порушувати актуальні молодіжні проблеми.

Основна рубрика — на першій сторінці (статті "Молодь — одна родина", "Поклін героям", "З Маківки до Києва", "Даймо відсіч большевицьким наймитам", "1 листопада 1918 р.", "Базар"). Тут читаємо про відомих українців із сучасного і минулого — Ярослава Мудрого, Ярослава Осмомисла, І.Богуна, І.Мазепу, Б.Хмельницького, Т.Шевченка, І.Франка, М.Шашкевича, Лесю Українку, Д.Вітовського, С.Петлюру та ін.). Були у журналі рубрики: "Що пише молодь?", "Книжковий куток", "Огляд подій", "Всячина", "Веселий куток". У 1938 р. започатковано у журналі спортивну тему.

Українська педагогічна періодика сприяла національному вихованню галицьких українців. Це була жертовна праця, бо у 20-30-ті роки Східна Галичина волею західних держав опинилася у складі Польщі. Полонізація "східних кресів" — "ідея-фікс" польських політиків. Не було винятком і шкільництво. Спочатку поляки повністю зігнорували потреби українців у відкритті нових шкіл, перекрили доступ до вищих шкіл, переслідували студентів і викладачів Українського таємного університету, що чотири роки перебував у підпіллі. Водночас польська влада збільшувала кількість польських шкіл. Згодом, у 1924 р., з ініціативи відомого україножера С.Грабського, міністра освіти прийнято закон про утраквістичні (двомовні) школи. Як результат, з 2 420 українських шкіл перед війною у 1924-1928 рр. залишилося 745, а у 1937-1938 рр. — 352 [31]. На Волині і Поліссі українські школи поступово ліквідовували, а на Холмщині й Підляшші українську мову навіть не вводили до програми навчання.

Політика Польщі щодо українського шкільництва була настільки брутальною, що "Рідна школа" при Головній управі запровадила окремий відділ, який займався юридичним аспектом шкільних справ. "Рідна школа" наполегливо боролася за дотримання законності, що було важко робити в умовах колонізаційної і полонізаційної політики. Л.Ясінчук справедливо

писав, що п’ятдесятирічна історія “Рідної школи” — це історія культурних змагань українського народу, українська Голгофа, але й заповідь Воскресіння.

З приходом більшовиків українська школа перестала існувати. Радянська школа мала інші методи, принципи, ідеї, мету.

На українських землях, що дісталися німецьким окупантам, українське шкільництво ледве животіло. Про пресу годі й говорити. К.Паньківський писав: “Потреба свого учительського професійного органу була зрозуміла. Такий журнал появлявся в Галичині з давніх-давен” [32]. Навесні 1942 р. українська громада зробила спробу видавати двотижневик “Українська школа” — під такою назвою 5 квітня 1942 р. у Коломиї появилося перше число журналу за редакцією І.Герасимовича, колишнього редактора журналу “Рідна школа”. Вийшов журнал як додаток до тижневика “Воля Покуття”. Наступне число не появилося. Українські учителі в Генеральній губернії чекали його до вересня 1942 р., коли “Українська школа” вийшла за редакцією І.Теслі. “Краківські вісті” привітали появу шкільного журналу, радіючи, що така важлива ділянка українського життя, як школа, отримала нарешті свою трибуну [33]. Ця спроба також була короткотривалою.

Лікарська преса. Про важке становлення фахової преси на західноукраїнських землях свідчить також історія лікарської преси. Порівняно швидко організувалися вчителі, хоча загалом від “весни народів”, що сколихнула Європу, минуло добрих кілька десятків років, поки у Східній Галичині (та й в інших західноукраїнських регіонах) почало формуватися організоване життя представників різних професій.

Поступово виникали та формувалися і професійно-наукові лікарські структури: Лікарська комісія НТШ, “Народна лічниця”, Українське лікарське товариство, Медична громада.

Лікарська комісія НТШ — найдавніша за віком лікарська організація — започаткувала своє існування на початку 1898 р. і як комісія НТШ була винятково наукового характеру. На першому засіданні комісії (головою обрали Щ.Сельського, заступником — Е.Озаркевича) вирішено видавати збірник комісії. Збірник мав стати першою пробою власних сил у царині медичної літератури українською мовою. Тому члени комісії зверталися до українців (як за кордоном, так і в краю) з проханням присилати до збірника свої праці. Е.Озаркевич, ініціатор створення комісії, розіслав лікарям-українцям в Австрії 110 запрошень до співпраці та 20 — у Велику Україну. Особливої активності лікарі не виявляли. На засіданні обговорювали і проблеми термінології. Е.Озаркевич запропонував видавати квартальник, у якому публікувати статті із різних галузей медицини, оригінальні праці й реферати цікавих праць українських і зарубіжних авторів.

У 1897 р. публікації лікарів вміщували у “Збірнику” математично-природничо-лікарської секції НТШ. Вийшло два томи. У 1898 р., коли

було створено окрему Лікарську комісію при НТШ, постало питання власного наукового журналу. Відсутність української медичної термінології спричиняла серйозну перешкоду, тому під головуванням Е.Озаркевича почала діяти спеціальна термінологічна комісія.

Протягом 1898-1901 рр. появилося шість медичних випусків "Лікарського збірника" за редакцією Е.Озаркевича. У першому випуску за 1898 р. були статті проф. І.Горбачевського із Праги, д-ра С.Морачевської-Окуневської (перша жінка-лікар у Галичині), д-ра Е.Озаркевича.

У 1899 р. появилися два випуски збірника і у 1901 р. — два випуски.

Т.Е.Бурачинський помиляється у своїх спогадах, що випусків було п'ять [34], а П.Демус допускає неточність, коли пише, що "Лікарський збірник" виходив протягом 1898-1907 рр.

Статті першого тому "Лікарського збірника" вже засвідчили про те, що лікарі орієнтувалися на найновіші видання європейської медичної науки.

У "Передньому слові" до першого тому "Лікарського збірника" Е.Озаркевич писав: "Беручись до цієї роботи ми поставили собі таку мету:

1) покласти бодай початок лікарської літератури нашою рідною мовою,

2) витворити фахову лікарську термінологію ...

Наскільки нам вдалося хоч частинно наблизитися до поставленого завдання, — не наша річ судити. Певне лише те, що воля була в нас й праці вложилисьмо чимало".

З найбільш активних авторів "Лікарського збірника" треба назвати І.Горбачевського, Е.Озаркевича, О.Дакуру, Щ.Сельського, Е.Кобринського.

У 1909 р. до Львова з Великої України приїхала група лікарів на лекції українознавства, організовані НТШ. Серед них був І.Липа. Він запропонував Лікарській комісії план видання популярної медичної літератури. Після дискусії цю пропозицію передали "Просвіті", оскільки напрям видання не був науковим. Так почали виходити популярні брошурки під назвою "Лікарські листи".

Ще у 1902 р. Е.Озаркевич задумав створити філантропічну установу, в якій українські лікарі могли б надавати безкоштовну медичну допомогу найбіднішим хворим, до речі, без огляду на національність. Мова йде про "Народну лічницю", яка запрацювала в 1904 р.

Поява "Народної лічниці" ще більше організувала життя українських лікарів Галичини. Оскільки очолив лічницю Е.Озаркевич, для праці над "Лікарським збірником" залишалося доволі мало часу. Тому збірник після 1901 р. так і не вийшов. Знову перед лікарями постала проблема створення професійного товариства українських лікарів і видання друкованого органу.

На той час грунт для появи товариства був підготовлений. Лікарське товариство у Кракові, до якого належали поляки, мало на меті приєднати до себе українських лікарів Східної Галичини і Буковини. Оголошення такого змісту з’явилося у пресі українською мовою. Це спонукало Е.Озаркевича та його однодумців скликати у грудні 1907 р. збори. На зборах створено Комітет засновників “Руського товариства лікарського”. (“Руського” тому, що майже третина українських лікарів зараховувала себе до “староруської” групи; окрім того, були побоювання, що Відень не погодиться на термін “український”). І все ж Міністерство внутрішніх справ статут товариства не затвердило.

Найініціативніші роботу продовжували. О.Козакевич із Коломиї своєю невтомною організаторською працею підтримував існування Товариства (серед українців-лікарів дехто вважав створення окремого товариства зайвим, і навіть великою нісенітницею).

Перші збори відбулися 1 квітня 1910 р. у Львові. З огляду на політичне значення цього питання, зрозуміло, чому Львів став осідком товариства, хоча українців-лікарів тут було мало. Першим головою товариства обрали Е.Озаркевича.

Ось що писало “Діло” з цього приводу: “Перші загальні збори УЛТ (Українське лікарське товариство. — С.К.) відбулися у Львові 1 квітня 1910 року. З поміж численних ухвал Товариство почало робити заходи до створення окремої палати для українських лікарів; приступити до видання фахової медичної та ветеринарної термінології в порозумінні з лікарями східної України; видавати професійний часопис; створити окремий фонд для вдів і сиріт по лікарях — членах товариства; заснувати лічничі заклади в різних околицях нашого краю [35].

Українське лікарське товариство мало три головні напрями праці: науковий, професійно-організаційний і громадський. Усі ці завдання УЛТ здебільшого виконувало. Важливо, що УЛТ постійно підкреслювало свою національну приналежність. Це ще раз свідчить, що створення УЛТ мало не лише вузькопрофесійне значення, а було пов’язане із зростанням національної свідомості, із утвердженням національної ідеї.

Так, члени управи УЛТ Е.Озаркевич і М.Вахнянин як окрема делегація взяли участь у з’їзді польських лікарів у 1911 р. На цьому з’їзді виникла думка, щоб лікарі всеслов’янського комітету взяли участь у першому всеслов’янському конгресі суспільного оздоровлення, що мав відбутися 1912 р. у Петербурзі. Українські лікарі вирішили взяти участь у цьому конгресі як окрема секція і український комітет зголосився до участі. Порозумілися з лікарями із підросійської України, оскільки вони не мали свого національного товариства. Але російські шовіністи не допускали щонайменшого натяку на щось українське, тому в російській пресі розпочалася відповідна кампанія. Голова оргкомітету проф.Бехтєрєв, хоча і виключав можливість політичних демонстрацій на конгресі, вважав, що всі слов’янські народи без огляду на державну приналежність повинні

користуватися однаковими правами. З'їзд відклали, а потім він і не відбувся.

І ще раз переконуємося, якого серйозного політичного значення набувала кожна національна українська організація, що виникала на початку XX століття, і як неприхильно ставилися до цього найближчі слов'янські сусіди — поляки і росіяни.

Уже згадувалося про ухвалу установчих зборів УЛТ видавати професійний часопис. Завдяки старанням Е.Озаркевича з січня 1912 р. журнал "Здоровлє" виходить як місячник і з'являється регулярно до вибуху війни. Редактором журналу був Е.Озаркевич, за адміністрацію відповідав І.Бережницький, платним помічником спочатку був Ю.Борейко, а потім В.Гасюк.

У відозві, надрукованій у першому числі, читаємо: "Нема сумніву, що нам потрібно наукового органу: се-ж є прецінь головним вимаганням культурного народу. Ми мусимо вложити також у велику скарбницю людського знання на полі здоровних наук і наш дорібок та не сміємо вічно впрошуватися до чужих. При тім тяжить на нас великий і тяжкий, може й занедбаний вже дотепер обов'язок, виробити до потреб науки нашу мову. Зібрати та усталити висловню (термінологію). З другого боку хочемо заінтересувати якнайширші круги нашого громадянства здоровними справами" [36].

Журнал був присвячений популяризації знань медичних і природничих наук, правил гігієни, зрідка траплялися наукові статті. "Здоровлє" — це перше такого типу українське медичне видання. Бракувало коштів, але провід УЛТ на це не зважав. На видання журналу у 1912 р. УЛТ витратило дві третини свого річного прибутку. Допомагала "Народна лічниця". Загалом, Е.Озаркевич добре редагував журнал, тому інтерес у читачів зростав і журнал здобув собі передплатників. Уже на третьому році УЛТ його не фінансувало.

Зацікавлення читачів було зрозумілим. На сторінках журналу порушували цілу низку важливих питань — гігієна, охорона і здоров'я матері, догляд немовлят, руханка і спорт, відпочинок і оздоровлення. Важким тягарем, особливо для галицького селянства, було пияцтво (згадаймо "Борислав сміється"), про цю проблему теж писали на сторінках журналу.

У журналі було багато корисних порад, а також розповіді про життя українських і зарубіжних лікарських організацій. Редакція знаходила місце і для термінології та дискусій на термінологічні проблеми.

Багато уваги приділяв журнал питанню санаторіїв. Зокрема, знаходимо тут розповіді про місцевості у краї, сприятливі для будівництва пансіонатів, санаторіїв.

До речі, УЛТ мало намір купити у свою власність санаторій у Карпатах та спочатку забракло коштів, а потім перешкодила війна.

З початком війни припинили діяльність: Лікарська комісія при НТШ, УЛТ, Медична громада. Перестав виходити журнал “Здоровлє”.

Про Медичну громаду варто сказати окремо. Товариство “Медична громада” виникло у 1910 р. і об’єднало українців-студентів медичного факультету Львівського університету. До 1907 р. мова про окреме товариство українців-медиків не йшла, бо їх на медичному факультеті було всього кілька осіб. Згодом ситуація змінилася. Товариство почало активну діяльність — було створено комісію для справ санаторіїв, для роботи над українською термінологією, для підготовки доповідей, але теж на перешкоді стала війна. Про Медичну громаду згадує Л.З.Беч у книзі “25-ліття Українського Лікарського Товариства і Медичної Громади” [37].

Українські лікарі і медики взяли участь у національно-визвольних змаганнях, але це вже окрема тема.

Наприкінці світової війни у Львові кілька лікарів зібралися на нараду у справі відновлення діяльності УЛТ. Це було 22 жовтня 1918 р. Обговорювали різні питання, серед них — відновлення журналу “Здоровлє”. Однак через кілька днів почалася українсько-польська війна, а потім відступ за Збруч і боротьба на кілька фронтів.

Спроби відновити діяльність УЛТ були в 1919 р. і в наступні роки. Це були, як правило, щотижневі збори. Перші післявоєнні загальні збори, що відбулися наприкінці грудня 1919 р., вирішили видавати науково-становий орган “Лікарський вістник” як місячник. Редакційний комітет обрано у такому складі: І.Бережницький, С.Дрималик, І.Куровець і М.Панчишин.

Перше число “Лікарського вістника” появилося у січні 1920 р. Журнал ставив перед собою важливі завдання: розповідати про українську медичну науку, давати поради лікарям-практикам, захищати станові інтереси лікарів [38].

Журнал виходив протягом 1920 р. — вийшло вісім чисел, чотири із них подвійні. Навколо журналу згуртувалися найбільш активні українські лікарі: із старшого покоління — С.Дрималик, І.Куровець, з молодшого — О.Барвінський, В.Білозор, С.Балей, М.Панчишин, М.Музика. Вони й були авторами багатьох публікацій.

Через фінансово-матеріальну скруту спочатку журнал виходив за допомогою Б.Овчарського, а потім М.Панчишина. УЛТ, яке нараховувало тоді 58 членів, підтримати матеріально свій орган не могло. У 1921 р. появилося одне подвійне число і журнал перестав виходити.

У 1924 р. відбувся І з’їзд українських лікарів, який вирішив відновити видання “Лікарського вісника” і видавати його щомісячно. До редакційного комітету увійшли М.Вахнянин, І. Куровець, Є.Лукасевич, М.Музика і М.Панчишин.

Протягом 1925 р. вийшло лише три числа, бо знову бракувало коштів.

У 1926 р. УЛТ вирішило видавати “Лікарський вістник” як квартальник, що зумовило зміст журналу. На його сторінках не появляються публікації з актуальних проблем лікарського життя. Для надрукованих статей характерним стає використання архівних матеріалів.

“Лікарський вістник” одночасно стає органом Лікарської комісії НТШ. Витрати на видавництво були зменшені, бо НТШ мало свою друкарню. Але навіть за таких умов виникали труднощі. Лише з 1933 р. “Лікарський вістник” отримав певну матеріальну основу і виходив вчасно.

До 1936 р. “Лікарський вістник” виходив як квартальник. Зрозуміло, що важко говорити про науковий рівень публікацій щодо складних проблем з лікарської практики та методик лікування. З огляду на використану авторами літературу можна сказати про їх добру обізнаність із науковою літературою з даної проблеми.

Так, д-р П.С.Шидловський у статті “Варіяції величини й положення Лукви” [39] посилається на літературу німецькою, французькою, англійською, польською, російською мовами. Резюме статті написане німецькою мовою. Такі статті не були винятком, отож автори “Лікарського вістника” стежили за останніми новинками у медицині та лікарській практиці.

У цей період (1927-1933 рр.) “Лікарський Вістник” продовжував публікувати матеріали з медичної термінології.

У ч.1-2 за 1927 р. д-р.Є.Лукасевич друкує полемічну статтю “Термінологічні проблєми” [40], де підкреслює необхідність серйозної науково-дослідницької роботи над термінологією, закликає до впорядкування української медичної термінології і навіть вважає, що треба за сприятливих умов видавати журнал, присвячений виключно термінологічним питанням. На його думку, потрібні також фонди для друкування цих праць та для стипендій тим, хто бажає працювати над українською термінологією при Українській академії наук у Києві та при НТШ у Львові. Звісно, що Є.Лукасевич сам визнає за неможливе зробити це в даних умовах.

У ч.3-4 за 1927 р. д-р. Яр.Грушкевич подає публікацію “Окулістична термінологія”. Це переклад латинських термінів українською мовою [41].

Друкував “Лікарський вістник” і матеріали, що мали лише певне відношення до медицини: стаття проф. Б.Матюшенка “Евгенічні порадні та їх організація” [42], публікація “Народня лічниця” під управою д-ра Івана Куровця” [43], підписана криптонімом Т.Е.Б. Гадаємо, що це Т.Е.Бурачинський.

Журнал продовжував інформувати читачів про життя і діяльність Українського лікарського товариства, друкував його звіти. “Лікарський вістник” вміщував рецензії на нові книги із медицини, повідомляв про появу нових українських медичних книжок і журналів.

Під рубрикою “Посмертні спомини” “Лікарський вістник” друкував досить обширні некрологи, з яких багато дізнаємось про українських лікарів, які працювали на ниві медицини, медичної періодики, брали участь у визвольних змаганнях.

П’ятий з’їзд українських природників і лікарів (1935 р.) ухвалив, щоб “Лікарський вістник” видавати шість разів на рік, не зменшуючи обсягу і формату. Від 1936 р. журнал так і виходив. Для цього було розширено редакційний комітет. Протягом 1934 р. до його складу входило шість чоловік — Т.Е.Бурачинський, В.Кархут, Ю.Кордюк, Б.Матюшенко, М.Музика, О.Подолинський, у 1935 р. — семеро — Т.Е.Бурачинський, Ю.Кордюк, Б.Матюшенко, М.Музика, С.Парфанович, О.Подолинський, О.Філяс, у 1936 р. — восьмеро — Т.Е.Бурачинський, Ю.Добрилович, Ю.Кордюк, М.Музика, І.Ортинський, С.Парфанович, О.Подолинський, О.Філяс. Ми називаємо прізвища членів редакційного комітету, бо вони найчастіше виступали на сторінках “Лікарського вістника”.

Як і раніше, на сторінках журналу читаємо про методику лікування хворіб, про результати дослідів та експериментів.

Тематика публікацій поступово розширювалася. “Лікарський вістник” почав писати про санітарно-гігієнічний стан окремих регіонів Східної Галичини, про лікарську опіку на селі та ін. Так, у ч. 1 за 1937 р. знаходимо статтю О.Філяса “Наукова організація праці” [44], у якій автор висвітлює основні принципи організації праці за Тейлором. Він пропонує застосувати ці принципи в організації роботи Українського лікарського товариства. Стаття має, до речі, вагомий науковий апарат. Досить несподіваною, але, очевидно, актуальною була стаття О.Подолинського “Вплив насвітлювання рентгеном на потомство” [45].

Справді цікава знахідка — стаття Ю.Липи “Лічничі рослини в давній і сучасній українській медицині” [46]. Нема потреби пояснювати, що це той же Ю.Липа, видатний український поет, критик, публіцист, який часто друкувався у західноукраїнській періодиці того часу.

“Лікарський вістник” надалі продовжував висвітлювати діяльність Українського лікарського товариства, його філій, друкував звіти зі зборів, конференцій, “Хроніку сходин Українського лікарського товариства”... Деякі статті порушують організаційні проблеми УЛТ, як, наприклад, стаття Л. Максимонька “Організаційні питання” [47].

Давав журнал інформацію і про діяльність організацій українців-лікарів за кордоном.

У кожному числі є рубрики: “Новинки”, “З медичної преси”, “Нові видання”. Під рубрикою “Новинки” журнал вміщував різноманітні оголошення, інформацію про нових членів УЛТ тощо. У рубриці “З медичної преси” подавалися реферати останніх публікацій зарубіжних вчених. У рубриці “Рецензія”, окрім рецензій на нові медичні видання, знаходимо огляди цих видань, наприклад, “Народного здоровля”, місячника Українського гігієнічного товариства і Українського

протиалкогольного товариства “Відродження” (ч.1 “Народного здоровля” вийшло 1 січня 1937 р.).

Безперечно, що “Лікарський вістник” мав не лише професійне, але й загальнонаціональне значення. Його функціонування у важких фінансових умовах, за відсутності української державності свідчило про потенційні можливості народу.

У 1994 р. НТШ у Львові видало перший том “Лікарського вістника” під назвою “Українські лікарі” [48], що містить бібліографічні матеріали. Зібрав їх і опрацював директор бібліотеки Українського лікарського товариства Північної Америки П.Пундій. Отже, праця над історією української лікарської преси продовжується.

Преса для українських інженерів. У системі української фахової преси 20-30-х років у найскладнішій ситуації перебувала преса для інженерів і для тих, хто вивчав технічні науки. Якщо порівняти з іншою фаховою пресою, то преса для інженерів була найбідніша і щодо кількості видань, і їх обсягу, рівня, і навіть складу авторів.

Таку ситуацію можна пояснити і зрозуміти, якщо простежити історію розвитку цієї соціальної групи, адже потенційними передплатниками видань могли бути тільки інженери.

У XIX ст. серед інженерів було дуже мало українців. Кожна українська родина мріяла віддати сина до гімназії, а потім до університету, щоб він вивчився і став священиком або цісарським службовцем, чиновником. Мало хто думав про технічні науки. Тому й не дивно, що українська інтелігенція складалася тільки із священиків і випускників інших факультетів університету.

Була ще одна причина відсутності українців серед технічної інтелігенції. Щоб продовжувати технічні студії, потрібно спочатку закінчити реальну школу, а не гімназію. Таких шкіл було лише чотири — у Львові, Станіславові, Кракові, Ярославі.

Крім цього, технічна освіта не залишала сподівань на високі посади державної служби. Ось чому мало українців були інженерами, а ті, хто був, при бажанні могли ввійти у Польське товариство технічне, яке провадило активну діяльність і видавало “Czasopismo techniczne”.

Проте ситуація змінилася після 1894 р. Того року у Львові відбулася Перша краєва виставка, після якої в економіку краю вкладено значні інвестиції. Почалися великі роботи — будівництво залізниці, доріг, мостів, меліорація, розбудова міст. Аж тоді в українському суспільстві виникла потреба мати своїх інженерів.

До речі, “Діло” й інші часописи почали порушувати цю проблему і закликали молодь вивчати технічні науки. Це дало свої результати. Якщо у 1894 р. у Львівській політехніці було четверо українців, то у 1897 р. — двадцять (ректором політехніки тоді був українець Б.Мариняк) [49]. До речі, студенти політехніки (українці) заснували своє товариство “Основа”.

Почали записуватися українці і до інших навчальних технічних закладів Австро-Угорщини.

Перша спроба заснувати товариство українських інженерів датується 1900 роком, коли Андрій Корнелля з нагоди прийняття його до НТШ говорив про це з О.Колессою. А.Корнеллі запропонували спочатку створити секцію техніків у НТШ. Але молоді інженери не погодилися.

Вдруге спроба повторилася у 1906 р. А.Корнелля розмовляє з архітектором В.Нагірним, який мав досвід організації багатьох товариств. Після аналізу ситуації з’ясувалося, що ще бракує сил.

Нарешті 1908 р. — ювілейний рік для “Просвіти”, адже минуло 40 років від часу заснування. У середовищі інтелігенції почалося помітне пожвавлення.

На заклик А.Корнеллі і В.Нагірного до Львова з’їхалося багато українських інженерів. У листопаді 1908 р. у залі “Руської бесіди” відбулися інформаційні збори під головуванням В.Нагірного. Виступив А.Корнелля і запропонував проект статуту Товариства, який він же і підготував. Після дискусії цей статут прийняли. Засновниками Українського технічного товариства стали: В.Нагірний, А.Корнелля, В.Манастирський, Я.Стефанович, К.Паньківський, В.Бачинський та інші. Намісництво не заперечувало і рескриптом від 28 лютого 1904 р. дозволило Товариству функціонувати.

Початки діяльності УТТ були складні. По-перше, на його появу негативно відгукнулася польська преса. По-друге, члени товариства особливої активності не виявляли, що теж давало полякам привід для єхидних зауважень на адресу новоствореного українського товариства. Взяти хоча б такий факт: у 1910 р. на перші загальні збори Товариства не приїхало достатньо його членів.

Збори відбулися через три роки. У 1913 р. святкували 15-річчя “Основи”, тоді відбулися перші загальні збори УТТ. Були присутні представники Української парламентарної і сеймової репрезентацій, делегати від просвітніх, господарських і студентських товариств.

Робота зрушила з місця. УТТ почало займатися науковою роботою, готувати доповіді на актуальні теми, пов’язані з життям Східної Галичини. Для співробітництва із сеймовою репрезентацією створено чотири комісії: дорогово-залізничну, меліоративну, промислову, рільничу. Ці комісії давали сеймовій репрезентації необхідну інформацію.

Започатковано і узгоджено із НТШ працю над українською термінологією. Запрацювала технічна порадня для надання консультацій. Про пресу, про видання УТТ згадок ще нема, однак Товариство почало активну діяльність. Р.Залозецького (першого голову Товариства протягом 1913-1916 рр.) обрали послом до галицького сейму.

Вибух війни припинив діяльність Товариства. Одних забрали до війська, інші пішли добровольцями до Легіону Українських Січових Стрільців. Коли уряд ЗУНР був у Станіславові, члени УТТ очолювали три

секретаріати (М.Козакевич — громадської роботи, І.Мирон — секретаріат шляхів, М.Мартинець — секретаріат земельних справ), а 4-5 травня 1919 р. у Станіславові відбувся загальний з'їзд українських інженерів і техніків. Сюди з'їхалися інженери з усієї України. Одночасно це були і загальні збори УТТ.

Після поразки національно-визвольних змагань діяльність Товариства, хоча і з труднощами, відновлена. Одні загинули, інші емігрували, дехто потрапив до польського концтабору. 24 вересня 1919 р. відбулися загальні збори, на які зібралося 20 інженерів. Вирішили організувати технічні курси для молодих, бо поляки запровадили строгі обмеження вступу до вищої школи українській молоді.

Зі свого боку НТШ постановило організувати наукові курси університетського напряму під вивіскою Товариства імені Петра Могили.

Але згоди на організацію курсів ні УТТ, ні НТШ не отримали. Тоді УТТ організувало тримісячні курси технічних рисувальників, яких не вистачало у технічних бюро. Такі курси на початку 1920 р. почали діяти і що цікаво — їх вели за програмою першого року політехніки (це вдалося зробити на основі статуту Товариства). Вели ці курси тихцем у службових приміщеннях Собору св.Юра і за фінансової підтримки Українського горожанського комітету.

У липні 1920 р. відбулася виставка праць слухачів і святкове завершення першого року курсів. Слухачі отримали посвідчення. Технічні курси — це перша спроба створити українську політехніку.

Так поступово формувалася потенційна аудиторія цього виду преси. Товариство відчувало велику потребу у виданні технічного часопису як органу УТТ.

З нагоди 25-ліття "Основи" відбувся ІІ з'їзд українських інженерів у травні 1923 р. Зібралося 65 інженерів. Першою серед ухвал з'їзду була ухвала видавати місячник "Технічні вісти", який вирішили видавати літографованим способом.

У червні 1923 р. появилося перше число літографованого часопису "Вісти". Обсяг його — 32 сторінки. У цьому числі було надруковано реферат д-ра М.Чайківського про технічну термінологію та реферат Т.Секунди (із Харкова) "Дещо про російську та українську термінологію".

Друге число не появилося.

Протягом 1924 р. відбулося кілька нарад, на яких обговорювали питання видання часопису, і нарешті було намічено його програму і вибрано редактора — Я.Стефановича.

На той час у Празі було засновано Український технічний союз, який вирішив видавати український технічний часопис. Місячник під назвою "Технічні вісти" вийшов у січні 1925 р. і одночасно став друкованим органом УТТ.

Передбачалося, що "Технічні вісти" будуть відповідати на наукові потреби й запити українських інженерів і техніків, також друкувати їх

наукові праці, повідомляти про новинки у практиці, вміщувати огляди (реферати) окремих галузей технічної науки та огляди технічних часописів, полегшувати своїм читачам знайомство із здобутками технічної науки інших держав. Ще один напрям діяльності — це робота над українською технічною термінологією.

Крім цього, передбачалося, що часопис як орган УТТ інформуватиме читачів про його роботу і захищатиме станові інтереси його членів [50].

На допомогу Я.Стефановичу було обрано редколегію. Правда, вже після двох засідань вона перестала функціонувати.

Незважаючи на всі труднощі, наприкінці січня перше число появилося. Серед авторів цього числа були А.Корнелля, проф.М.Шиманович, Є.Нагірний.

Після появи першого числа виявилося, що “Технічні вісти” мають слабку матеріальну базу. Ще більш прикрим було те, що передплатників набралося лише 20, хоча проспектів часопису розіслали кілька сотень. Тому на загальних зборах у лютому 1925 р. вирішили збільшити місячні внески, щоб урятувати “Технічні вісти”, а члени Товариства мали отримувати “Технічні вісти” безплатно.

При підготовці наступного (2-го) числа журналу підвела редколегія і члени УТТ у краю. Інженери на еміграції прислали свої матеріали і тим підтримали журнал. Це І.Кандяк, проф.А.Фещенко-Чопівський, який саме тоді почав друкувати свої праці із металографії, зокрема, першу із них “Будова металів і металічних стовпів”. М.Корначевський написав статтю про гірничу і металургійну промисловість України в 1913-1923/24 рр. До них приєдналося ще кілька авторів. Були у цьому числі і повідомлення з практики, рецензії, термінологічні замітки, інформація про діяльність УТТ [51].

У 1925 р. появилося шість чисел журналу загальним обсягом 80 сторінок. Для початку це було ніби й непогано, однак грошей для оплати друкарні постійно бракувало.

Наприкінці 1925 р. редакція часопису почала листуватися з редакцією “Наукового технічного вістника”, що виходив у Харкові. Завдяки цьому журналу (редактором був В.Баланін) “Технічні вісти” дебютували і в підросійській Україні.

Другий рік існування журналу теж був важкий. У 1926 р. появилося 4 числа обсягом 72 сторінки. Вирішили видавати в 1927 р. “Технічні вісти” як квартальник і меншим форматом (не журнальним, а книжковим).

Цього ж року за порадою В.Баланіна пішли ще на одну важливу зміну: відмовитися від обширних наукових статей, а друкувати оглядові статті, реферувати новинки зарубіжної технічної літератури, але, зрозуміло, й інформувати про стан і розвиток техніки, технічних наук на українських землях, розповідаючи про українських інженерів у світі.

“Технічні вісти” ставали ніби доповненням до “Наукового технічного вістника”, який мав друкувати головним чином наукові статті. Для цього потрібні були і кадри, і кошти. А рядові члени УТТ, загал українських інженерів ставився до свого видання байдуже. Щоправда, коло співробітників збільшилося. Це проф.М.Грабина, С.Пастернак, Д.Скоропадський, Е.Вертипорох, Е.Перхорович, В.Телятинський.

У 1928 р. появилося чотири числа обсягом 132 сторінки, така ж кількість чисел появилася і в наступні два роки. А протягом 1931-1934 рр. виходить по шість чисел, 1935-1936 рр. — 3 числа, 1937 р. — 10 чисел, 1938 р. — 12 чисел, 1939 р. — 6 чисел.

Фахово оцінити науковий рівень публікацій журналу важко, адже минуло шістдесят років, наука і техніка пішла далеко вперед, хоча намагання охопити різноманітні галузі науки і техніки були. Це, скажімо, публікації із проблем гірництва і гірничої геології. Зі статтями на цю тему виступали А.Корнелля, М.К-ий (очевидно, М.Корначевський. — С.К.), їм належать поодинокі публікації. Практично цю тематику розробляв С.Пастернак, якому належать десятки публікацій.

Про металургію писали М.Корначевський, А.Шумовський. Про проблеми хімії і технології хімічної промисловості писали Е.Вертипорох, Д.Гевський, К.Кізюк, Ю.Крохмалюк. Про машинознавство — Р.Кахникевич, Я.Весоловський. Про електротехніку — Б.Пристай та ін.

Інші публікації стосуються водного будівництва і меліорації, мостобудування і залізниць, агрохімії, лісництва і архітектури. Журнал інформував своїх читачів і з багатьох інших питань, що могли їх зацікавити. Ось, скажімо, повідомлення під рубрикою “Огляд технічно-господарський” у ч. 5 за 1931 р.: “Чужоземні кваліфіковані робітники в СРСР”, “Великі замовлення СРСР”, “Кількість населення здібного до заробітку в Німеччині”, “Гірничий і залізний промисл Польщі в 1930 р.” та інші [52].

Різножанровими є матеріали про життя Українського технічного товариства. Це цінна інформація, бо вона допомагає відновити історію УТТ, простежити за його розвитком.

Майже у кожному числі журналу опубліковані матеріали від Комісії розбудови українського промислу. Є тут річний звіт про діяльність УТТ у 1932 р. Постійною була рубрика “Хроніка”. Привертає увагу і така публікація: “Що думають деякі члени про акцію стягання залеглостей” [53]. Як бачимо, проблема сплати внесків стояла гостро. Прикро, що багато хто байдуже ставився і до свого Товариства, і до його друкованого органу.

У рубриці “Організаційно-технічне життя” досить обширно подається інформація про діяльність польського технічного товариства та технічних товариств інших європейських держав, зокрема, діяльність Федерації слов’янських інженерів [54], Союзу організації інженерів українців на еміграції [55].

Інформував журнал своїх читачів про нові виставки, про життя музеїв, про ті вищі освітні заклади, що готують технічних спеціалістів. У річнику журналу за 1931 р. є замітка (рубрика “Організаційно-технічне життя”) про кількість українців, які вчаться у варшавській політехніці: у 1930-1931 рр. там вчилося дев’ять українців і серед них одна жінка! Інформацію про Природничий музей НТШ знаходимо в розділі “Огляд” під рубрикою “Науково-технічний огляд” [56].

“Технічні вісти” не обходили увагою ювілеї відомих вчених, ювілеї товариств і установ, ось хоча б — “Рідної школи” (50-річчя якої припало на 1931 р.) та “Маслосоюзу”. Відгукувався журнал і на ювілеї технічних товариств інших народів і держав. Є тут і розповіді про вчених, їх життєписи, некрологи з приводу смерті.

У кожному номері був список нової літератури, що могла зацікавити членів УТТ (тобто, це книги відповідного науково-технічного напряму та книги і журнали для широкого кола читачів, що їх отримувала редакція).

Зрідка трапляються на сторінках журналу публікації іншого характеру. Маємо на увазі статтю А.Мілянича “Перед загальними зборами...” [57]. Автор порушує проблему “психологічного наставлення” (психологічної цілеспрямованості та психологічної підготовки). На його думку, інженерам-українцям бракує психологічної підготовки до справи, до їх діяльності, бракує ініціативи — того, що мають інші: “Чужинець приходить, студіює обставини й можливости від початку і зуміє використати їх та творити цінности для себе, а ми, що маємо ніби то далеко корисніші умови, цього не можемо чи не вміємо зробити” [58]. Це справедливий закид, і автор мав цілковиту рацію, бо цей закид можна адресувати й українцям інших професій. Який вихід, на думку автора? Звичайно, це не вихід — їхати на радянську Україну, де є “ліпші” (іронізує А.Милянич) умови для роботи. Він пише: “Коли ж в нас немає цього п с и х о л о г і ч н о г о н а с т а в л е н н я, яке є передумовою кожної творчої праці, його треба в нас виробити, виховати” [59].

До речі, деякі думки і положення статті звучать дуже актуально у сучасних кризових умовах (тоді теж була економічна криза): “Словом — до старших, щоби знали напрям дороги молодих інженерів; щоби вони, бодай не знеохочували молодих своїм песимізмом, а то й часами не шкодили...

Словом — до молодих, щоби продумували над можливостями праці і використовували кожну нагоду, яка помогла би їм станути до самостійної творчої праці, щоби не зражувалися невдачею, але вперто, послідовно і з оптимізмом прямували до наміченої цілі.

Словом — до доросту (це найважливіше слово), щоби він уже на шкільній лавці приготовляв себе не до теплих посад, але до твердого, часто гіркого, але все-таки життєрадісного і одиноко для нас доцільного творення власних варстатів праці” [60].

Інший приклад — стаття І.Кандяка “Напрямні нашої праці”, якою відкривається ч.1. за 1933 р. Він теж пише про відсутність ініціативи у багатьох українських інженерів, але головна проблема статті в іншому. І.Кандяк вважає першочерговим завданням організаційне зміцнення Товариства. Друга важлива справа — це участь членів товариства у розбудові українського господарського життя, “а головно пропагованого у ньому клича самовистарчальности, який повинен би стати напрямною у нашій господарській політиці” [61], що має відношення вже до проблеми власних сил у боротьбі за українську ідею.

Правнича преса. ...Історія української адвокатури на західних землях починалася цікаво. Десь у 30-х роках XVI ст. у Львові Олександер Ігнатович продав спадщину по батькові і за виручені гроші взявся за справу, якою перед тим не займався жоден українець, — за адвокатуру. Про цей випадок пише І.Крип’якевич у своїй праці “Львівська Русь в першій половині XVI віку” [62]. До того часу, коли адвокати справді почали відігравати визначну роль в українському національному житті, було ще далеко. К.Левицький писав із цього приводу: “Тому, коли наш нарід дійшов до волі і перших свобід громадянських під Австрією (1848 р.), то він єще довгий час не мав своїх народних адвокатів та через те як безборонна маса наражений був на величезні втрати на всіх ділянках свого життя” [63]. Так, наше селянство програло на початку 50-х років минулого століття відому справу лісів і пасовиськ. Коли почалася “весна народів”, за словами Л.Ганкевича, у всіх народів Австрії у перших лавах боротьби і на чолі політичного руху перебували адвокати. Ні в Головній Руській Раді, ні в сеймі, ні в парламенті не було українських адвокатів. Народним життям кермували священики і селяни, урядовці і вчителі, хоча були у Львові і адвокати українського походження [64]. Лише у 70-х роках виникає українська адвокатура, українці відкривають свої адвокатські канцелярії. Ще більше українців-адвокатів появилося у 80-90-х роках. “Це вже нова генерація української палєстри (адвокатури. — С.К.). Це вже “не оборонці шляхти, міщанства і промисловців”, але оборонці цілої нації. Всі вони вже національно свідомі, люди європейської культури, простолінійні і послідовні в своїм поведенні. Вони дають почин і переводять повну реорганізацію національно-політичного, економічного і культурного життя свого народу. За їх почином головно повстають нові справді демократичні, політичні партії, як національно-демократична, радикальна і соціял-демократична... За їх почином повстають фінансові і економічні установи, що стають основою відродження народу. Вони беруть живу участь в освітно-культурному і політичному житті...” [66].

Вміння української адвокатури засвідчив процес, який у 1893 р. виграв К.Левицький. Прокурор звинуватив відомих мистців К.Устияновича і Ст.Томасевича, що ті, розмальовуючи церкву, на образі, де зображено пекло, помістили у казан шляхтича, чиновника і єврея-

лихваря... Мистців виправдали. Процес визначний і тим, що молодий тоді адвокат К.Левицький став на захист прав української мови.

У 90-х роках українські адвокати виграли цілу низку процесів. Ці адвокати — І.Добрянський, К.Левицький, Є.Олесницький, С.Федак, Л.Павенцький, Т.Кормош, А.Чайковський, А.Горбачевський, Л.Рожанковський, В.Зарицький та ін.

А.Чайковський (згодом відомий письменник) у 1894 р. запропонував з нагоди першої краєвої виставки у Львові скликати з’їзд правників, ...а також з’їзди медиків, купців, промисловців, студентів, письменників, ремісників, педагогів, війтів [67]. Можна лише уявити, який сильний імпульс дали б ці з’їзди для організації життя українського суспільства. Цього не сталося. Парадоксально, але навіть авангардна адвокатура українського громадсько-політичного життя нічого не зробила для заснування своєї професійної організації, хоча адвокати інших європейських народів мали на той час професійні організації. Щоправда, згадаємо про “Кружок правників” (1881 р.), який було створено при Академічному братстві [68].

Важливою подією в розвитку української адвокатури, у становленні правничої преси стала поява “Часописі правничої” (1 квітня 1889 р.) [69]. Перший український правничий орган заснували і видавали К.Левицький, Є.Олесницький і А.Горбачевський.

У передовій “Слово від видавців” читаємо: “Пускаємо в світ перший випуск нашої “Часописі правничої”, першого у нас фахового, наукового місячника. Це перша проба нашої наукової сили на полі правознавства, як також на полі розвитку нашої правничої термінольогії. Знаємо добре, що завданню висказаному в першій оповістці: видавати місячник для теорії і практики і поставити на висоті научній йому належній, — ми на разі ще не зможемо відповісти. Всякий початок тяжкий, а наші правничі сили ще не зібралися до купи, ще може не пізналися при спільній праці науковій. Мило нам вже однаково на тім місці піднести, що наша перша оповістка про видавництво “Часописі правничої” зістала радо принята в цілім краю та що щирі люде поспішили нам в поміч з передплатою...” [70].

Стаття завершується зверненням до українських правників Галичини, Буковини, Угорщини, України, Боснії і Герцеговини підтримати часопис такою заявою, що “Часопись правнича” буде берегти чистоту мови та правничої термінології: “Хочемо писати живим руським (українським. — С.К.) словом — кожному зрозумілим” [71].

У журналі друкувалися К.Левицький, А.Горбачевський, Є.Олесницький, О.Огоновський, П.Стебельський, С.Дністрянський, М.Шухевич. У 1843 р. в одному із чисел надруковано важливу працю К.Левицького “Правда Руська” — памятник законодатного права руського з XI в.”

Друкував журнал праці і вчених із Великої України. Співробітничав тут і М.Павлик.

Упродовж перших двох років журнал появлявся як місячник обсягом 16 сторінок. З 1891 р. “Часопись правнича” виходила за редакцією К.Левицького як квартальник. Від 1892 р., зважаючи на фінансові труднощі, “Часопись правничу” починає видавати Наукове Товариство ім.Т.Шевченка. Журнал виходить як річник — “Видавництво для теорії і практики. Видавництво Н.Т.Ш.”, ”Видавництво Н.Т.Ш. для теорії і практики”, на третій рік — “Розвідки правничі Секції Іст.-Фільософічної Н.Т.Ш. Редактор д-р К.Левицький”.

З нагоди появи “Часописі правничої” “Діло” у своїй передовій пише: “Нині появилося перше число першого фахового часопису наших руських юристів “Часопись Правнича”. Це не тільки перший юридичний, але взагалі перший строго науковий часопис у Русинів і тому цей факт має більше значіннє в історії наших наукових змагань. Наші юристи беруться перші за серйозний фаховий труд на рідній мові і консолідуються при тім труді коло наукової часописі, котра відтак має стати дзеркалом розвитку їх фахової науки, мірилом їх поступу в плеканню тієї науки на рідному грунті. Факт той має безперечно загальне всенародне значення” [72].

Дослідники відзначають вплив журналу на українську правничу думку і на розвиток правничої термінології.

Як згадував С.Дністрянський, “... К.Левицький щораз більше віддавався праці на політичнім полі, що не давала йому спромоги нести й тягар редакторства правничого органу. Так самі обставини поставили мене редактором правничого часопису. Відповідно до духа часу і справжньої потреби я поширив первісну редакцію і на суспільні науки та змінив назву “Часописи правничої” на “Часопись правничу і економічну” [73].

Перше число нового видання появилося в 1900 р. Спогади С.Дністрянського засвідчують ті складні умови, в яких доводилося видавати правничі журнали. Майже не було передплатників. “Ці часописи видавалися більше на склад, більше для збереження наукового престижу та для потреби самих авторів поміщувати свої наукові твори на рідній мові, ніж для потреби правничих кругів користати зі свого органу для наукової чи національної цілі” [74]. Увесь тягар роботи лежав на редакторові, бо постійних наукових співробітників журналу не було. Крім К.Левицького, П.Стебельського і М.Зобкова не було нікого, хто володів би власне науковими методами дослідження. С.Дністрянський залучав до співробітництва нові сили, молодь і практиків, щоб вони вчилися володіти науковим стилем. На допомогу прийшов І.Франко, який написав для ч.1 цінну працю “Грималівський ключ в р.1800”. У цьому числі була стаття С.Дністрянського “Берненська унія і наше відношення до неї” та інші. С.Дністрянський згадував: “Перші часи моєї організаційної праці стоять мені дуже живо перед очима. Поминувши працю д-ра Івана Франка, всі праці першого випуску мусіли перебути немов огненну пробу, всі

манускрипти мусіли піддатися редакторській перерібці. Часто лучалося, що з цілого манускрипту залишалися тільки головні рамці, причім нераз і зміст прибирав цілком змінену форму. Це була поправді сизифова праця, що мала на меті привчити молоді сили до нової для них роботи...” [75]. С.Дністрянський зазначає, що публікації таких авторів, як К.Левицький, В.Старосольський, М.Зобків, В.Панейко не потребували редакторського втручання.

Бурхливий початок століття перешкоджав нормальному функціонуванню наукового видання. Йшла боротьба за український університет у Львові, її очолили студенти, — “... і так “інтер арма” (серед гармат. — С.К.) замовкла наукова праця”[76]. Після сецесії чимало студентів залишили Львів і подалися в інші європейські університети. У політичну боротьбу втягнувся С.Дністрянський. Він став послом віденської державної ради і всю увагу звернув на політичний шлях досягнення мети. Від 1904 р. участь університетської молоді у журналі щораз менша. У 1907 р. вийшов дев’ятий том, а десятий появився у 1912 р. У ньому були лише праця С.Дністрянського “Причинки до реформи приватного права в Австрії” і стаття його учня — М.Бодруга.

У роки парламентської діяльності у Відні С.Дністрянському вдалося отримати кошти на видання нового правничого органу. У 1910 р. за його редакцією вийшов “Правничий вістник”.

Ще раніше, 18 квітня 1909 р., у Львові засновано Товариство українсько-руських правників. Воно об’єднувало правників Буковини та Галичини і нараховувало перед Першою світовою війною кілька сот членів. При Товаристві діяли чотири комісії. Видавнича комісія відповідала за видання друкованого органу. “Правничий вістник” — це орган Товариства українсько-руських правників, хоча у ньому друкувалися члени правничої комісії НТШ [77].

У 1909 р. Товариство видало документи українською мовою для вжитку в судах Галичини і Буковини.

У 1910 р. вийшло три числа журналу. У редакційній статті ч.1 читаємо, що “Правничий вістник” є продовженням “Часописі правничої і економічної”. С.Дністрянський так бачив зміст нового видання: “В літературній частині друкуватимуться самостійні розвідки з обсягу правничих та суспільних наук і короткі реферати про чужі праці; практична часть подаватиме рішення судових або адміністративних властей, а станова часть буде берегти станових інтересів різних правничих станів” [78].

У 1911 р. вийшло два великі числа журналу, у 1913 р. — одне велике число, у 1912 р. вийшло останнє (десяте) число “Часописі правничої і економічної”.

Статті журналу збагачували українську правничу думку. Зважимо на те, що Товариство українських правників ставило за мету не лише розвивати правничу культуру, але й захищати станові інтереси. “Правничі

круги відчули потребу мати свій науковий та становий орган — і ту обставину мусимо вважати дуже важним кроком наперед. Змагання до поглиблення правничої науки на рідній мові в широких кругах наших правників дало доказ, що вони почувають себе самостійною ідеольогічною групою нашої суспільности, свідомою своїх обов'язків супроти свого народу. З тим моментом, коли Товариство українських правників виставило свій орган, воно зрозуміло свою мету і переймило українську правну ідею, щоб її як слід зберегти. Таким чином праця попередників не залишилася змаганням декількох ідеольогів наукової праці, але ці останні передали спадщину своєї ідеольогії в руки широких правничих кругів нашої суспільности: що досі було припадкове та незорганізоване, мало стати від тієї пори висловом організованої думки" [79].

Товариство українських правників розбудило у правників почуття солідарності, організаційної спільноти, розуміння свого обов'язку. Хиб у роботі Товариства було багато. По-перше, ще не всі розуміли значення фінансово незалежної станової організації. Друга хиба — обірвався зв'язок із університетською молоддю, вона вже не так активно брала участь у науковій роботі, як за часів "Часописі правничої і економічної". Третє — "Правничий вістник" існував завдяки урядовій фінансовій допомозі і коштам НТШ, але саме Товариство мало цікавилося долею свого друкованого органу. Брак коштів давав себе знати постійно.

У 1914 р. у Львові відбувся перший науковий конгрес Товариства українських правників. Редакція почала готувати до друку розвідки "Права нації" С.Дністрянського і про "Правду Руську" А.Чайковського, публікації судових рішень у справі "Народного дому". Війна перешкодила випускові наступного числа "Правничого вістника".

Діяльність Товариства українських правників завмерла протягом війни. Потім прийшов Листопадовий зрив 1918 р. 22 листопада 1918 р. українська армія залишила Львів, який окупували поляки. Почалися репресії і політичні судові процеси проти українців. Тоді ж створено Колегію українських оборонців на чолі з Максом Левицьким. Вона зайнялася долею заарештованих та інтернованих в'язнів, їх обороною перед судами [80]. Коли виявилося, що цивільне українське населення також потребує захисту, то в Колегії українських оборонців виникла думка про створення окремої організації, до якої належали б усі адвокати Галичини. У березні 1922 р. Колегія українських оборонців звернулася до Львівського воєводства з проханням затвердити статут "Союзу українських адвокатів". Воєводство відхилило цей статут. У січні 1923 р. ініціатори звернулися з новим варіантом статуту, який було схвалено. 20 травня 1923 р. у Львові відбулися загальні збори. Головою Союзу українських адвокатів обрано С.Федака. На зборах обговорено низку важливих проблем. Уже тоді І.Боцюрків вніс пропозицію видавати правничий журнал.

У статуті СУА було визначено його провідні завдання — боронити права, інтереси і гідність адвокатського звання; підтримувати станові і товариські стосунки між українськими адвокатами тощо [81].

Загальні збори Союзу українських адвокатів відбувалися щороку. До питання про правничий часопис повернулися аж у 1927 р.

Вийшло два числа “Бюлетня Союзу українських адвокатів”: ч.1. — у червні 1927 р., ч.2. — у жовтні 1927 р. У першому числі є статистика стану членів СУА. Виявляється, що лише половина українських адвокатів була в СУА. Писав “Бюлетень СУА” і про необхідність поповнювати архів при бібліотеці НТШ, а тому всі важливі справи політичного і громадського характеру слід посилати до цього архіву. У наступному числі було названо боржників, тих, хто затримував сплату членських внесків.

Обговорювали проблему видавання правничого органу і на наступному з’їзді. Було прийнято ухвалу: “Узнаючи величезну вагу власного правничого органу, взивають Загальні Збори всіх українських адвокатів, щоби вони в якнайкоротшому часі стали основниками цього органу через зложення 5-долярових паїв” [82]. Три роки тривала підготовка до його появи. 7 квітня 1928 р. на засіданні керівництва СУА було остаточно ухвалено видавати “Життя і право” (назву запропонував М.Глушкевич), а 1 липня 1928 р. появилося ч.1 цього журналу.

У березні 1929 р. на спільному засіданні делегатів Союзу українських адвокатів і Товариства українських правників ухвалено видавати далі цей журнал як орган СУА і ТУП. У травні 1929 р. число “Життя і права” появилося під спільною фірмою.

У “Слові від видавництва” К.Левицький писав: “Піднимаємо видавання обновленого правничого часопису, бо загал нашого українського правничого світа відчуває потребу того органу, та й належиться, щоби ми Українці на цих землях і в сучасних обставинах мали свій правничий орган як знамя культури і оборони прав нації” [83]. К.Левицький не лише обгрунтовував потребу такого видання, а й його завдання і програму: “Програмою нашого видавництва є: дати спромогу українським правникам всіх станів вироблювати свої сили наукові та їх досліди правничого змісту подавати теоретикови і практичному правникови для поглиблення фахового знання”[84]. Йшлося, отже, про поєднання теорії й практики. Крім цього, редакція хотіла створити трибуну для вільного обміну думок і поглядів. Щодо змісту і основних проблем, то редакція планувала охопити усі ділянки правознавства в теорії і практиці, а також висвітлювати, як живуть інші народи — йдеться про порівняльне правознавство. Редколегія мала намір подавати правничу бібліографію, інформувати своїх читачів про діяльність правничих установ.

Журнал чесно дотримував обіцяної програми. Виходив як квартальник, зробити його місячником перешкоджав, зрозуміло, брак коштів. Достатньої підтримки з боку багатьох членів СУА і особливо ТУП

теж не було. Тільки завдяки залізній енергії й невичерпній праці К.Левицького, як пише Л.Ганкевич, “Життя і право” виходило. У той час у судах та інших державних структурах українців було менше, ніж представників панівного народу — поляків у Східній Галичині й на Волині, румунів — на Буковині, мадярів і чехів — у Карпатській Україні. Ті ж українці, які перебували на державній службі, повинні були демонструвати у власних інтересах вірність урядові. Лише українські адвокати були порівняно незалежними і мали можливість захищати національні права свого народу. Не випадково на сторінках журналу досить багато публікацій про адвокатів і адвокатуру, про суспільно-моральну суть цієї професії (“Про завдання сучасного адвоката” К.Левицького, “Етичні завдання адвокатури”, “Адвокат і суспільність”, “Адвокат, громадянство і нація” М.Глушкевича, “Організація української адвокатури” Р.Домбчевського, “Чого треба вимагати від українського адвоката?” А.Чайковського тощо). Десятки інших публікацій звернені до чисто фахових проблем й аспектів адвокатури, а також до історії. Основні рубрики журналу — “Вступні статті”, “Розправи” (наукові публікації), “Критичні огляди”, “Станова організація”, “Бібліографічні записки”, “З життя наших установ”, “З адвокатського життя”, “З жалібної карти”.

З початком Другої світової війни і московською окупацією журнал “Життя і право” припинив своє існування.

“Життя і право” — це апогей західноукраїнської правничої преси. З нагоди десятиріччя журналу Р.Домбчевський писав: “Впродовж десяти літ наш часопис вповні виправдав своє завдання як органу, що репрезентує усю національну правничу еліту, теоретиків і практиків. Невеликий об’ємом цей наш доробок, але ж який він цінний, документарний, писаний іноді кров’ю серця! Не було ділянки, якій не присвячено би довших чи коротших наукових чи практичних статей чи завваг-нотаток.

“Життя і право” стануло вповні на всеукраїнському становищі, згідно із своїм завданням: служити усій нації! Було трибуною усіх тих інтересів, без різниці політичних чи яких інших переконань їх заступників, що мали право назвати себе загально-національними інтересами” [85].

Багато уваги журнал приділяв мовній справі.

Журнал зацікавив зарубіжну громадськість. І не тому, що це українське видання, а, на думку Р.Домбчевського, завдяки вартості й оригінальності думок, завдяки тому, що “Життя і право” посідало місце суто демократичне і наповнене найкращими правними думками-ідеями.

Наявність такого фахового правничого видання свідчила про зрілість нації.

Протягом 1925-1929 рр. виходив “Збірник Правничої комісії при історично-філософічній секції Наукового товариства ім.Т.Шевченка”. Редактором “Збірника” був професор Львівського університету В.Вергановський. Вийшло три випуски. У “Збірнику” опубліковано кілька

цікавих праць (Р.Лащенка, Р.Ковшевича, Л.Давидовського). Через фінансові труднощі “Збірник” перестав виходити.

“Ера адвокатів”, так називали період від 90-х років минулого століття до Першої світової війни, — це блискуча сторінка історії українського політичного життя і української публіцистики. Наступний період міжвоєнного двадцятиліття, період відомих політичних процесів проти українських націоналістів засвідчив, що і до того часу українські адвокати багато робили для торжества істини, для втілення української ідеї. Відрадно, що протягом останніх років появилися перші публікації про правничу пресу [86].

1. Шах С. Львів — місто моєї молодості. — Част.І і ІІ. — Мюнхен, 1955. — С.177.
2. Зоря Галицька. — 1848. — Ч.2.
3. Ясінчук Л. 50 літ “Рідної школи”: 1881-1931. — Львів, 1931. — С.14-15.
4. С.Т. З чого нам національно освідомляти ся? // Учитель. — 1905.— Ч.3.— С.25.
5. Учитель. — 1907. — Ч.8. — С.178.
6. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури. — Львів, 1910. — С.345.
7. Ясінчук Л. 50 літ “Рідної школи”: 1881-1931. — Львів, 1931. — С.97.
8. Там само. — С.130.
9. Там само. — С.134.
10. Там само.
11. Учитель. — 1923. — Ч.1. — С.1.
12. Сірополко С. Шевченко як педагог // Учитель. — 1924. — Ч.5. — С.145-152.
13. Учитель: Педагогічно-науковий збірник. — Т.1. — Львів, 1925.
14. Домбровський А. Як прийшло на світ “Учительське слово”? // Учительське слово. — 1937. — Ч.8. — С.198.
15. Учительське слово. — 1912. — Ч.1. — С.1.
16. Від редакції // Учительське слово. — 1929. — Ч.9. — С.1.
17. Шлях виховання й навчання. — 1931. — Ч.10. — С.362.
18. Там само. — С.361.
19. Українська школа. — 1925. — Т.І. — Зш. 1-3. — С.2.
20. Там само. — С.3-5.
21. Там само. — С.10-17.
22. Там само. — С.6-9.
23. Там само. — С.17-32.
24. Українська школа. — 1925. — Т.ІІІ. — Зш.10-12. — С.33-48.
25. Там само. — 1927. — Ч.1. — С.1.
26. Там само. — 1931. — Ч.3. — С.2-11.
27. Там само. — 1932. — Ч.1. — С.1.
28. Там само. — Ч.4-5. — С.51-65.
29. Там само. — Ч.6-9. — С.106-112.
30. Грицак Є. Українські педагогічно-шкільні й учительські часописи й журнали // Українська школа. — 1938. — Ч.7-12. — С.134-142.
31. Семчишин М. Тисяча років української культури. — К., 1993. — С.488.

32. Паньківський К. Роки німецької окупації: 1941-1944. — Нью-Йорк; Париж; Сидней;Торонто, 1983.— С.358.
33. Краківські вісті. — 1942. — Ч.91.
34. Див.: 25-ліття Українського лікарського товариства і Медичної громади. — Львів, 1935. — С.21.
35. Діло. — 1910. — Ч.219.
36. Здоровлє. — 1912. — Ч.1. — С.1.
37. Див.: 25-ліття Українського лікарського товариства і Медичної громади. — Львів, 1935. — С.59-77.
38. Лікарський вістник. — 1920. — Ч.1. — С.2.
39. Там само. — 1927. — Ч.1-2. — С.1-13.
40. Там само. — С.22-27.
41. Там само. — Ч.3-4. — С.8-10.
42. Там само. — 1931. — Ч.1. — С.1-10.
43. Там само.
44. Там само. — 1937. — Ч.1. — С.1-12.
45. Там само. — С.20-26.
46. Там само. — Ч.4. — С.119-125.
47. Там само. — Ч.3. — С.57-61.
48. Пундій П. Українські лікарі: Бібліографічний довідник. — Кн.І.— Львів; Чикаго, 1994.
49. Див.: 25 літ діяльности Українського Технічного Товариства (1909-1934). — Львів,1934.— С.52.
50. Технічні вісти. — 1925. — Ч.1. — С.3.
51. Там само. — Ч.2.
52. Там само. — 1931. — Ч.5. — С.145.
53. Там само. — 1933. — Ч.1. — С.18.
54. Там само. — Ч.5. — С.127-128.
55. Там само. — Ч.3. — С.128; Ч.4. — С.111.
56. Там само. — Ч.4. — С.105-106.
57. Там само. — 1932. — Ч.1. — С.12-13.
58. Там само. — С.13.
59. Там само.
60. Там само.
61. Там само. — 1933. — Ч.1. — С.2.
62. Крип’якевич І. Львівська Русь у першій половині XVI віку // Записки НТШ. — T.LXXVIII. — 1907. — С.47-48.
63. Левицький К. Про завдання сучасного адвоката // Життя і право. — 1930. — Ч.2. — С.1.
64. Ганкевич Л. Десятиліття Союзу Українських Адвокатів // Ювилейний альманах Союзу Українських Адвокатів. — Львів, 1934. — С.40.
65. Там само.
66. Там само. — С.41-42.
67. Діло. — 1894.— Ч.130.
68. Левицький К. Первісна організація українських правників у Львові // Ювилейний альманах Союзу Українських Адвокатів. — Львів, 1934. — С.9-12.
69. Квасниця І. “Часопись правнича” (У 50-ті роковини появи першого українського правничого часопису // Життя і право.— 1939.— С.5-8.

70. Часопись правнича.— 1889.— Ч.1.— С.3.
71. Там само.— С.4.
72. Діло.— 1889.— Ч.67.
73. Дністрянський С. Наші правничі часописи (З моїх редакторських споминів) // Життя і право. — 1928.— Ч.11.— С.3.
74. Там само. — С.5.
75. Там само. — С.7.
76. Там само. — С.8.
77. Ювилей двайцятьпятьліття Т-ва українсько-руських правників у Львові// Життя і право.— 1934. — Ч.4. — С.3-6; Надрага О. З життя Товариства українсько-руських правників// Життя і право.— 1928.— Ч.1.— С.59-60; Його ж. Товариство правників// Ювилейний альманах Союзу Українських Адвокатів.— Львів, 1934.— С.13-29.
78. Правничий вістник.— 1910.— Ч.1.— С.1.
79. Дністрянський С. Наші правничі часописи (З моїх редакторських споминів)// Життя і право. — 1928.— Ч.11.— С.9.
80. Ганкевич Л. Десятиліття Союзу Українських Адвокатів// Ювилейний альманах Союзу Українських Адвокатів. — Львів, 1934. — С.46.
81. Левицький К. Наша станова організація і її завдання (1925-1933)// Життя і право. — 1934. — Ч.4. — С.20.
82. Ганкевич Л. Десятиліття Союзу Українських Адвокатів// Ювилейний альманах Союзу Українських Адвокатів. — Львів, 1934. — С.64.
83. Левицький К. Слово від видавництва // Життя і право. — 1928. — Ч.1. — С.1.
84. Там само. — С.2.
85. Домбчевський Р. Перше десятиліття // Життя і право. — 1938. — Ч.1. — С.2-3.
86. Андрусяк Т. Часопис “Життя і право” (1928-1939 рр.) і його роль у становленні та розвитку української правничої преси // Українська періодика: Історія і сучасність. — Львів, 1993. — С.70-74; Його ж. Становлення і розвиток української правничої преси на західноукраїнських землях // Українська періодика: Історія і сучасність. — Львів; Житомир, 1994. — С. 23-25; Його ж. Правнича періодика Наукового товариства ім.Шевченка // Українська періодика: Історія і сучасність. — Львів, 1995. — С.50-54.

ДИТЯЧА ПРЕСА

У поемі І.Франка “Мойсей” є такий момент: зневірений і втомлений народ, який вже мріє про “м’ясо стад, і масло, і сир” (заражений бацилами ковбасної” психології, можна було б сказати сьогодні), проганяє Мойсея в пустелю, але пророка затримують діти. Їм він каже своє пророче слово, їм передає свій заповіт:

…Прийде колись час і для вас
В життєвому пориві,
Появиться вам шум огняний,
Як мені на Хориві.
… ... …
Не гасіте ж святого огню
Щоб, як поклик настане,
Ви могли щиросердно сказати:
“Я готовий, о Пане!”

Цей критичний і навіть трагічний момент набуває символічного змісту — адже саме дітям Мойсей передає свій заповіт, бо діти — це майбутнє народу, це запорука його незнищеності.

Не так уже й активно досліджували в нас дитячу періодику. Звичайно, є згадки про неї у відомих вже працях А.Животка (“Історія української преси”) і Ю.Тернопільського (“Українська преса з перспективи 150-ліття”). На сторінках західноукраїнської періодики 20-30-х років можна знайти чимало відгуків з приводу того чи іншого видання для дітей. Найбільше про видання для дітей сказано у збірнику “Ми і наші діти”, який вийшов у Торонто у 1965 р. за редакцією Б.Гошовського [1] , — людини, яка тривалий час редагувала журнали для дітей. А дитяча періодика даного періду не лише змістовна і повчальна. Її вивчення і дослідження допомагає зберігати і розвивати наші традиції. Хіба випадково так багато передруків із давніших видань у сучасній дитячій періодиці?

Означення “дитяча”, можливо, декого спонукає недооцінювати пресу для дітей. Але дитяча преса (тобто преса для дітей до дванадцяти років) мала свою нішу у структурі західноукраїнської преси. Завдання, що стояли перед нею, були такими ж відповідальними, як і в преси будь-якого іншого типу. Дитяча аудиторія зумовлювала певний специфічний характер видань, але головним фактором були не вікові особливості читацької аудиторії, а саме завдання дитячої преси і стиль викладу, необхідність писати так само, як для дорослих, але ще краще. Завдяки і пресі теж українські діти входили в життя і їх треба було виховувати у дусі віри, добра, правди, їх треба було виховати національно свідомими і борцями за

свою державу. Лише так виховані діти могли стати носіями українського духу, запорукою збереження нації.

Люди, причетні до видання дитячої преси, це зрозуміли добре.

Ще в 1892 р. під псевдонімом Б.Вільхівський Грінченко надрукував в “Учителі” (орган Руського Товариства Педагогічного у Львові) статтю “Періодичні видання для дітей” [2]. У цій статті Б.Грінченко обгрунтував кілька важливих програмно-методологічних положень, які мали велике значення для подальшого розвитку періодики для дітей. Це стосується мети журналу для дітей, його особливостей, вимог щодо структури, ідейно-моральних засад. Отож, “…Дитячий журнал має свою і дуже важливу мету. Ця мета — систематично впливати на дитячу душу, щоб виховати дитину, щоб заложити в її душі підвалини для доброго морального світогляду. Щоб досягти своєї мети, щоб впливати на читача в потрібному напрямі, мусимо знати цього читача, його розвиток, його нахильності”, “…кожен написаний для дітей твір мусить бути пройнятий тим чи іншим моральним ідеалом”, “…треба сильно доглядатися, щоб замість ідеалу не подати дітям псевдоідеалу; але, разом з тим, без ідеалу, без ідеї не може бути ніякий твір для дітей, так само, як і твір і для дорослих. Треба тільки, щоб цей ідеал був певний, щоб в творові були ідеали добра, правди, краси, людяності (гуманізму)…”, “…ще одна вимога твору для дітей: артистичність”.

Грінченко говорив і про те, що журнал повинен розбурхувати уяву дитини, показувати життя таким, яким воно є, а не у рожевих барвах. Є в статті думки і про мову цих видань, про їх зовнішній вигляд, про ілюстрації.

“Діти — наша будучність,” — так писав у зверненні до читачів журнал “Світ дитини” з нагоди своїх 15-х роковин [3].

“Наш приятель” у своєму першому числі писав: “Якою буде наша молодіж, таким буде наш нарід і такою буде доля нашої Вкраїни” [4].

Інший дитячий журнал, “Малі друзі”, що виходив наприкінці 30-х років і під час другої світової війни, писав у першому числі: “…іде завзятий наступ різних сил на душу нашої молоді, нашої дорогої дітвори. Мусимо стати до боротьби і мусимо цю боротьбу виграти. Бо ж молодь, дітвора - це найбільший і найдорожчий скарб нашого народу, це — наша майбутність. Виховувати її на чесних, розумних, свідомих людей — громадян — наш перший обов’язок.” [5].

Ми свідомо зацитували слова із трьох різних журналів, видавці яких по-різному бачили шляхи до державності, але коли мова заходила про дітей, всі були одностайними: діти — наше майбутнє, і майбутнє України залежить від того, як виховати українську дітвору.

По-різному можна визначати початки дитячої преси. Цілком об’єктивно можна вважати, що традиції західноукраїнської періодики для дітей почали формуватися в середині минулого століття. Так, Б.Гошовський [6] вважає початком дитячої преси “Домову шкілку”, що

виходила за редакцією Юл.Вислобоцького у 1854-1856 рр. Як додаток до “Вістника” (урядовий часопис для “Русинів австрійської держави”, виходив у Відні). Варто згадати і появу видань (поперіодичних, разових. Так би мовиті) для дітей. Це “Читанка для малих дітей” М.Шашкевича, що появилося друком у 1850 р. Після цього видання для дітей у Галичині й Буковині появляються частіше (правда, деякі видруковані “язичієм”). Згадаємо книжки І.Наумовича — “Ластівка для руських дітей” (видано 1860 року в Перемишлі), “Повісти і пісни — списав для руських дітей Іван Наумович” (Львів, 1861 р.). “Золотая книжечка для дітей” (Львів, 1874 р.).

А можна сказати, що першою ластівкою дитячої преси справді була “Ластівка” — додаток, який виходив з 1869 р. при журналі “Учитель” (видавав М.Клемертович). Згодом, від 1875 р. до 1881 р., “Ластівка” виходила як самостійне видання (двотижневик).

Зауважимо також, що деякі видання того часу були адресовані не лише дітям, але значно ширшій читацькій аудиторії. (У цьому нема нічого дивного — апогей структурованості західноукраїнської преси припадає на 30-ті роки нашого століття). Таким було перше видання “Просвіти” під назвою “Зоря, читаночка для сільських людей” (1869 р.), де був матеріал і для дорослих, і для дітей. Аналогічним за змістом було й інше видання “Просвіти” (1874 р.) — “Байки” Павла Свого (псевдонім Павлика Свєнціцького). Але вже у 1876 р. “Просвіта” видала “Повісточки для дітей” Ом.Грибова (псевдонім Ом.Огоновського), у 1881 р. — “Веснянки” В.Шухевича тощо.

Починає видавати книжки для дітей і “Руське Товариство Педагогічне”. Для цього було створено відповідну комісію (А.Вахнянин, Г.Врецьона, В.Шухевич) і почато видання “Бібліотеки для молоді”. Говоримо про ці видання остільки, оскільки певною мірою вони виконували функцію періодичних видань.

Протягом 1878-81 рр. в Коломиї виходить двотижневик “Приятель Дітей”. У 1881-83 рр. У Львові виходить під редакцією О.Щербака “Новість” (як додаток до “Слова” Б.Дідицького). Зауважимо, що у статті Б.Гошовського у збірці “Ми і наші діти” і в його ж статті в “Енциклопедії Українознавства” по-різному вказано роки існування і прізвище редактора. Але і “Ластівка”, і “Приятель дітей” , і “Новість” відзначалися москвофільськими тенденціями. Лише з появою журналу “Дзвінок” можна говорити про дитячу пресу, яка мала українське національне обличчя.

“Дзвінок” виходив у Львові протягом 1890-1914 рр. Заснував його у 1890 р. відомий педагог і етнограф, автор “Гуцульщини” В.Шухевич. Протягом перших двох років він був видавцем (редагував О.Барвінський), а в 1892 р. В.Шухевич передав журнал Руському Товариству Педагогічному.

Б.Гошовський не перебільшує, дуже високо оцінюючи значення “Дзвінка”. Такого сузір’я талановитих і відомих авторів не мав потім жоден журнал для дітей. На сторінках “Дзвінка” були надруковані твори

І.Франка (“Коли ще звірі говорили”, “Лис Микита”, “Абу-Касимові капці”), Л.Українки (“Біда навчить”, “Метелик”, “Лілія”), М.Коцюбинського (“Харитя”. “Ялинка”, “Маленький грішник”), байки Л.Глібова, оповідання, казки, вірші Б.Грінченка. А якщо цей ряд продовжити такими іменами, як І.Нечуй-Левицький, Ол.Кониський, М.Старицький, М.Вороний, С.Воробкевич, О.Пчілка, Л.Старицька-Черняхівська, А.Кримський, Г.Хоткевич, Ганна Барвінок, В.Самійленко, І.Липа, Ю.Сірий, У.Кравченко, П.Грабовський, К.Гриневичева, К.Малицька, Б.Лепкий, Є.Ярошинська, С.Яричевський, В.Щурат, І.Крип’якевич, М.Черемшина, то важко припустити, що літературний (і професійний, зрештою) рівень журналу міг би бути іншим, ніж високий.

Крім цього, читачі журналу мали змогу ознайомитися з творами зарубіжних авторів (Дж.Свіфт, Езоп, брати Грімм, Гауф, Андерсен, Р.Кіплінг, М.Твен, — цей перелік теж неповний).

Про редакторів журналу. Редагували журнал теж люди відомі в історії української культури, літератури, преси: Ол.Барвінський, В.Шухевич, В.Білецький, К.Паньківський, В.Пачовський, К.Малицька, Д.Лукіянович, А.Алиськевич, К.Гриневичева, І.Крип’якевич.

Варто згадати, що у журналі співробітничали письменники і поети з підросійської України.

Українська дітвора любила свій журнал. К.Гриневичева, виступаючи на установчому з’їзді Об’єднання Працівників Дитячої літератури (1946 р.), згадуючи про свою роботу в “Дзвінку”, розповіла про зворушливий факт: вона тримала листа від маленького Юрія Липи, де кожну букву адреси було написано іншим кольором, а ім’я і прізвище — золотом [7].

“Дзвінок” — це справді “золота” сторінка в історії нашої дитячої періодики. Недарма багато хто із поетів і письменників уважав честю для себе надрукуватися на його сторінках. В одному із листів до брата Михайла Л.Українка писала:

Коли ж на мене прийде
Годиночка така,
То мушу написати
Що-небудь для “Дзвінка”… [8].

Із “Дзвінком” пов’язана доля не лише його авторів, але й тих, кого він виховував. Тут починали свій літературний шлях юні М.Гнатишак, згодом відомий літературознавець, Гр.Лужницький, потім письменник і драматург, писав до журналу 10-річний Р.Завадович, у майбутньому відомий дитячий письменник.

Журнал виховував тих, хто жертвував собою у боях за українську державність.

У ті ж роки виходив і журнал “Малий Місіонарчик”, який проте треба розглядати в системі церковно-релігійної преси.

Із початком війни існування “Дзвінка” і “Малого місіонарчика” припиняється. Наступні сторінки історії періодики для дітей пов’язані з іншими виданнями.

“Світ дитини” — це перше видання для дітей, що почало виходити на західноукраїнських землях після першої світової війни. Журнал виходив протягом 1919-39 рр. Заснував і видавав його вчитель М.Таранько.

“Світ дитини” — одне із кращих видань для дітей протягом 20-30-х років. У 1929 р. у Швейцарії відбувся світовий педагогічний конгрес. З цієї нагоди було організовано велику виставку дитячих книжок і журналів, дитячих робіт. Журнал прийняли тут радо і надали йому місце на виставці.

Заслуга М.Таранька в тому, що йому вдалося залучити до співробітництва багатьох журналістів, учених, художників. Досить сказати, що протягом кількох років у журналі працював (без оплати і гонорару) відомий етнограф В.Гнатюк. Упродовж тривалого часу найбільш активними співробітниками журналу були А.Лотоцький, Ю.Шкрумеляк, Б.Заклинський, І.Блажкевич. Від перших чисел журналу можна було прочитати публікації чи твори К.Гриневичевої, Марійки Підгірянки, Я.Яремової (згодом Головінська), М.Галущинського, Ол.Тисовського, Р.Завадовича, С.Чарнецького. Потім тут появилися й нові імена: В.Радзикевич, О.Бабій, Ф.Коковський, В.Королів-Старий, В.Хронович, о.Г.Костельник, о.П.Штокалко, М.Голубець.

Перше число журналу вийшло 1 листопада 1919 р. У цьому щось є символічне. 1 листопада — пам’ятний день в історії української державності. Із журналом активно співробітничали відомі художники. На його сторінках є ілюстрації О.Кульчицької, О.Куриласа, Е.Козака, А.Манастирського, Л.Геца. Це теж підвищувало професійний рівень видання. Фотознімки на сторінках журналу появляться у тридцятих роках. У зверненні до читачів, написаному в алегоричній формі, говорилось про те, щоб діти не відступались від свого народу, не були байдужими до його справ, а тоді “…не буде приступу ні одній ворожій силі до твоєї перемученої країни” [ ]. Виховати своїх читачів патріотами — це було основне завдання. А тому журнал друкував багато публікацій на історичні теми. Тут були розповіді як про події з минулого України, так і про події недавні. Історична тематика у журналі була пов’язана з іменами А.Лотоцького і М.Голубця. Публікація, як правило, появлялася під рубрикою “Малий історик”. До речі, саме ці публікації привертали пильну увагу польської цензури.

Літературний розділ журналу — це публікації творів українських поетів і письменників. Зрозуміло, що на першому місці — Т.Шевченко.

“Світ Дитини” друкував твори для дітей багатьох зарубіжних письменників (Г.Хр.Андерсен, О.Уайльд, А.Їрасек, Р.Тагор, М.Конопніцька, Л.Толстой).

У журналі було багато публікацій, де популярно автори розповідали про фізику, ботаніку, біологію, географію, хімію. Цей тематичний напрям започаткував Ол.Тисовський серією розповідей про минуле Землі.

Чимало на сторінках журналу публікацій, у яких маленьких читачів учили, яким треба бути, як себе поводити. Може, сьогодні такі публікації видаються дещо моралізаторськими, прямолінійними, але не є таємницею, що сьогодні нам бракує і хороших манер…

“Світ дитини” прагнув розвивати творчі здібності дитини, виховати в неї ініціативу, бажання досягнути успіху. Для цього він друкував і розповіді про великих людей науки, літератури, мистецтва, і чисто прикладні вправи та завдання.

Важливою була краєзнавча проблематика (рубрики “Славко на мандрівках”, “Свій до свого по своє”.

Писав “Світ дитини” про спорт, руханку, популяризував пластунський рух, давав описи різних і спортивних, і просто рухливих ігор, графічне зображення руханкових вправ.

Ребуси, загадки, кросворди, шаради, коротенькі анекдоти — це все теж було в журналі.

Непогано було поставлено у журналі і відділ бібліографії, — “Світ дитини” друкував списки рекомендованої літератури для дітей різного віку.

Журнал активно листувався із своїми читачами, друкував їхні твори.

Виходив “Світ дитини” двічі на місяць. Були спроби зробити його тижневиком, та передплатників було мало, а фінансові проблеми М.Таранькові доводилося вирішувати постійно.Видавав М.Таранько і “Бібліотеку “Світу дитини”.

Якщо “Світ дитини” мав світський, так би мовити, характер, то “Наш приятель” (1922-1939 рр.) більше уваги приділяв релігійному вихованню, вихованню у християнському дусі.

Журнал “Наш приятель” видавало Марійське товариство молоді у Львові. Серед редакторів — о.С.Бараник, о.Й.Маркевич, о.І.Назарко.

Звичайно, те, що журнал видавало Марійське Товариство Молоді, зумовило і характер, і напрям, і проблематику видання.

Відомо, що Марійські Товариства (вони відзначалися культом Марії, Матері Божої — звідси й назва) виникли на початку XVII століття, у другій половині XIX століття вони відновили свою діяльність у Галичині. У 20-х роках завдяки енергійній діяльності о.Й.Маркевича мережа Марійських товариств розрослася. Він прагнув, щоб Марійські товариства були і в школах. Саме тому “Наш приятель” і виходив як журнал для шкільної молоді і дітей, як орган християнських організацій української шкільної молоді. Виховати дітей і молодь у вірі в Бога, в дусі християнської моралі - такою була мета Марійського товариства молоді.

У зверненні до своїх читачів “Про що писатиме українським дітям “Наш приятель” можна прочитати: “Тож “Наш приятель” буде много розповідати й розповість про Ісуса, й розповість за Матінку Божу, за Марію, й писати буде за Ангелів, і за Святих Божих. Але діти цікаві також, як то було й є у світі. Як було давно, давно, що й старі люди не пам’ятають, і як тепер ген, ген далеко за горами й лісами й за далеким морем…” [9].

“Наш приятель” поступався “Світові дитини”, проте це теж було хороше видання для дітей. “Наш приятель” теж робив добру справу — він більше уваги приділяв релігійному вихованню, вихованню у християнському дусі.У цьому велика заслуга журналу. А тому “Наш приятель” постійно друкував розповіді відповідного змісту. Були тут і оповіді на побутову тематику, в основі сюжету яких лежали християнські заповіді. Особливими художніми вартостями вони, можливо, не відзначалися, але, як правило, були написані щиро, зворушливо.

Крім цього, журнал надрукував сотні віршів і невеликих прозових творів — оповідань, байок, легенд, казок. Було багато перекладів із зарубіжної літератури. Добре прислужилася читачам і творчість А.Лотоцького — журнал друкував його розповіді про княжі, козацькі часи тощо.

Були в журналі і популярні публікації, що стосувалися різноманітних галузей знання.

Як деякий дисонанс сприймається поява пригодницьких оповідань і повістей, але й це можна зрозуміти, зваживши на інтереси дитячої аудиторії. Адже друкував “Наш приятель” загадки, ребуси, шаради та ін. — те, що теж цікавило дітей, розвивало у них допитливість, давало змогу перевірити свої здібності і знання.

Друкував журнал і повідомлення про нові книги, видання.

У тридцяті роки виходили ще й інші періодичні видання для дітей, про які треба сказати. Це журнал “Дзвіночок”, “Малі друзі”.

Журнал “Дзвіночок” — видання концерну “Українська преса” І.Тиктора. Виходив він протягом 1931-1939 рр. Редактором був Ю.Шкрумеляк, а видавцем і відповідальним редактором І.Тиктор. “Дзвіночок” був розрахований на сільських дітей молодшого шкільного віку. Видання виховувало своїх читачів у патріотичному дусі, вчило вірити у Бога і жити за християнськими заповідями, а тому публікації відповідного змісту були у кожному числі журналу - це публікації про визвольні змагання українського народу, про маленьких героїв, про видатних людей України. “Дзвіночок” друкував популярні розповіді із сфери фізики, техніки, географії - це розширювало кругозір дітей. Великого значення журнал надавав релігійному вихованню. Молитви, колядки, вірші релігійного змісту, розповіді про Христа, Божу Матір, апостолів — усе це теж було на сторінках видання.

Невеличкі оповідання, гуморески (прозові й віршовані), драматичні сцени — і це було на сторінках журналу. Урізноманітнювало зміст журналу, робило його читабельним і те, що маленький читач міг побачити тут загадки, ребуси, шаради, кросворди, те, що було традиційним для дитячої преси.

“Дзвіночок” був добре ілюстрований. Тут співпрацювали такі художники, як Е.Козак і П.Андрусів. Були на його сторінках і фотоілюстрації.

Цікава історія ще одного видання для дітей. Йдеться про журнал “Малі друзі”.

Журнал “Малі друзі” виходив у 1937-1938 рр. у Львові. Це був ілюстрований журнал для української дітвори. А уже в січні 1940 р. у Кракові появилося перше число відновленого видання. Протягом 1942-1942 рр. він виходив як “часопис для української дітвори”, а протягом 1943-1944 рр. як “часопис для української дітвори у генеральній губернії”.

Журнал спочатку редагував Я.Ткачук, а в 1938 р. йому почав допомагати Б.Гошовський. Він же був відповідальним редактором і протягом 1940-1944 рр.

Редакція не приховувала свого наміру зробити журнал засобом боротьби за душу української дитини. І хоча паралельно виходили “Світ дитини”, “Наш приятель”, журнал “Малі друзі” здобув собі визнання серед української громадськості (і дітвори, зрозуміло, теж) через те, що дуже сильним було національно-патріотичне звучання його публікацій. А частково, можливо, і через те, що він був дешевший, ніж, скажімо, “Світ дитини”.

Журнал ставив перед собою досить конкретне завдання — виховати молоде покоління національно свідомим, сильне духом і характером. Це і зумовило зміст, тематику, структуру видання.

На його сторінках було багато публікацій про героїчну боротьбу українського народу за незалежність, про історичне минуле України. Із цензурних міркувань журнал писав більше про боротьбу з більшовиками, про маленьких учасників цієї боротьби. Часто для героїв цих розповідей обставини складалися трагічно, але саме на таких прикладах і виховують у дітей любов до Батьківщини, мужність, презирство до смерті.

Розповіді про минуле України йшли під рубрикою “Історія рідного краю”. Друкував журнал і уривки з віршованої “Історії України”, розповіді про видатних українців, як з минулого, так і сучасного життя.

Практично у кожному числі журналу появлялися публікації, що вчили дітей бути чесними, працьовитими, обов’язковими. Журнал прагнув і до того, щоб діти виростали і дорослішали з вірою у Бога.

Були тут веселі гумористичні розповіді. У публікаціях під рубрикою “Що в нас і у світі нового” доступно і популярно розповідалося дітворі про останні події в краю і за кордоном.

Друкував журнал сценічні образки, дитячі сценки. Зрозуміло, що загадки, ребуси теж.

Ілюстрував його в ті роки Р.Чорній.

Після безславного краху Польщі, українці вже у жовтні 1939 р. домоглись у Німецької окупаційної влади дозволу видавати пресу. Так у січні 1940 р. появилося перше число відновленого журналу “Малі друзі”. До речі, від лютого 1942 р. журнал знову виходив у Львові.

Загалом, “Малі друзі” намагаються продовжувати традиції видання з передвоєнних років, але треба було зважати на німецьку цензуру. Скажімо, у журналі вже менше, ніж колись, публікацій на історичну тематику. Проте журнал почав значно більше друкувати віршів, дитячих оповідань.

У ті роки на сторінках “Малих друзів” появлялися твори І.Багряного, В.Барагури, Г.Стеценка, О.Олеся, О.Стефановича, О.Лятуринської, К.Малицької, Б.Заклинського, Л.Полтави, О.Кобця-Варрави, М.Ситника. Це був такий добір авторитетних імен, якому міг би позаздрити будь-який інший журнал, що й дало редакційному колективові змогу, до речі, поставити високі вимоги щодо пропонованих творів.

Якщо “Малі друзі” виходили легально (як видання “Українського видавництва”, підпорядкованого Українському центральному комітетові), то були й видання для дітей та юнацтва, що виходили підпільно. Це видання ОУН у роки Другої світової війни та після неї. Але то вже інший період західноукраїнської преси.

Ми коротко охарактеризували ті основні періодичні видання для дітей, що виходили у Галичині. (Перелік неповний, бо, скажімо, у 1928 р. у Коломиї виходив журнал “Приятель дітей”, у Львові у 1936 р. вийшло кілька чисел журналу “Вовченята” та ін.). Шкода, але в інших регіонах Західної України ситуація була невтішною (зрозуміло, що там читали галицькі видання для дітей). Для прикладу, на Буковині у 1933-1938 рр. виходив ілюстрований місячник “Українська ластівка” (очолював редакційну колегію і був відповідальним редактором А.Кирилів). Видавало журнал товариство “Рідна школа” у Чернівцях. Мабуть, журнал подобався маленьким читачам. Як і інші дитячі видання, “Українська ластівка” розповідала про видатних українських і культурних діячів).

На сторінках видання традиційною була історична тематика. Багато публікацій мали повчальний характер, бо вчили, як себе поводити у тій чи іншій ситуації. Робилося це ненав’язливо. А головне — діти повинні були вирости національно свідомими.

Не кращою була ситуація і в Карпатській Україні. На початку 20-х років (1920-1923 рр.) в Ужгороді виходив журнал “Віночок для підкарпатських діточок”. Видання змістовне — редагував його І.Панькевич, активну участь у журналі брав В.Бірчак. Та довго видання не протрималося. Значно довше виходив журнал “Пчілка” (Ужгород, 1923-1934 рр.) ініціатором і фактичним організатором видання був П.Кукуруза.

Проте “Пчілку” не можна назвати “чисто” дитячим виданням. Адже журнал почав виходити як додаток до часопису “Підкарпатське пчолярство”, призначений для дітей і шкільної молоді, а потім (у 1927-1928 рр.) виходив як ілюстрований місячник для молоді і народу. Тому не можна погодитися, що це дитячий журнал (такої думки “Енциклопедія Українознавства”). Проте видання читачі любили. Друкувалися на його сторінках і відомі вже автори (О.Олесь, Б.Лепкий, С.Черкасенко, М.Підгірянка, С.Русова), і ті, хто починав свій літературний шлях (В.Гренджа-Донський, Ю.Боршош-Кум’ятський, І.Невицька). Читачі могли прочитати у журналі публікації відомих чи таких, що згодом стали відомими, громадських, політичних діячів (А.Волошин, В.Гаджега, А.Животко, Ю.Бращайко).

Нема підстав зараховувати до дитячої періодики і журнал “Наш рідний край”, який виходив у 1922-1938 рр., як вважає І.Добош [10]. Це, скорше, було видання для молоді, але дітвора теж мала що читати. А з 1927 р. в журналі почав виходити додаток “Віночок для підкарпатських діточок”. Виходив він, правда, неперіодично.

Із волинської періодики треба згадати про журнал “Сонечко”: “український двотижневий часопис для дітей”. Виходив він у Рівному у 1938-1989 рр. Видавало “Сонечко” товариство “Українська школа”. Відповідальним редактором видання був у 1936-1937 рр. Л.Іщук, а потім Д.Ковпаненко. У журналі співпрацював П.Зінченко, який не лише писав (невеличкі п’єси, розповіді про Волинь), але й ілюстрував Сонечко”. Це видання вочевидь поступалося галицьким виданням. Малі читачі могли прочитати тут твори Шевченка, Франка, Лепкого, Глібова, Грінченка, Руданського, Мирного, розповіді про минуле України та видатних українців, про недавні визвольні змагання (Крути, Базар). Були тут розповіді про інші країни, одне слово, досить традиційний для дитячого видання зміст. Бо були навіть і такі рубрики: “Що нового в світі?” і “Як правильно говорити й писати українською?” Але в око впадає запобігливість видавців і редакції журналу перед польською владою. Вірнопіддані привітання президентові Польщі І.Мосціцькому, розповіді про Ю.Пілсудського, Е.Смігли-Ридза, публікації з приводу святкування дня відновлення державності Польщі тощо. Для галицької дитячої аудиторії це було б дивним, але “Сонечко” на той час було єдиним дитячим виданням на Волині.

1. Ми і наші діти: Дитяча література. Мистецтво. Виховання/ За ред. Б.Гошовського Торонто, 1965.— Зб.1.
2. Вільхівський Б. Періодичні видання для дітей// Учитель.— 1992.— Ч.20-22.
3. Світ дитини.— 1934.— Ч.1.
4. Наш приятель.— 1922.— Ч.1.
5. Там само.

6. Гошовський Б. Українська дитяча література: спроба огляду і проблематика/ Ми і наші діти: Дитяча література. Мистецтво. Виховання/ За ред. Б.Гошовського.— Торонто,1965.— Зб.1.— С.153.
7. Там само.— С.328.
8. Там само.— С.208.
9. Наш приятель.— 1922.— Ч.1.
10. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20-30-х років.— Івано-Франківськ, 1995.— С.67.

ЖІНОЧА ПРЕСА

Життя на землі не можна уявити без жінки. Щось подібне можливе хіба що у інших світах і за іншими біологічними законами. У житті як історичному процесі феміністки справді мали рацію, коли з образою твердили, що написана історія світу — це історія чоловіків (а роль в історії людства багатьох відомих жінок — це лише виняток із правила). Таке ставлення до жіноцтва зумовило їх боротьбу за власні права та за права, однакові з чоловіками. На щастя, ми, українці, належимо до тих народів, чия ментальність, духовність, культура не відзначалися приниженням чи зневажанням жінки.

І.Павликовська пише: “В історії українського народу жінка мала завжди почесне місце. Її становище в родині і суспільстві було вище і краще ніж у других народів.

Через постійні напади напади кочовиків та східніх народів на українські землі виробився в української жінки незвичайний гарт. Це не плекана жінка заходу, що жила для розривки, ані невільнича жінка сходу. Українська жінка мусіла нераз самостійно боронити домашнього вогнища і через те виробила в себе рішучість і самостійність” [1].

Н.Вараниця продовжує думку: “Навпаки, вже від зарання нашої історії жінка займала рівнорядне з чоловіком становище і тішилася однаковими з ним правами і обов’язками та пошаною... Обмеження в правах жінки-українки принесли до нас чужі займанці — Польща, Туреччина, Москва і т.д.” [2]. “Руська Правда” у свій час задокументувала рівноправність жінки з чоловіком, зокрема, жінка мала право розпоряджатися своїм майном. Це право, започатковане в княжі часи, збереглося за жінками і після занепаду Київської Русі. Також жінки мали право звертатися до суду і свідчити на суді, про що йде мова у Литовському статуті.

Власне, незалежність українки формувалася упродовж багатьох сотень років. Ця ознака нашого суспільного життя, ця риса української вдачі настільки прикметна і яскрава, що дехто із дослідників схильний перебільшувати її вплив на перебіг історичної долі України. Зокрема, І.Лесько пише: “Перевага почувань і зосередження їх навколо серця лежить в основі своєрідного матріархату — домінантного становища жінки в усіх сферах суспільного, а часто і політичного життя.

Жіноча психіка, поруч цілої низки позитивних рис, має теж чимало слабих сторін, особливо, коли йдеться про суспільно-політичне життя. Пасивність, неохота до мислення, оборонна настанова, нахил шукати підтримки і захисту в сильніших, т. зв. “мужеських натурах”, — це яскравіші з-поміж них. Деякі автори пояснюють цим, наприклад, тяготіння

України до федерації з Москвою” [3]. Цікаво, що російський історик М.Погодін розрізняв народи “чоловічого” і “жіночого” роду, а до останніх зараховував і українців. Справді, наша емоційність, романтичність, довірливість, щирість, доброта чимало нам зашкодили, але, на щастя, у критичних ситуаціях українці демонстрували й інші риси свого багатого національного характеру.

Про феміністські риси національної культури, про значення жіночого начала як вихідного принципу, на якому базується цивілізаційний рух на теренах сучасної України, пише й інший сучасний автор — Л.Мазур [4].

Своєрідною була позиція Д.Донцова, який скептично ставився до твердження про жіноче начало української культури. Він, власне, пропагував протилежну думку. Д.Донцов відроджував культ сили, “козацької шаблі”, бойовий і войовничий дух наших предків. У книзі “Поетка вогненних меж Олена Теліга” Д.Донцов писав: “Не імпонував їй той тип жінок, який витворився під впливом просвітянщини або соціялістичного народництва в другій половині XIX або в початках XX в. на Наддніпрянщині, як тип “еманципантки”, “курсистки” або “партійної товаришки”, а в Галичині — “народної діячки”, філянтропки або патріотки, яка чекала відродження нації від кооперації чи від протиалькогольного товариства “Відродження”.

Чужим був їй цей тип. Далекі їй були журнали феміністичного руху у Львові, як і цілий той рух. Від них на неї — “віє не свіжий подих сучасности, а давно відшумілий вітер минулого століття: фемінізм в його давній, неактуальній тепер формі, і лібералізм з гуманністю, що вже раз назавжди здискредитовані в очах сучасного покоління, з огляду на ту гальмуючу, ганебну ролю, яку вони відіграли в нашій визвольній боротьбі. “Жінка повинна вийти з — “жіночого гетта яких би то не було жіночих організацій”. Справжнього завдання жінки навчить — “саме життя, а не тісні, сліпі вулички жіночої преси” [5].

Тут Д.Донцов висловив і свої міркування, і погляди О.Теліги, яка як поетеса та особистість значною мірою сформувалася під його впливом. Статті О.Теліги “Якими нас прагнете?” (1935 р.), [6] і “Сліпа вулиця” (1938 р.) [7] промовисто свідчать про її ставлення до жіночого руху та до жіночої преси.

Український жіночий рух, який виник у другій половині минулого століття, — це не стільки копія з аналогічних рухів у європейських державах, скільки початок відновлення історичного місця українки в суспільному житті, яке їй належало у минулому. У цьому, власне, полягає своєрідний історичний аспект дослідження. Саме завдяки врахуванню традицій щодо місця жінки в українському суспільстві різних епох можна зрозуміти суть і призначення преси для жінок. Розвиток цієї преси тісно пов’язаний і з діяльністю українського жіночого руху у тих конкретних суспільно-політичних умовах, у яких він існував. Це означає ще одне —

ми не можемо вважати пресу для жінок якимось специфічним об’єктом дослідження, бо цей структурний елемент західноукраїнської преси, хоча й має особливості, але підлягає тим же законам, що й інші види й групи преси. Коли ж мова йде про український жіночий рух, то треба пам’ятати, що йому притаманні деякі власні особливості та відмінності щодо традиційного феміністського руху.

Фундаментального дослідження західноукраїнської преси для жінок ще нема, хоча є чимало публікацій, які стосуються цієї преси [8].

Щодо історії жіночого руху, то на українських землях він відбувався під впливом емансипаційного жіночого руху у світі. На західноукраїнських землях жіночий рух не копіював сліпо досвіду жіноцтва в інших європейських державах. Воно й зрозуміло. Європейські (західні, якщо брати ширше) феміністки боролися за рівні з чоловіками права у всіх сферах суспільного життя, а жіночий рух на західноукраїнських землях розвивався спільно із загальним політичним рухом усієї української громади. Українка не залишалася осторонь визвольних змагань у боротьбі за державність.

Небагато жінок на західноукраїнських землях розуміли історичну неминучість і потребу організованого жіночого руху. Це були, в основному, жінки із священичих та інших інтелігентських родин. Оскільки початки жіночого руху припадають на останню чверть минулого століття, то зауважимо, що громадська думка не відносила до особливих чеснот галичанки її освіченість та ступінь опанування науками. Навіть жінки із інтелігентних родин закінчували виділові школи і готувалися не до кар’єри, а до подружнього життя. М.Богачевська-Хомяк пише: “Ставлення галицьких українців до освіти для жінок відбилося на формуванні характеру фемінізму українських жінок у Галичині — освіта сприймалася як засіб служіння народові, а не як особисте право. Галицькі українці усвідомили, що освіта потрібна на всіх рівнях, але з огляду на неписьменність селянських мас першою потребою, яка вичерпала майже всю громадську енергію, було виховати національну інтелігенцію взагалі. Про рівень освіти й виховання молодих жінок і шляхи його підвищення говорилося мало. Жіноцтво розглядалося не з точки зору його прав, а в контексті народу, селянства й етнічної приналежності. Статті в галицькій українській пресі, які обстоювали освіту жінок, виходили з потреб національного й економічного розвитку, а не прав людини” [9].

У 70-х роках у польській пресі почалася дискусія про освіту жінки, яка зворушила галичанок. Леся Українка, побувавши у Галичині у 90-х роках, назвала галицькі звичаї щодо жінки азіатщиною [10].

Але перші видання для жінок появилися значно раніше, ніж почався жіночий рух. Майже відразу після “весни народів”, у 1853 р. С.Шехович почав видавати журнал “Лада”, а в 1868-1870 рр. — журнал “Русалка”. С.Шехович — колишній редактор газети “Зоря Галицька”, москвофіл, прихильник запровадження “латинки”. Обидва журнали

виходили таким українсько-російським суржиком, що галичанки з більшим задоволенням читали польські журнали. Зміст був не дуже вибагливим. Ось одна із порад для жіноцтва із “Русалки” 1868 р.: “Правило замужества. Дуньчикъ поведає: девицы низше 20 летъ должны ити замужъ за старшего отъ себя; девицы низше 30-ти лет за рівнолетныхъ, а сороколетніи должни брати, що трафится...” [11]. Цю пораду зацитувала О.Дучимінська у статті “Від самого початку”, в якій схематично подана історія жіночої преси. На думку автора, “Русалка” С.Шеховича, що виходила для “красавиць”, збирала небагато передплатниць, бо не кожна жінка через скромність почуває себе “красавицею” ...

У Західній Україні жіночий рух започаткувала Н.Кобринська. Її однодумцями серед жіноцтва були Емілія Ничай, Уляна Кравченко, Катерина і Анна Павлик. У жовтні 1884 р. у Станіславі відбулися установчі збори Товариства руських жінок. Н.Кобринська визначила мету товариства: “Ми поклали собі метою впливати на розвій жіночого духа через літературу, бо література була все вірним образом ясних і темних сторін суспільного ладу, єго потреб і недостатків... Особливо ми, жінки, терпимо... Поступовці уважають нас за недорослих до їх понять, а непоступовці — за відбігших від їх виображень. З того виробився великий і ухибляючий жіноцтву пересуд, що начитанє лише баламутить жіночий ум” [12]. Так вона писала у статті “Про первісну ціль товариства руських жінок в Станиславові”.

Активно спричинився до виникнення товариства й І.Франко. З цієї нагоди він виступав на сторінках “Діла”.

8 грудня 1884 р. відбулися перші загальні збори, у яких взяло участь близько ста жінок з усієї Галичини. Не всі зрозуміли важливість події, сіючи серед учасників недовіру, насмішки і підозру в атеїзмі. Н.Кобринську дехто називав “жіночим рабином”. Навіть жінки — члени товариства, не завжди розуміли мету існування товариства. Про них І.Франко писав: “стали підкопуватися під програму товариства, бажаючи повернути його діяльність на улюблену стежку української інтелігенції — на притулки і постачання вбогим спідничок та панчішок, словом, бажаючи з освітнього товариства, заснованого для культурної праці, зробити товариство філантропічне” [13]. Правда, сама Н.Кобринська по-іншому бачила завдання Товариства руських жінок: пропаганда жіночого питання, просвітницько-виховна робота серед громадянства, боротьба за рівноправність, виховання жіноцтва тощо.

Насамперед вона планувала видавати журнал для жінок. Це мав бути альманах “Перший вінок”. Зібрали навіть частину грошей. Однак члени товариства не прийняли кандидатуру І.Франка на посаду редактора, знаючи його як радикала (Н.Кобринська, правда, теж мала соціалістичні погляди), тому вирішили на зібрані гроші купити чашу для станіславського єпископа Пелеша [14]. “Перший вінок” появився за

матеріальною допомогою Олени Пчілки. Вийшов альманах у 1887 р. Тут були твори із Наддніпрянської України (Ганна Барвінок, Олена Пчілка, Леся Українка, Дніпрова Чайка, Людмила Старицька) і з Галичини (Н.Кобринська, У.Кравченко, сестри Рошкевич, К.Попович, О.Бажанська, А.Павлик, С.Окуневська та ін.). У вступній статті альманаху Н.Кобринська писала: “Важний ще лишаєся нам до піднесеня факт, що перший раз виступаємо разом з нашими старшими сестрами Українками в імени нашої національної єдности на ниві загальних справ і спільного всім жінкам питання” [15]. На сторінках альманаху були літературні твори (вірші, проза), етнографічні матеріали, статті Н.Кобринської про жіноче питання. Громадськість (у т.ч. галицьке жіноцтво) зустріло “Перший вінок” без особливого захоплення. Схвально відгукнувся на сторінках преси І.Франко.

Н.Кобринська власним коштом видала три випуски альманаху “Наша доля” (1893 р., 1895 р. і 1896 р.). Вона наполегливо переконувала громадськість у тому, що позитивне вирішення проблем жіноцтва значно допоможе загальній справі. У першому випуску “Нашої долі” було надруковано проект статуту дитячих садків, статтю про жіночий рух у Галичині. Намагаючись зацікавити галичанок західноєвропейською літературою, Н.Кобринська друкувала на сторінках двох наступних випусків альманаху рецензії на твори Ніцше, Гауптмана, Ібсена, Золя, Гамсуна, Стріндберга.

Н.Кобринську не розуміли, з нею полемізували. Когось відштовхували її незламність і принциповість у захисті своїх переконань, інших — її соціалістичні погляди (хоча були вони своєрідними), ще інших — дещо незвичний для галицьких українок фемінізм. М.Богачевська-Хомяк пише: “Кобринська не зробила українських жінок свідомими феміністками, не переконала їх у незвичайній важливості жіночої емансипації, бо українське жіноцтво більше відчувало національну дискримінацію, ніж жіночу. Але Кобринська заохотила жінок до громадської праці, скерувала на шлях прагматичного фемінізму. Жіночі товариства, дитячі садки, праця в громадах наблизили їх до фемінізму, який, хоч цілком не розвинувся, став наприкінці XIX ст. органічною частиною жіночої свідомості”[16].

Жіночий рух поступово набирав сили. На початку 90-х років жіночі товариства виникають у різних містах Галичини — у Львові, Тернополі, Коломиї, Долині, Бережанах тощо. У 1893 р. у Львові виник Клуб руських жінок, який очолила Герміна Шухевич. Клуб мав стати вогнищем інтелектуального життя, заохотити галичанок до громадського життя. Передбачався випуск періодичних видань, утримування бібліотеки, організація конференцій, різноманітні вечірки, забави. Практична діяльність Клубу набула ще ширшого розмаху. Так, він відгукнувся на заклик Н.Кобринської відкривати дитячі садки, запрацювали кооператив “Труд” для фахового вишколу дівчат, Товариство опіки над домашньою

прислугою, Товариство “Українська захоронка” (для опіки над дітворою). Великою заслугою “Клубу русинок” було створення української дівочої школи ім. Шевченка, директором якої стала Марія Білецька, ідейна, розумна й ініціативна жінка-педагог. Власне, ця школа стала згодом основою для створення “Рідної школи”, організації Українського педагогічного товариства.

У 1904 р. було засновано Товариство Марійської дружини пань (очолила Ольга Барвінська-Бачинська), що опікувалося духовно-релігійним життям галичанок, провадило філантропічну й гуманітарну діяльність.

Жіночий рух охопив і Буковину. У Чернівцях 1906 р. було організовано “Жіночу громаду” (очолила Емілія Смаль-Стоцька), а 1908 р. виникло Товариство православних русинок.

Дуже помітну роль в історії західноукраїнського жіночого руху відіграв “Кружок українських дівчат”, бо з його існуванням пов’язане і продовження жіночої преси. Річ у тому, що Клуб русинок мав елітарний, так би мовити, характер, а молоде жіноцтво, що вчилося і виховалося у 90-х роках, уже було іншим — більш динамічним, демократичним. У 1901 р. тодішні перші студентки університету створили нову жіночу організацію. Організаторами були Дарія Шухевич (дочка Г.Шухевич), Наталка Будзиновська, Северина Данилевич, Олена Охримович. Їх підтримала Академічна громада студентів і дехто із діячів старшої генерації радикалів. “Молода Україна”, орган молоді, що почав виходити 1900 р., теж підтримав студенток і опублікував відозву Кружка українських дівчат. Ця жіноча організація висувала феміністичні гасла. У його роботі брали участь і українки із Наддніпрянської України.

За ініціативою “Кружка” 1 березня 1906 р. почав виходити журнал “Мета”, — “орган поступових жінок”. Видавала і відповідальним редактором була Д.Старосольська (Шухевич). Журнал прагнув залучити жіноцтво до активної громадської праці, щоб “жінка могла і сміла забрати голос в усіх загально-людських справах” [17]. Видання висвітлювало діяльність жіночих товариств і організацій не лише у Галичині, а й за кордоном. На його сторінках друкували твори українських і зарубіжних авторів. Журнал дуже пожвавив жіночий рух, та через відсутність коштів у 1909 р. він перестав виходити.

Накладом Кружка українських дівчат у 1904 р. вийшла праця К.Малицької “Про жіночий рух”. К.Малицька так само, як і молоде жіноцтво із Кружка українських дівчат, вважала на відміну від Н.Кобринської фемінізм обмеженим рухом. Погляди К.Малицької та Н.Кобринської щодо необхідності поєднання феміністського руху із загальногромадськими справами були однаковими. Щоправда, К.Малицька перебільшувала, коли заявляла, що майбутнє народу залежить від жінок.

Події початку XX ст. змушували лідерів жіночого руху думати про створення єдиної організації. У 1905 р. Кружок українських дівчат було

перейменовано на “Кружок українок”, а статут доповнено пунктом про заснування філій. У грудні 1908 р. “Мета” у надзвичайному додатку оголосила, що журнал незабаром стане органом нової організації жінок. 26 грудня 1908 р. Клуб руських жінок і Кружок українок скликали у Львові конгрес, у якому взяли участь представниці західноукраїнських жіночих організацій. Головою було обрано Олену Січинську (мати Мирослава Січинського). Але до об’єднання цього разу не дійшло, бо проти виступили представниці із регіонів. Через рік відбувся ще один з’їзд. На ньому загалом переважали львів’янки. Об’єднання відбулося. Нову організацію назвали “Жіноча громада”.

Із виданням свого друкованого органу було гірше. Журнал “Мета” на цей час вже перестав виходити. “Жіноча громада” зробила дуже багато, але їй так і не вдалося відновити жіночу пресу. Правда, у 1912 р. за редакцією О.Кисілевської почав виходити безплатний додаток до “Діла” під назвою “Жіноче Діло”. Появлявся додаток як квартальник. На його сторінках автори публікацій писали про політичну та економічну незалежність жінки, про жіночу освіту. Були тут і статті літературознавчого характеру. Писав додаток і про життя жінок за кордоном.

Українські політичні сили, незважаючи на те, що жінки щораз більше заявляли про себе у різних сферах суспільного життя, продовжували недооцінювати жіночий рух. Так сталося і на початку грудня 1912 р., коли лідери українських політичних партій у Галичині скликали таємні збори. Криза на Балканах багатьох переконала у тому, що Росія не зупиниться ні перед чим, щоб захопити решту українських земель і знищити “мазепинство”. Ось чому було вирішено, що галицькі українці будуть підтримувати Австро-Угорську імперію у боротьбі з Росією. На цю нараду не запросили лідерів жіночого руху. Дехто з них прорвався силоміць. Через тиждень жінки теж скликали таємні збори. Тон задавали Олена Степанів, Олена Залізняк, Костянтина Малицька. Жінки цілком слушно не погодилися з австрофільською позицією чоловіків. Вони висловлювалися за підтримку Австрії тільки у випадку — якщо це не буде суперечити українським національним інтересам. Збори запропонували створити Фонд на потреби України, курси медсестер і першої медичної допомоги. За короткий час жінки зібрали кілька тисяч корон для організації українського війська. У заклику, вміщеному згодом у журналі “Відгуки”, говорилося: “Кидаємо клич: гріш на потребу України в критичний час. В кім столітня неволя не зломила ще духа, в кім кров живо кипить, в кім надія ще діє, кого бій ще манить — нехай зложить і свою лепту на жертвеннику народнім. Нині наші мрії, змагання, бажання можуть стопитися в однім огнищі, яке ясним сяйвом має нам вказати шлях до визволення” [18]. Значна частина студентської молоді належно оцінили мужню позицію жіноцтва. Час підтвердив, що жіноцтво добре зорієнтувалося в історичній ситуації.

Із вибухом Першої світової війни жіночий рух перестав існувати. Багато активних діячок опинилося на еміграції, оскільки Галичину окупували російські війська. У Відні галичанки заснували Комітет для помочі раненим і полоненим воякам, що підтримував Січових Стрільців. У Легіоні Українських Січових Стрільців воювали Олена Степанів, Анна Дмитерко, Софія Галечко, Анна Цісняк та ін. Брали участь жінки і у визвольних змаганнях у лавах УГА.

У 1917 р. "Жіночу громаду" перейменували на Союз українок, який очолила Є.Макарушка. Про його активність говорити важко. Дуже мало відомо, наприклад, про участь жінок у листопадових подіях 1918 р. На першу річницю цих подій М.Рудницька у статті "Львівське жіноцтво під час падолистового перевороту" критикує галицьких політиків, які не допускали жінок до участі у визвольній боротьбі, а також і самих галичанок за їх байдужість [19]. Цю статтю "Наша мета" передрукувала із "Українського прапора", що виходив у Відні. Власне, після її появи польська влада заарештувала М.Рудницьку.

У Горожанському комітеті, який було створено для допомоги пораненим, інвалідам, біженцям, сиротам, був ще і окремий жіночий відділ — Жіночий комітет, що виконував функції "Червоного Хреста". Проте українці не змогли втримати Львів і відступили на схід. У лютому жінки заснували газету "Наша мета", "часопись робітного жіноцтва". Відповідальним редактором стала Д.Старосольська. Згодом видавало цю газету видавництво "Вперед", що належало соціал-демократам. Газета виходила для "жіноцтва без огляду на суспільні та партійні різниці". Коли ж вона перейшла у власність Української соціал-демократичної партії, то вже орієнтувалася на "жінок пролетаріату і тих, хто хотять змінити лад". Зрозуміло, що з цим не погоджувалися автори, згуртовані навколо газети. До того ж ситуація української газети в умовах польської окупації була непевною. Спочатку газеті вдавалося якось пропагувати ідею української державності. Багато було інформації про воєнні дії. Польська влада конфісковувала окремі публікації.

Не оминала увагою газета і жіноче питання. Його порушували М.Рудницька, О.Кисілевська, С.Кабаровська. Газета надрукувала лист-привітання Союзові українок у Кам'янці [20].

На сторінках "Нашої мети" обговорювалися: національно-патріотичне виховання дітей, проблеми шкільництва та освіти, діяльність вищих закладів освіти, різноманітних професійних шкіл і курсів. Друкувала газета і літературні твори.

Через скрутне матеріальне становище "Наша мета" перестала виходити у 1920 р. О.Кисілевська писала: "Коли ми розпочинали наше видавництво, ми рішили звернутися до всього жіноцтва. "Наша мета" мала бути органом всього жіноцтва без огляду на суспільні чи партійні різниці. Ми зверталися передовсім до образованого жіноцтва... Але успіхи показалися далеко не такі, як ми надіялися. Ми не стрінули завзятих

ворогів, що поборювали би наші стремління. Але ми не найшли також багато приклонниць... Загал жіноцтва остав глухий на наш голос... “ [21].

Після поразки національно-визвольних змагань починається новий етап розвитку жіночого руху та його преси. Роки війни і визвольної боротьби загартували жінок. Невирішеним завданням залишалася дискримінація. Галичанки усе менше пов’язують жіночий рух із соціалізмом. А у самому жіночому середовищі зароджується розуміння проблем і завдань жіночого руху, зникають поверхові феміністські гасла.

Уже в 1920 р. Союз українок почав відновлювати свої філії у повітових містечках, організовувати нові товариства, намагаючись охопити і село.

Наприкінці грудня 1921 р. у Львові відбувся з’їзд українських жінок. Прибуло понад триста делегаток від жіночих організацій Галичини, Волині, Буковини, з інших країн. Делегатки з’їзду виступили за єдність усіх жіночих організацій. М.Рудницька у своєму виступі висловила прагнення жіноцтва брати участь у вирішенні всіх важливих справ. Зокрема вона підкреслила, шо українське жіноцтво вважає основним незмінним політичним ідеалом українського народу самостійну соборну українську державу із столицею у Києві. Говорила і про потребу унезалежнення українського життя в усіх його сферах [22].

Польська поліція була присутня в залі. Вона розігнала з’їзд, тому свою роботу делегатки продовжували на таємному засіданні. Там було схвалено резолюції і вирішено видати брошуру про Н.Кобринську, що вийшла у 1922 р. під назвою “Першому українському борцеві за права жінки” [23].

Важливо, що на з’їзді було організаційно оформлено Союз українок. Він швидко зростав, до нього приєднувалися члени інших жіночих товариств, члени “Просвіти” тощо.

Тогочасне становище українців висувало на перший план для Союзу українок завдання національні та економічні і щонайменше — завдання феміністські. Лідери жіночого руху активно включилися в політичну боротьбу — адже йшлося про долю Східної Галичини, на яку зазіхали поляки.

Союз українок цілеспрямовано проводив і економічну діяльність. У 1923 р. на основі господарського відділу створено кооператив “Українське народне мистецтво”. Кооператив чимало зусиль вклав у збереження і розвиток народного мистецтва. Важливим тут був економічний аспект, бо поступово формувався ринок для збуту виробів народного мистецтва.

Кооператив працював успішно, і вже у 1925 р. почав видавати ілюстрований місячник “Нова хата”. Спочатку це був журнал, “присвячений модам і справам домашнього жіночого господарства”, а від 1926 р. і до 1939 р. — “журнал для плекання домашньої культури”. Відповідальним редактором журналу була Марія Громницька, а протягом

останнього року існування журналу цю посаду вона ділила разом із Лідією Бурачинською-Рудик.

“Нова хата” популяризувала народне мистецтво, відкривала для своїх читачок забуті і занедбані духовні скарби нашого народу, адже навіть у найважчі часи українці не забували про прекрасне і творили те, що здобувало собі згодом світову славу. А водночас із любов’ю до прекрасного та популяризацією народного мистецтва міцніло почуття патріотизму. Українська вишивка — це річ унікальна, такого багатства не має жоден інший народ.

На сторінках журналу опубліковано статті про народне мистецтво, народні промисли, особливо відомими стали цикли статей В.Січинського про дерев’яну архітектуру, про кераміку і скло. Журнал приділяв увагу різним видам народного мистецтва, але особливо багато писав про національний одяг. “Нова хата” підтримала ініціативу матері Северини Париллє (однієї з найвідоміших учительок дівочої гімназії сестер Василіянок) збирати і зберігати народне вбрання. Саме у міжвоєнні роки стало модним серед української інтелігенції носити вишивані сорочки та сукні, обставляти своє помешкання в українському стилі [24].

Сьогоднішній дослідник знайде на сторінках журналу дуже цікавий матеріал з історії одягу різних регіонів Західної України, а читачки звернуть увагу на ті моделі, у яких було використано елементи народного одягу.

Поступово тематичний діапазон журналу розширювався. “Нова хата” надрукувала матеріали про славних художників того часу — П.Холодного, О.Новаківського, Г.Глущенка, М.Дольницьку, О.Лятуринську, Я.Музику; про творчість відомих українок — Лесі Українки, К.Грушевської, Марійки Підгірянки, Олени Пчілки, С.Русової, Дніпрової Чайки, О.Кобилянської, О.Кульчицької.

Не залишалася осторонь така традиційна для жіночої преси тема, як місце жінки у суспільному житті (К.Гриневичева — “За власне обличчя”, ч.1 за 1927 р.; Є.Маланюк — “Жіноча мудрість”, ч.12 за 1931 р.; Л.Ганкевич — “Жінки в горожанському комітеті”, ч.11 за 1934 р.). Є.Маланюк, наприклад, пише про мужній тип української жінки: “Але традиція мужнього типу української жінки, типу, що ми назвемо його основним типом, мимо всіх перипетій нашої катастрофальної історії, тривав і триває, очевидно, і до наших часів. Ніхто не підрахував скільки жінок було в армії Української Народної Республіки за час 1918-1920 рр., а кількість їх була значна” [25].

Зі змісту журналу можна переконатися, що “Нова хата” виходила за рамки “жіночого” видання, виконувала значно ширші функції, ніж планувала редакція. Про це свідчать, зокрема, публікації на суспільно-політичні теми та літературна сторінка. На сторінках журналу була представлена українська і зарубіжна літератури, вміщувалися огляди

(літератури і преси), рецензії, анотації, списки рекомендованих книг із різних сфер галузей науки і культури [26].

Власне, з “Нової хати” почався найкращий період в історії західноукраїнської жіночої преси. Практично одночасно із “Новою хатою” почала виходити “Жіноча доля”, перше число якої появилося у вересні 1925 р. Журнал виходив у Коломиї, у видавництві “Жіноча доля”, яке заснували Кисілевські. Біля керма видання практично увесь час стояла Олена Кисілевська (журнал виходив до 1939 р., до приходу більшовиків), а відповідальним редактором була Марія Ставнича. “Жіноча доля” — це журнал (спочатку місячник, потім двотижневик, потім тижневик і знову двотижневик у 30-ті роки) для українського жіноцтва. Журнал багато уваги надавав діяльності Союзу українок, хоча і не був органом цієї організації, відображав ті зміни, що зайшли у жіночому русі в середині 20-х років.

Редакція так бачила свою мету: “Хочемо допомогти нашому жіноцтву, щоб воно з своєї праці могло витягти найбільше користі, щоб воно було моральне, патріотичне, щоб воно любило свою неньку Україну, щоб були добрими й зразковими жінками своїм чоловікам, а матерями своїм дітям” [27]. Читацьку аудиторію журналу складали значно ширші кола жіноцтва, незважаючи на те, що видання вперше в історії жіночої преси почало орієнтуватися на селянок. Починаючи від середини 20-х років (з 1926 р. приблизно), жіночі гуртки масово виникали на селах. У цьому велика заслуга О.Кисілевської, що доступно пояснювала селянкам у своїх публікаціях, як створювати жіночі гуртки.

Союз українок у ті роки зростав кількісно, до нього приєднувалися жіночі секції інших товариств, кооперативів, що теж займалися жіночими справами — Товариство української захоронки, Порадня матерів, Товариство опіки над дітьми і молоддю.

Журнал порушував чимало проблем, пов’язаних із селянським побутом, із культурно-просвітницькою та організаційною роботою серед селянок. Мета, яку ставив перед собою журнал — “виховати жінку та свідому своїх прав громадянку, не забуваючи, що вона є при тім дружиною, матір’ю і господинею” [28]. Можна сказати, що “Жіноча доля” хотіла задовольнити широке коло інтересів української жінки, і не тільки селянки, стати її помічником і порадником. “Жіноча доля” за типом видання відрізняється від “Нової хати”. Вона менша за обсягом, відповідно — з меншою кількістю рубрик та з великою питомою вагою суспільно-політичних матеріалів, публіцистики. Статті такого змісту належали О.Кисілевській, М.Рудницькій, Б.Барановій. Гострого політичного звучання, скажімо, набували публікації про становище українського шкільництва, про полонізацію, що стала урядовою політикою і глибоко ранила шкільництво.

Загалом проблема виховання дітей та охорони здоров’я завжди була актуальною на сторінках видання.

Журнал інформував читачів про діяльність Союзу українок (рубрика “Вісти з “Союзу Українок”), про жіночий рух (рубрики “З життя наших жіночих організацій”, “Жіночий рух”). Під рубриками “Зі світа”, “З чужого жіночого світу” місячник друкував повідомлення про жіночий рух за рубежем. На цю тему писали українки, які емігрували і проживали у різних країнах.

У рубриці “Часть господарська” місячник висвітлював економічну й господарську проблематику.

У літературному відділі місячника опубліковані твори Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, а також матеріали про їхню творчість; вірші відомих українських поетів — Б.Лепкого, Є.Маланюка, А.Курдидика, Марійки Підгірянки, молодого П.Тичини. Майже у кожному числі читаємо вірші У.Кравченко. Проза представлена іменами О.Кобилянської, О.Маковея, В.Самійленка, Н.Королевої, Ірини Вільде, С.Кабаровської, О.Дучимінської, К.Гриневичевої, М.Дороцької, Г.Журби.

Змістовним був критико-бібліографічний відділ “Жіночої долі”. Рубрики “Що радимо читати”, “Серед книг”, “Нові книжки, прислані до редакції” розповідали про книги українських і зарубіжних поетів та письменників. Надруковані списки книг деколи супроводжувалися анотаціями. Списки журналів вміщені у рубриці “Які журнали у нас виходять”. Треба сказати, що редакція уважно стежила за журналістським процесом і друкувала редакційні повідомлення про вихід багатьох журналів.

Новинкою для галицької жіночої преси став “американський” відділ д-ра В.Сіменовича, брата О.Кисілевської, який постійно проживав у Америці. Він у Вашингтоні створив своєрідний корпункт “Жіночої долі”. Подобалися читачам і подорожні нариси О.Кисілевської та О.Яблонської.

Розважальна частина “Жіночої долі” репрезентована рубриками “Цікаві вісті” з розважальними новинами та сенсаційними повідомленнями і рубрика “Сміховинки” з анекдотами.

Зауважимо, що серед постійних співробітників журналу був лише один чоловік — відомий письменник А.Чайковський.

Своєрідною формою періодичних видань стали і альманахи-календарі або календарі, що їх видавало видавництво “Жіноча доля”. Це “На новий шлях”, ілюстрований календар-альманах (на 1927 р.), “Наш світ”, альманах (на 1928 р.), “Наша книга”, альманах (на 1929 р.), “Для неї все!”, альманах (на 1930 р.), “Жіноча доля”, практичний календар-порадник (на 1931 р.), “Ілюстрований календар-альманах “Жіночої долі” (на 1937 р.). Найважливіші тематичні розділи альманахів-календарів: історія жіночого руху, аналітичні публікації щодо сучасних проблем, розповіді про відомих українок і літературна частина (вірші, проза), поради (господарські, медичні, правознавчі), календарі (астрономічний, історичний, церковний), реклама.

З 1932 р. “Жіноча доля” видає додаток “Жіноча воля”, “часопис для сільського жіноцтва”. Колектив “Жіночої волі” — видання винятково для селянок, так бачив свою мету: “...помогти нашому сільському жіноцтву стати тим, чим є жіноцтво інших народів, а саме: добрими господинями, розумними матерями, свідомими громадянками свого народу” [29]. Журнал виховував своїх читачок у патріотичному дусі — для цього друкувалися матеріали з історії України, з її славного минулого (“Нариси з історії України”, художні твори, що мали патріотичне звучання). Журнал намагався підвищити культурний рівень своєї аудиторії, а тому популярно розповідав про видатних класиків української літератури (Т.Шевченка, І.Франка, Лесю Українку), про таких відомих жінок, як О.Кобилянська, С.Русова, Н.Кобринська, про інших відомих діячів української літератури.

За традицією західноукраїнської преси “Жіноча воля” публікувала художні твори відомих авторів, більшість із них — це постійні автори “Жіночої долі” (У.Кравченко, Марійка Підгірянка, Ірина Вільде), хоча і траплялися твори маловідомих літераторів, початківців.

На сторінках журналу зустрічаються публікації методичного характеру, що стосувалися, наприклад, організації роботи бібліотеки, жіночого гуртка. Про роботу жіночих гуртків писали у рубриках “Праця в жіночих гуртках”, “З життя наших товариств”. Ці публікації не лише повідомляли про діяльність жіночих гуртків, а й мали організаторське значення. Читачок постійно інформували про життя й діяльність “Союзу українок” у Львові.

У журналі подибуємо прізвища авторів, відомих із “Жіночої долі” — О.Кисілевська, І.Домбчевська, І.Блажкевич, О.Цегельська. На теми гігієни і медичні писала С.Парфанович.

Другий додаток “Жіночої долі” — “Світ молоді”, почав виходити у 1932 р. Спочатку це був додаток для молоді, який у 1934-1938 рр. виходив з уточненням — “місячник для українських дівчат”, а в 1939 р. “Світ молоді” заявив про себе як про видання культури, життя, мистецтва.

Видавцем “Світу молоді” була О.Кисілевська, а на чолі редакції стояли Марія Ставнича і Ірина Вільде.

Політична позиція “Світу молоді” втілена в опублікованих обов’язках українки: не сумніватися у перемозі українського народу, не розмовляти чужою мовою, поширювати національну свідомість [30]. Інші теми видання — виховання характеру, проблема стосунків між поколіннями, призначення молодої жінки, підготовка молоді до самостійного життя. У 1933 р. у журналі започатковано рубрику “Література й мистецтво”, а через кілька років ця тематика стала вагомою настільки, що у 1939 р. “Світ молоді” змінює свій напрям і виходить як видання “культури, життя, мистецтва”. Головна причина, очевидно, у тому, що “Світ молоді” не витримував конкуренції у боротьбі за молодь із націоналістичними виданнями.

Журнал по-особливому ставився до теми фемінізму і порушував її ще до скликання Українського жіночого конгресу (Станіслав, 23-27 червня 1934 р.): фемінізм — не самоціль, а лише засіб вирішення політичних завдань українців.

Упродовж свого існування Союз українок знаходився у вирі суспільно-політичного життя. Доводилося долати труднощі організаційні та фінансові, впливати на традиції галицького супільства. На цьому шляху організація невпинно розвивалася. Союз українок ніколи не мав би такого впливу, якщо б обмежився феміністськими гаслами. Зрозуміло, що громадська діяльність жінок об'єктивно ставила їх на шлях фемінізму. М.Богачевська-Хом'як з цього приводу пише: "Союз показав, якою плідною може бути діяльність жінки поза хатою. Відкриваючи нові горизонти жіночих зацікавлень і наполягаючи на самовдосконаленні жінок, союз формував світогляд усієї української спільноти. Домашня господиня перестала бути жіночим ідеалом, її місце заступила політично свідома й віддана громадській роботі жінка" [31]. При потребі Союз українок заявляв про себе як про власне феміністську організацію. Так сталося у 1929 р., коли львівське староство припинило діяльність Союзу українок. Це сталося після панахиди за душу Ольги Басараб і арешту кількох жінок, які збирали кошти для допомоги політичним в'язням. Тоді Український клуб заявив, що Союз українок є товариством феміністським, "метою якого є громадське освідомлювання українських жінок суспільної праці ... та піднесення їхньої освіти й економічного добробуту. Діяльність того товариства не мала і не має політичного характеру" [32]. Але в тій ситуації боротьба українців за свої політичні, економічні й культурні права не могла не мати політичного характеру. У 1928 р. головою Союзу українок було обрано М.Рудницьку, відому журналістку і громадську діячку, а це свідчило, що Союз українок залишиться позапартійною організацією і буде провадити свою діяльність легальними методами.

Характер українсько-польських стосунків був такий (йдеться про антиукраїнську політику польської влади), що політичного характеру набувала будь-яка діяльність. Це стало особливо відчутним на рубежі 20-30-х років, коли т.зв. "пацифікація" і терор ОУН стали символом протистояння.

Жіночий рух на початку 30-х років продовжував успішно розвиватися. Крім традиційних форм діяльності Союз українок розгорнув кооперативний рух серед жінок. Економічне становище українців, а ще більше українок, залишалося важким. Політична ситуація не змінювалась. "Пацифікація" мети не досягла, а націоналістичні ідеї знаходили серед українців щораз більше прихильників. Спроби українсько-польського порозуміння, до якого почали закликати деякі українські й польські політики, були приречені на невдачу. Безрадісні звістки йшли з підросійської України — організований Москвою голод мільйонами косив українців, які населяли найродючіші у світі землі.

Таким був політичний контекст підготовки до Українського жіночого конгресу. З цього приводу у галицькій пресі почалася дискусія. Громадськість не цілком розуміла суть, значення, можливості жіночого руху. Жіночу емансипацію ототожнювали з прагненням до сексуальної свободи, до вільної любові і т.ін., доводили, що місце жінки лише в сім’ї, інакше сімейне життя занепаде.

Л.Садовська, член управи Українського жіночого союзу в Празі, писала у “Тризубі”: “Та полеміка, яка розпочалася на сторінках галицької преси з приводу конгресу і завдань жіночого руху, справляє, думаю не тільки на мене, пригноблююче враження. Мимоволі постає питання, чи може пройти успішно Український Жіночий Конгрес, коли громадянство до нього так мало підготовлене, коли знаходяться органи преси, що містять ... такі статті, які з’явилися на сторінках “Мети”, “Вістей”. Коли знаходяться автори, що ігноруючи працю української жінки на громадськім і національнім полі, хотять звести всі її завдання до основних 4 К — Kinder, Kueche, Kleider, Kirche, в їх тільки модернізованому виданні... Хіба на протязі всієї роботи наших жіночих організацій не доводилось бачити недооцінення нашої праці, нерозуміння її завдань, її легковаження, а то і зневаження” [33].

Були, правда, голоси провідних публіцистів і на захист жіночого руху. Наприклад, О.Назарук дуже високо оцінював майбутній конгрес, назвавши його найважливішою подією нашого життя, що може сильно вплинути на виховання нації у майбутньому. У статті “Жіноча справа” О.Назарук услід за відомою діячкою німецького жіночого руху Е.Кіне назвав жінку, яка крім обов’язків у родині має ще й роботу поза домом, свічкою, що горить з обох кінців одночасно... [34].

Конгрес відбувся у п’ятдесятиріччя перших жіночих організацій, і пройшов успішно. Він став, як пише М.Богачевська-Хомяк, маніфестацією національного духу й жіночої солідарності [35].

Глибоку і пристрасну промову виголосила на відкритті конгресу М.Рудницька [36]. Вона порушила політичні аспекти жіночого руху, показала його роль в українському організованому житті. Можливо, деякі положення її доповіді були занадто оптимістичні, але вони виражали політичні ідеали жіночого руху. Так, М.Рудницька говорила про величезне поглиблення національної свідомості на всіх українських землях, про переможний похід невмирущої української національної ідеї на всіх просторах українських земель. Не оминула увагою М.Рудницька “українську проблему”: “І хоча кожний підходить до українського питання зі становища власного інтересу... то все-таки щораз частіше лунають у світі голоси про необхідність створення української держави як чинника світової рівноваги” [37].

М.Рудницька рішуче заперечила різноманітні звинувачення на адресу жіночого руху. Вона говорила, що “... нема другого жіночого руху, який би до такої міри черпав свої сили з національної ідеї, як український

жіночий рух” [38], вона ще раз довела противникам жіночого руху, що в українських жіночих товариствах була і є рівновага між обома ідеями, які лягли в основу їхньої діяльності: між ідеєю національною та ідеєю жіночого руху [39].

Резолюції Конгресу відображали погляди жінок на політичні, економічні, національні проблеми української громадськості. Так, Конгрес закликав до національної єдності й консолідації, до релігійної терпимості, висловив своє ставлення до проблем моралі, родини і материнства. У резолюції “Основи українського фемінізму” було повторено думку М.Рудницької про те, що український жіночий рух черпає свої сили з національної ідеї.

Одна із резолюцій конгресу стосувалася преси Союзу українок: “У справі жіночої преси і видавництва Український Жіночий Конгрес стверджує необхідність видавання поважного жіночого журналу на засадах устійнених Українським Жіночим Конгресом для поглиблення ідеології та консолідації українських жіночих сил” [40].

У жовтні 1934 р. Союз українок заснував у Львові жіночий видавничий кооператив, а 1 січня 1935 р. появилося перше число двотижневика “Жінка” — органу Союзу українок. Хоча “Жіноча доля” мала рубрику “Вістки з “Союзу Українок”, та цього було недостатньо. Головним редактором нового видання стала М.Рудницька, а відповідальним — О.Федак-Шепарович. У редакційній статті “Думки над часописом” говорилося, що він “...має спеціально важні і важкі завдання в наших відповідальних днях служити з’ясуванню, поширенню і поглибленню ідеології українського жіночого руху; бути зв’язковим Української жіночої організації; бути речником і оборонцем думок, права і змагань українського жіноцтва та його репрезентантом назовні... “ [41].

“Жінка” — це найкраще, очевидно, жіноче видання міжвоєнного двадцятиріччя. Орієнтувалося воно на українок із інтелігентного середовища. Польська діячка Ц.Мікуловська писала, що “Жінку” редагували із феміністським завзяттям на яскраво вираженій націоналістичній основі [42]. “Жінка” відразу зайняла чітку позицію щодо багатьох питань. Ц.Мікуловська пише, що “Жінка” уникає слів “Польща” чи “польський”, ніколи не пише про польок. Цю думку можна перефразувати так, що “Жінка” ніколи не запобігала перед польською владою, не схиляла голови. Влада часто втручалася у роботу видання і конфісковувала окремі публікації. У травні 1938 р. було заборонено Союз українок, перестала виходити і “Жінка”.

Варті уваги редакційні статті видання на першій сторінці, що деколи йшли за підписом. Це, скажімо, “Жінка і політика”, “Будьмо єдині”, “Наступ і протинаступ”, “Даймо гідну відповідь”, “Більше поваги в жіночих справах”, “Консолідація. Тоталізм. Жіноцтво” та ін. Їх актуальність не втрачена ще й сьогодні.

Діяльність Союзу українок та жіночий рух описували рубрики “При громадській роботі”, “Вісті з “Союзу Українок”, “Крізь нашу призму”. Були теж публікації, що стосувалися історії українського жіночого руху. “Жінка” розповідала своїм читачкам про відомих українок (Марко Вовчок, Олену Пчілку, М.Загірню-Грінченко, Н.Кобринську, Лесю Українку, С.Перовську, Л.Старицьку-Черняхівську). Розповідав часопис про жіночий рух за рубежем. Досить часто появлялася рубрика “Силуети славних жінок”.

Читачок ознайомлювали із діяльністю українок-сучасниць, які здобули собі славу у сфері мистецтва і літератури (О.Кобилянська, Н.Королева, Т.Мазепа, М.Дольницька, О.Кульчицька, Г.Білозуб, Є.Скоропадська). Кілька цікавих нарисів написав П.Ковжун, який друкував їх під псевдонімом Марія Пеньковська.

Інші теми — проблеми родини, виховання молоді, творчість наших класиків (стаття П.Зайцева “Жінка в творчості Шевченка” (скорочений варіант); “Найновіші твори з портретографії Шевченка”; стаття М.Деркач “Світогляд Лесі Українки на основі її публіцистичних праць”, що викликала полеміку між “Жінкою” і “Вістником” Д.Донцова; біографічне оповідання Т.Лазаревського “Молодість Лесі Українки”; кілька маловідомих публіцистичних праць Лесі Українки; літературознавчі публікації про Марка Вовчка, О.Кобилянську, В.Стефаника).

Значна частина публікацій була на теми культури, мистецтва, етнографії. Участь у роботі часопису таких відомих журналісток і діячок, як М.Рудницька, О.Федак-Шепарович, К.Гриневичева, М.Струтинська, І.Гургула, С.Парфанович, С.Русова, М.Деркач, З.Мирна, забезпечувала високий інтелектуальний і професійний рівень. Чоловіки представлені у часописі такими іменами, як Ю.Липа (стаття “Українська жінка”), М.Голубець (“З життя українського жіноцтва в старому Львові”, “Жіночі монастирі у старому Львові”), П.Ковжун, А.Чайковський, Ф.Коковський, А.Курдидик та ін.

Повернімося до книжки Ц.Мікуловської: “Русинки (слова “український”, “українка” Ц.Мікуловська вживала лише в іронічному значенні. — С.К.) не хочуть жодного зближення з польськими жінками. Їм допомагає у цьому принципове гасло, гасло визвольної боротьби, магічне за своєю силою: “боротьба за волю-долю!” [43]. Це добра оцінка українського жіночого руху, його бойовитості й цілеспрямованості. У нелегких умовах середини 30-х років Союзові українок доводилося захищати свої позиції. У редакційній статті “Жіноцтво і консолідація” говорилося: “... відносини, які витворилися на жіночому відтинку, зовсім не є ідеальні. Український жіночий рух, що на продовж п’ятдесяти літ свого існування зберігав ідеологічну й організаційну єдність, стоїть тепер загрозою свого розбиття” [44]. На Союз українок нападала польська преса, з українського боку — націоналістичне підпілля (хоча багато молодих жінок були членами ОУН) і прихильники “нормалізації” (оскільки Союз

українок виступав проти угодовства). Полемізували із Союзом українок радикальні “Жіночі громади”, що існували при Українській соціалістично-радикальній партії. Значно відчутнішими були розходження із “Сільським господарем”, який у 1936-1937 рр. почав створювати Кружки сільських господинь. О.Кисілевська, яка перейшла працювати до “Сільського господаря”, навіть запропонувала, щоб Союз українок залишив роботу на селі [45].

Союз українок опинився у нелегкій ситуації: його керівництво постійно підкреслювало позапартійний характер організації, водночас перебуваючи у вирі політичного життя. М.Рудницька виступала проти фашистської й націонал-соціалістичної ідеології, проти націоналістичної концепції жінки, але не могла не бачити, що саме ОУН займає безкомпромісну позицію щодо захисту української національної ідеї. Окрім того, Союзу українок мав чимало прихильниць і навіть членів ОУН.

Союз українок завжди виступав за консолідацію. Наприкінці 1936 р. у приміщенні Союзу українок почали зустрічатися, майже регулярно, неофіційні представники всіх політичних партій, за винятком ОУН, УНДО та комуністів. Ця група політиків назвала себе Контактним комітетом і шукала підтримки між українцями поміркованих поглядів [46], що було спричинене крахом політики “нормалізації” польсько-українських стосунків.

Активна діяльність Союзу українок у спробах консолідації призвела до заборони Союзу українок польською владою 5 травня 1938 р. Заарештовано голів усіх відділень, припинено видання “Жінки”. Серед українського жіноцтва і громадськості виникли бурхливі протести. У жовтні Союз українок відновив свою діяльність. “Жінка” почала виходити від січня 1938 р. Провідні діячки жіночого руху зрозуміли, що потрібна не лише громадська організація, а й політична. 12 липня 1938 р. відбулася нарада, на якій було покликано до життя політичну організацію, що прийняла назву “Дружина княгині Ольги”. До тимчасової Головної ради обрали М.Рудницьку, К.Малицьку, О.Федак-Шепарович, С.Парфанович та інших відомих діячок жіночого руху [47]. Від 1 квітня виходить “Громадянка”, двотижневик, видання новоствореної організації. На чолі видання стояли М.Рудницька і О.Федак-Шепарович. По суті, це була та ж “Жінка”, але під іншою назвою, оскільки ні в політичній орієнтації, ні в змісті, ні в автурі, ні навіть у назвах рубрик і в прийомах верстки нічого не змінилося. У ч.1 у зверненні “Від редакції” говорилося: “... редакція “Громадянки” нічого не декларує, не обіцяє, нічого не заповідає — а приступає до праці з твердою вірою, що українське жіноцтво прийме цей журнал не тільки з прихильністю, але теж великою радістю” [48].

В “Ідеологічних тезах Дружини княгині Ольги” мова йде про національний політичний ідеал: “Найвищим своїм наказом уважаємо працю в тому напрямі, щоб українська нація зайняла належне їй місце побіч усіх інших культурних націй світу” [49]; друга теза вказувала на

роль жіноцтва у здійсненні національного ідеалу; інші тези з’ясовували позицію “Дружини княгині Ольги” щодо різноманітних проблем тодішнього життя (релігія, родина, культура, освіта, економіка, громадське життя).

У передовій статті “Нова організація — нові завдання” знову наголошено на необхідності консолідації та викладено розуміння партійності, політичної діяльності: “...Д.К.О. (Дружина княгині Ольги. — С.К.) не має нічого спільного з яким-небудь вузьким доктринерством, нічого спільного з т.зв. партійництвом. Політика — це для нас не суспільні доктрини, не клясові чи групові інтереси. Політика — це найважливіші справи нашого національного життя, на які українська громадянка не може бути байдужа” [50]. Після відновлення діяльності Союзу українок Головна рада Дружини княгині Ольги заявила, що тепер її завдання — поширювати ідеологію Дружини княгині Ольги серед українського жіноцтва і гуртувати його для оборони культурних, економічних і політичних прав українського народу [51].

Дружина княгині Ольги — це організація інтелігенток.

Союз українок від січня 1938 р. видає місячник “Українка”, популярний часопис. “Жінка” писала про необхідність такого видання для тіснішого зв’язку між місцевими відділеннями Союзу українок та його головною управою [52]. Редагували “Українку” О.Федак-Шепарович (1938 р.), а потім М.Струтинська. Журнал виходив для жінок із села й провінційних містечок, це зумовлювало зміст місячника. Тут писали про роботу відділень Союзу українок, порушували проблеми виховання, висвітлювали роботу “Просвіти” і “Рідної школи”. У розділі “Здоров’я наш скарб” часто друкувалася С.Парфанович. Друкував місячник художні твори П.Тичини, Уляни Кравченко, Ф.Дудка, Ірини Вільде.

У жовтні 1938 р. почав виходити ще один місячник — “Світ українки”, відповідальним редактором якого була О.Федак-Шепарович, а редактором М.Струтинська. Виходив місячник недовго. Перше число розповідає про створення “Дружини княгині Ольги” і публікує відповідні матеріали. Основні рубрики місячника — “Як працюємо в кружках “Союзу українок”, “Що діється в світі”, “Здоров’я наш скарб”, “Господарюємо”, сторінка “Щось для наших дівчат”.

У 30-ті роки в Галичині існували такі жіночі організації: кооператив “Труд”, кооператив “Українське народне мистецтво” (видавав “Нову хату”), Товариство “Українська захоронка”, гурток “Рідної школи” імені Ганни Барвінок, Порадня матерів (філія Товариства охорони дітей і опіки над молоддю), Товариство вакаційних осель, Марійські дружини, Комітет допомоги вдовам і сиротам по священиках, Товариство “Будучність” (товариство українських домашніх робітниць), секція студенток при Товаристві прихильників освіти, спортивний клуб “Стріла” (єдиний, до речі, жіночий спортивний клуб на західноукраїнських землях).

На Волині існувала окрема організація Союз українок із своїм статутом.

На Буковині теж було кілька жіночих організацій. Це Жіноча громада, жіноче Товариство мироносиць, гурток студенток “Чорноморе”, секція студенток.

У Карпатській Україні — жіноча секція при товаристві “Просвіта” і Жіночий союз в Ужгороді [53].

При деяких політичних партіях і організаціях функціонували жіночі організації. Зокрема, у 1934 р. організовано Центральний жіночий кружок при Українському католицькому союзові.

У 1931 р. організаційно оформилася “Жіноча громада”, що орієнтувалася на Українську соціалістично-радикальну партію. У 1931-1936 рр. ця організація мала тематичну сторінку “Жіночий голос” у “Громадському голосі”, органі УСРП. Протягом 1936-1939 рр. “Жіночий голос” виходив як самостійне видання. Головою “Жіночої громади” була Іванна Блажкевич, відома кооперативна діячка, письменниця.

“Жіночий голос” дотримувався соціалістичної орієнтації. У рубриці “ З життя жіночих громад” висвітлювали роботу гуртків “Жіночої громади”. Оскільки організація опозиційно ставилась до Союзу українок, то це було характерним і для публікацій часопису.

Видання інформувало про кооперативний жіночий рух, а також про міжнародний жіночий рух. Тут можна було прочитати розповіді про зарубіжні країни.

Як і інші жіночі видання, “Жіночий голос” розповідав про життя і творчість відомих українських письменниць — Х.Алчевської, Н.Кобринської, Марка Вовчка, Лесі Українки, Ганни Барвінок, О.Кобилянської. Були на його сторінках і публікації про класиків української літератури.

Інші рубрики “Жіночого голосу”, вже традиційні для жіночої преси — “Для родини й господарства”, “Одяг і вишивка”, “Бережім здоров’я”, “З міжнародного жіночого руху”.

“Сільський господар”, який був під впливом Українського національно-демократичного об’єднання, у середині 30-х років почав організовувати гуртки “Сільських господинь”, що з часом теж стали конкурентами Союзу українок у боротьбі за вплив на сільське жіноцтво.

У Львові, де діяло майже сорок польських жіночих організацій, вирізнялося москвофільське “Общество русских женщин”. Це “общество”, яке українки ігнорували, видавало журнал “Очаг” за редакцією Онишкевича. Переважали на його сторінках публікації російських емігранток.

... Свій виступ на Українському жіночому конгресі М.Рудницька завершила такими словами: “А всі ми чейже хочемо, щоби Україна жила. Щоби Вона воскресла, навіть якби ми не мали жити. Вона воскресне!” [54].

Український жіночий рух, національно-патріотичний за своєю суттю, зробив дуже багато, щоб українська національна ідея не вмерла, щоб Україна воскресла.

1. Павликовська І. На громадський шлях: З нагоди 70-ліття українського жіночого руху.— Филадельфия,1956.— С.10.
2. Вараниця Н. Українська жінка у визвольній боротьбі народу// Альманах “Гомону України” на рік 1962.— С.186-187.
3. Лесько І. Українська психіка і державність// Альманах Українського Народного Союзу на 1990 рік.— С.33-45.
4. Мазур Л. Феміністичні риси національної культури та перспективи розбудови української держави // Державність.— 1992.— Ч.4. — С.12-14.
5. Донцов Д. Поетка вогненних меж Олена Теліга.— Торонто,1953.— С.25-26.
6. Теліга О. Якими нас прагнете?// Вістник.— 1935.— Кн.10.— С.735-745.
7. Теліга О. Сліпа вулиця// Вістник.— 1938.— Т.ІІ. — Кн.4. — С.290-297.
8. Див.: Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884-1939.— К.,1995; Богачевська М. Український фемінізм у Польщі між двома світовими війнами// Сучасність.— 1984.— Ч.1-2.— С.96-113; Богачевська М. Українська жінка та міжнародний фемінізм// Сучасність.— 1984.— Ч.7-8.— С.146-173; Богачевська М. Союз Українок у міжвоєнний період// Наше життя.— 1991.— Ч.2.— С.4-7; Ч.3. — С.7-9; Ч.4. — С.10-11; Ч.5.— С.9-11; Богачевська-Хомяк М. Мілена Рудницька і жіночий рух// Наше життя.— 1992.— Ч.7-8.— С.10-12; Бойчук Д. Вечір жіночої преси// Українка в світі: Бюлетень Світової федерації українських жіночих організацій.— 1973.— Ч.2.— С.9; Б.Р. Українські видавництва і періодичні видання в Коломиї в 1865-1939 рр.// Коломия і Коломийщина: Зб. споминів і статей про недавнє минуле.— Філадельфія,1988; Боднарук І. Наше жіноцтво в боротьбі за духовність та українську державність// Жіночий світ.— 1977.— Ч.11-12.— С.3-4; Бурачинська Л. Про завдання жіночої преси// Жіноча доля.— 1933.— Ч.1. С.1-2; Волинець Л. Українська жіноча преса в минулому// Сучасність.— 1974. — Ч.7-8. — С.113-127; Деркач М. Ті, що творили “Перший вінок”// Жінка.— 1937.— Ч.8-9.— С.2-4; Дзерович Д. Перегляд української жіночої преси// Діло.— 1937.— Ч.83; Дучимінська О. Від самого початку// Жіноча доля.— 1934.— Ч.12-13. — С.13.; Животко А. Історія української преси.— Мюнхен, 1989-1990; Кабаровська С. Шлях організації українського жіноцтва: Коротенький огляд організаційних його змагань// Наша мета.— 1919.— Ч.24.— С.11; Книш І. Жіночий рух і література: З приводу 70-ліття “Першого вінка”// Календар-альманах “Нового шляху” на 1958 рік.— С.73-77; Курдидик А. Друковане слово в Коломиї// Коломия і Коломийщина: Зб. споминів і статей про недавнє минуле.— Філядельфія,1988.— С.313-324; Липа Ю. Українська жінка// Жінка.— 1938.— Ч.7-8.— С.2-4; Малицька К. Про значення власної преси для жінок і як вона у нас розвивалася// На новий шлях: Календар-альманах “Жіночої долі” на звичайний рік 1927.— Коломия,1926.— С.23-26; Назарук О. Жіноча справа. З приводу Першого Українського жіночого конгресу.— Львів, 1934; Наша жіноча преса// Жіноча сила.— 1934.— 27-29 травня; Передирій В. Галицька періодика для жінок: Становлення, розвиток, проблематика (1853-1939)// Зб. праць науково-дослідного центру періодики.— Вип.2.— Львів,1995.— С.45-64;

Її ж. Журнал “Нова хата” як тип видання (1925-1939 рр.)// Зб. праць науково-дослідного центру періодики.— Вип.1.— Львів,1993.— С.79-89; Її ж. Українські періодичні видання для жінок в Галичині: Анотований каталог.— Львів,1996; Полянська І. Українська жіноча преса// Наше життя. — 1964.— Ч.1.— С.3-4; Полонська-Василенко Н. Жінки України// Жіночий світ.— 1963.— Ч.7-8.— С.2-4; Резолюції Українського жіночого конгресу// Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали/ Упорядк. Гунчак Т. і Сольчаник Р.— Мюнхен,1983.— С.365-374; Рудницька М. Українська дійсність і завдання жінки: Промова виголошена на відкритті Українського жіночого конгресу 23 червня 1934 р. в Станіславові.— Львів,1934; Русова С. Наші визначні жінки: Літературні характеристики-силюети.— Коломия,1934; С.Г. Українська жіноча преса в Галичині// Нова зоря.— 1934.— Ч.46; Ч.47; Слобожанка Н. Наші визначні жінки// На новий шлях: Ілюстрований календар-альманах “Жіночої долі” на звичайний рік 1927.— Коломия,1926; Сулима-Бойко О. З історії українського жіночого руху// Наукові записки.— Т.XXVI.— Мюнхен, 1974-1975; Статут центрального українського жіночого товариства “Союз Українок” у Львові.— Львів,1935; Теліга О. Якими нас прагнете?// Вістник. — 1935.— Кн.10.— С.735-745; Її ж. Сліпа вулиця// Вістник.— 1938.— Т.II. — Кн.4.— С.290-297; Тарнопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття.— Джерсі-Сіті,1974; Український жіночий конгрес.— Станиславів,1934; Х. К. Жінки і читання часописів// Діло.— 1937.— Ч.13; Федак-Шепарович О. Модерний фемінізм і українська жінка// Наш світ: Альманах “Жіночої долі” з додатком календаря на рік 1928.— Коломия,1927; Її ж. В десятиліття: Кілька слів споминів і завваг// Для неї все: Альманах “Жіночої долі” з додатком календаря на рік 1930.— Коломия, 1929; Фуртак М. “Перший вінок” — перший жіночий альманах// Нова хата.— 1927.— Ч.12.— С.1-4; Dryhynycz I. Ukraińska kobieta przed 50-ciu laty.— Biuletyn polsko-ukrainski.— 1937.— Ч.19.— С.125-126; Mikulowska C. “Ukraiński” ruch kobiecy.— Lwów,1937.

9. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884-1939.— К.,1995.— С.94.
10. Цит. за: Деркач М. Ті, що творили “Перший вінок”// Жінка.— 1937.— Ч.8-9.— С.2.
11. О. Дучимінська. Від самого початку// Жіноча доля.— 1934.— Ч.12-13.— С.13.
12. Кобринська Н. Вибрані твори.— К.,1958.— С.316-317.
13. Франко І. Твори у 50-ти т.— Т.27.— С.106.
14. Волинець Л.Українська жіноча преса в минулому// Сучасність.— 1974.— Ч.7-8.— С.116.
15. “Перший вінок”: Жіночий альманах.— Львів,1887.— С.3.
16. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884-1939.— К.,1995.— С.128.
17. Мета.— 1908.— Ч.1. — С.1.
18. Відгуки.— 1913.— Ч.2.— С.1-2.
19. Рудницька-Лисяк М. Львівське жіноцтво під час падолистового перевороту// Наша мета.— 1919.— С.3-5.
20. Наша мета.— 1919.— Ч.21.— С.5.
21. Наша мета.— 1920.— С.1.

22. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884-1939.— К.,1995.— С.200.
23. Першому українському борцеві за права жінки.— Львів,1922.
24. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884-1939.— К.,1995.— С.204.
25. Маланюк Є. Жіноча мужність// Нова хата.— 1931.— Ч.12.— С.3.
26. Див.: Передирій В. Журнал “Нова хата” як тип видання (1925-1939 рр.)// Зб. праць науково-дослідного центру періодики.— Львів,1993.
27. Від Редакції// Жіноча доля.— 1925.— Ч.1.— С.1.
28. Жіноча доля.— 1925.— Ч.9.— С.1.
29. О.К. Не відганяйте від себе доброго приятеля!// Жіноча воля.— 1932.— Ч.11.— С.2.
30. На ідеольогічні теми// Світ молоді.— 1934. — Ч.1.— С.1-2.
31. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884-1939.— К.,1995.— С.210.
32. Розв’язання Союзу Українок: Наглий внесок Українського Клюбу// Діло. — 1929.— Ч.65.
33. Садовська Л. До завдань Українського жіночого конгресу// Тризуб.— 1934.— Ч.15.— С.7-8.
34. Назарук О. Жіноча справа: З приводу Першого Українського жіночого конгресу.— Львів,1934.— С.25.
35. Богачевська-Хом’як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884-1939.— К.,1995.— С.222.
36. Рудницька М. Українська дійсність і завдання жінки: Промова виголошена на відкритті Українського жіночого конгресу 23 червня 1934 р. в Станіславові.— Львів,1934.
37. Там само.— С.14.
38. Там само.— С.25.
39. Там само.— С.26.
40. Резолюції Українського Жіночого Конгресу, ухвалені в Станиславові 17 червня 1934 р.// Діло.— 1934.— Ч.172.— С.4.
41. Думки над часописом// Жінка.— 1936.— Ч.20.— С.1.
42. Mikulowska C. “Ukrainski” ruch kobiecy.— Lwów,1937.— C.29.
43. Там само.— С.45.
44. Жінка.— 1937.— Ч.2.— С.1.
45. Кисілевська О. Зайві та шкідливі непорозуміння// Діло.— 1939.— Ч.85.— С.2-3.
46. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884-1939.— К.,1995.— С.277.
47. Установчі збори Дружини княгині Ольги// Громадянка.— 1938.— Ч.1.— С.1.
48. Від редакції// Громадянка.— 1938.— Ч.1. — С.1.
49. Там само.— С.2 .
50. Нова організація — нові завдання// Громадянка.— 1938.— Ч.2.— С.1.
51. Громадянка.— 1938.— Ч.3.— С.1.
52. Жінка.— 1937.— Ч.1-2.— С.15.
53. Див.:Український жіночий конгрес.— Станиславів,1934.— С.6,16.
54. Рудницька М. Українська діяльність і завдання жінки: Промова виголошена на відкритті Українського Жіночого конгресу 23 серпня 1934 р. в Станіславові.— Львів,1934.— С.32.

СПОРТИВНО-РУХАНКОВА ПРЕСА

Наша історія зберігає такий цікавий факт, коли доля битви була вирішена без зайвого кровопролиття; тмутороканський князь Мстислав і Редедя, князь касогів, зустрілися в особистому поєдинку. Мстислав переміг у боротьбі свого суперника. Перемога дісталася йому і його війську. Цей випадок відомий в Галичині фізкультурний і спортивний діяч, Е.Жарський розглядає як один із фактів розвитку історії українського спорту [1]. Звичайно, є тут раціональне зерно, адже спорт і фізична культура не можуть бути відокремлені від історії народу, від його трудової діяльності і воєнної боротьби. Т.Білостоцький, один із авторів "Спортового альманаха на 1934 р.", справедливо зауважує, що фізична культура сягає найдавніших старовинних часів і є така ж давня, як і культура людини [2]. Численні археологічні пам'ятки свідчать, що ще у давньому Єгипті, кілька тисяч років тому, існувало фізичне виховання. Зрештою, навіть первісній людині, щоб вижити, потрібне було фізичне здоров'я. Хоча фізичні рухи та тілесні вправи вони виконували неусвідомлено і несистематизовано (тобто не як фізкультурні чи спортивні), але саме у тій боротьбі за виживання формувалися зародки багатьох сучасних видів спорту.

Антична Греція дала нам приклад зразкового ставлення до фізичної культури через гармонію фізичного і духовного. Фізичне виховання вважалося важливим і необхідним складником загального виховання. Антична теза фізичної досконалості у поєднанні з високими морально-громадськими чеснотами є класичним взірцем розуміння фізичної культури у наші дні.

Уже за часів Риму це правило поступово занепало. Тілесне виховання щораз більше набувало утилітарного характеру, тобто було поставлене на службу воєнному вихованню.

Епоха Відродження знову піднесла значення фізичної культури у вихованні особистості. Справжнє відродження фізичної культури прийшло лише у XIX ст.

Початки української фізичної культури Е.Жарський, як уже говорилося, вбачав у давніх слов'янських часах. Зрештою, кожна епоха в житті народу і держави вимагала вміння не лише ходити за плугом, але й орудувати мечем.

За княжих часів популярними були ігрища. Ці своєрідні спортивні змагання, де учасники демонстрували свої можливості у бігу, боротьбі, перегонах на конях, метанні ратищем, у вмінні користуватися луком і мечем. Не міг фізично кволий, слабовольний і безхарактерний українець бути і козаком. Е.Жарський слушно вважає козаччину новим етапом в

історії тіловиховання. Стріляти (як з лука, так і з вогнепальної зброї), фехтувати, плавати і гребти, битися навкулачки і, зрозуміло, їздити верхи — усе це вимагало дуже доброї фізичної підготовки.

На західноукраїнських землях, зокрема у Львові, початки спортивного руху зумовлені аналогічним рухом у Європі. Т.Франко вважає, що український спорт у Львові почався з маївок [3]. Але рацію мають ті, що початки спортивного руху пов’язують із виникненням “Сокола-Батька”, який “... від початку свойого існування прямує до фізичного відродження української нації” [4]. Саме від заснування “Сокола” починається систематична праця над українським тіловихованням.

Молодіжні товариства “Сокіл”, “Січ”, “Пласт” (Український пластовий улад), “Луг” спричинилися до розвитку українського спортивного руху. Ці товариства не мали суто спортивного характеру, хоча їх деколи і називали руханково-спортовими товариствами. Метою сокільського руху було не лише фізичне виховання, а “всестороннє, гармонійне виховання українця під фізичним і духовним оглядом, щоб добре міг служити Українському народові” [5]. Е.Жарський пише про виховання як про “...свідоме намагання піднести якусь істоту до вищого й досконалішого стану і полягає воно на підпомаганні гармонійного розвитку всіх вроджених здійбностей і цінностей молодого покоління” [6]. Він обгрунтовує необхідність всебічного виховання і вважає, що це “... з одної сторони розвій розуму, чуття й волі — це є духа, вдачі, — з другої сторони означує розвій здоровля й фізичних сил — це є розвій людського тіла” [7]. Як бачимо, тут не говориться про заняття спортом чи про спорт як про специфічний вид людської діяльності. Першу спортивну секцію при відомому студентському товаристві “Січ” було організовано у Відні ще у 1892 р.

У Галичині батьком руханково-спортивного життя був І.Боберський. Закінчивши університет у Львові, він продовжив студії у Відні. Подорожував по Європі, прагнучи вивчити нову методику фізичного виховання. Повернувшись до Львова, І.Боберський прищеплює молоді любов до руханки і спорту. Він намагається подолати інертність української громадськості, роз’яснює значення спорту у житті нації для підвищення національної свідомості. І.Боберський виступає з лекціями по всій Галичині, пропагує новітні ідеї фізичного виховання, пише підручники, виступає в пресі. Треба сказати, що у той період, на початку століття, далеко не всі зрозуміли значення спорту у боротьбі за національні права й інтереси. Тодішня преса мало говорила про спорт. Е.Жарський писав, що прихильники спорту мусили газеті платити, щоб вона надрукувала звіт із змагань чи статтю на спортивну тему [8]! Але І.Боберський і його однодумці невтомні. Він організовує спортивний гурток при Академічній гімназії, а знаючи, що заняття руханкою і спортом вимагають досвідчених наставників, інструкторів, тренерів, організовує першу навчальну групу при учительському гуртку “Сокола-Батька” у

Львові. Не було такої ділянки у спортивному житті, де І.Боберський не доклав би своїх рук. Промовистий приклад — щоб не засмічувати українську мову спортивними поняттями й термінами з інших мов, він упроваджує відповідні новотвори [9]. Прикро, що в радянських умовах ми змушені були відмовитися від них.

Саме І.Боберський запропонував академічній молоді університету створити спортовий клуб української молоді і назвати його "Україна". "Клуб мав спонукати українську молодь придбати собі не лише інтелігенцію духа, але також інтелігенцію тіла", — пише І.Боберський [10]. Дехто сумнівався, чи не викличе така назва опір в університеті й політехніці, але сміливість перемогла, — згадує І.Боберський.

Ця сміливість перемогла і вдруге. І.Боберського можна вважати духовним батьком Українських Січових Стрільців, що організувалися напередодні Першої світової війни. Бої Легіону УСС, в якому були лише добровольці, вчорашні гімназисти і студенти, засвідчили, що той вишкіл, який вони пройшли у "Соколі", "Січі", "Пласті", домоміг їм у боротьбі з ворогом.

Незважаючи на те, що спортивно-руханкова діяльність переважала у діяльності "Сокола", сокільська преса була спортивною у повному розумінні цього слова. До Першої світової війни із сокільської преси виходили "Вісти з Запорожа" (у 1907 р. керівництво "Сокола-Батька" вирішило видавати "Сокільські вісти", але ця спроба на вдалася). "Вісти з Запорожа" почали виходити у 1910 р. Місячник мав різні підзаголовки: "Часопись руханкових і пожарних товариств", "Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств", "Руханка. Змаг. Пожарництво. Мандрівництво. Пласт. Стрілецтво".

У ч.53 за 1911 р. редакція надрукувала звернення "Українці!". У ньому говорилося: "Ми Українці мусимо виховати в собі сильну волю, а сильна воля допоможе нам станути на рівні з іншими народами. Виховання треба зачати від молодежи. Прелюдні вправи, спільна руханка, рухові засоби і гри є важливим засобом, що розбуджує і розвиває волю молодого чоловіка, робить його витривалим і завзятим" [11].

Спортивно-руханкова тематика представлена на сторінках "Вістей з Запорожа" описами різних фізкультурних вправ, методичними порадами про метання списа чи ядра. Подибуємо на сторінках видання спортивні замітки і звіти із спортивних змагань. "Вісти з Запорожа" допомагали "Соколу-Батьку" організувати збір коштів, щоб закупити земельну ділянку по вул. Стрийській для "Українського городу" (ідея збудувати стадіон належала теж І.Боберському).

На сторінках видання виступав І.Боберський, були тут публікації обох синів І.Франка — Тараса і Петра.

Той спортивний гурток, що виник в Українській гімназії, згодом прийняв назву "У.С.К." (тобто Український спортовий кружок). Його колишні члени, які закінчили гімназію і вступили до університету та

політехніки, відчували відсутність спортивного товариства. Тоді й порадив їм І.Боберський створити таке спортивне товариство студентів вищих шкіл у Львові. Спочатку був задум заснувати спортивну секцію при товаристві “Сокіл-Батько”, але згодом вирішили створити окреме товариство. Ініціатори (С.Гайдучок, Г.Лучаківський, В.Паліїв, М.Яворський, А.Зелений, Д.Вахнянин та інші) у вересні 1911р. скликали студентські збори, на яких вирішили заснувати спортивне товариство “Україна”. “Діло” згодом писало: “На заповіджених сходинах дня 22 вересня в салі Сокола-Батька рішили приявні академіки й техніки заложити товариство “Україна”, спортове товариство студентів вищих шкіл у Львові. Були голоси проти заложення даного товариства, бо воно обмежується лише на молодь і тому може не здужає серед теперішніх обставин в нашому краю розвинутися, одначе ширша дискусія довела приявних до переконання, що дане товариство доконче потрібне, а розвій його залежить від амбіції й енергії його членів” [12]. На інших зборах (27 вересня) М.Яворський запропонував статут товариства, який схвалили і відіслали до намісництва. І 12 листопада 1911 р. відбулися перші загальні збори Спортивного товариства “Україна”. Його першим головою вибрали М.Яворського.

На перших зборах товариство поділили на секції (футбол, легка атлетика, лижний спорт, теніс тощо).

43 члени входили на початку до товариства. Незабаром воно переросло в осередок спортивного життя української молоді. Перші Запорізькі ігрища відбулися у жовтні 1911 р.

Варто сказати, що у цьому ж 1911 р. у Перемишлі почав діяти жіночий спортивний клуб “Весела громада”, а в 1913 р. у Львові при гімназії сс.Василіянок —“Дівочий спортовий кружок”.

Спортивне товариство “Україна” добилося в останні передвоєнні роки хороших успіхів. Добре працювали майже всі секції, а особливо секції футболу, легкої атлетики, стрілецтва та важкої атлетики.

Трагічний 1914 р. надовго перервав спортивне життя. Українська молодь, вишколена у “Соколі”, “Січі”, “Пласті” та передвоєнних стрілецьких гуртках, проливала кров на багатьох фронтах. Немало їх і загинуло, сподіваючись на перемогу незалежної України.

Оскільки мова йде про передвоєнний період, то мусимо згадати і про “Січові вісти”, що почали виходити у 1913 р. Підзаголовок видання — “Письмо, присвячене січовим справам, просвіті і науці”. Жодної згадки про руханку чи спорт. Бо інші завдання стояли перед “Січами”. До іншої діяльності готувалися “Січі” у той грізний час, а заняття руханкою і спортом були лише засобом зміцнення фізичних сил, загартування тіла і духу, без чого важко чекати успіху у боротьбі за українську державність. Таким чином, “Січові вісти” — це не спортивне видання, хоча з вагомою часткою руханкової і спортивної тематики. Це стосується і “Січовий вістей” повоєнного періоду — адже війна перервала їх вихід. Відновилися

“Січові вісти” у 1921 р. і виходили до 1925 р., до того часу, поки існували “Січі” (тобто до їх заборони).

“Вісти з Лугу” появилися у липні 1926 р. Цей журнал був продовженням “Січових вістей”. Його підзаголовок аналогічний — “Письмо, присвячене луговим і січовим справам, просвіті і науці”. Видавцем і редактором був відомий учасник визвольних змагань Р.Дашкевич. Формат — книжковий, обсяг — 16 сторінок, місячник.

Як відомо, у 1925 р. у с.Підберізцях (біля Львова) почав свою роботу перший “Луг”, оскільки “Січ” польська влада заборонила у 1924 р. Уже через кілька місяців низові організації “Лугу” поширювалися масово. І молодь, і громадськість відчували потребу в такій патріотичній організації, тим більше, що виникали організації “Лугу” здебільшого в селах. “Енциклопедія українознавства” пише про “Луг” як про руханково-спортивне товариство [13]. Про те, що “Луг” — це руханкове товариство, читаємо і в деяких публікаціях “Вістей з Лугу”, а формально “Луг” — це руханково-пожежне товариство, бо так легше було виправдати його напіввійськовий характер (дисципліна, вміння стріляти, фізичне загартування). Доля “Лугу” не була легкою. Спочатку “Луг” (так само, як і “Січ”) був під впливом Української соціалістично- радикальної партії, але провід “Лугу”, зокрема Р.Дашкевич, заявив, що не належить до жодної партії. Після цього “Громадський голос”, орган УСРП, почав різко критикувати Р.Дашкевича та його однодумців. Провід УСРП створив “свої” організації “Лугу”, а в листопаді 1926 р. навіть почала виходити газета “Луговик” Виходила вона неперіодично і через кілька місяців припинила своє існування. Зрозуміло, що партійництво заважало б розбудові “Лугів”. Зрештою, УСРП таки створила свою молодіжну організацію — “Каменярі”. У становленні і зростанні “Лугів” брали участь “Вісти з Лугу”, що почали виходити з липня 1926 р. Був час навіть, коли редакція “Вістей з Лугу” виконувала роль проводу (після ліквідації виконавчого комітету центральної ради “Лугів” у 1927 р.). У червні того ж року відбулося у Львові Лугове свято. Восени 1930 р. кількість лугових організацій сягнула понад 800 і далі зростала. Але потім знову багато “Лугів” було ліквідовано, а в 1932 р. польська влада взяла “Луг” під державний контроль. “Луг” саме тоді за новим статутом перестав бути організацією, що займається пожежницькими акціями.

“Луг” продовжував виконувати свою роль у патріотичному вихованні молоді. У лютому 1939 р. І.Л. писав у статті “Лугова пропаганда”: “Основою, вихідною точкою лугової пропаганди може бути одне — поширювати переконання, що членство в Лузі приносить загально-національну, а тим самим і особисту користь кожному українцеві, якому на серці лежить та сама ціль, що поставив собі Луг: фізичне виховання, освіта і вільний Київ [14].

Фізичне виховання було однією із головних цілей “Вістей з Лугу”, та все ж видання не належало до спортивних. Були тут описи лугових

вправ, ритмічних вправ до пісень, публікації, що стосувалися пожежної справи, але зовсім мало про фізкультуру і спорт. “Вісти з Лугу” визначали напрям і характер діяльності “Лугу”. Були публікації організаційно-методичного характеру, розповіді про життя низових організацій, історичні оповідання про минуле, спогади учасників недавніх визвольних змагань.

Останнє число “Вістей з Лугу” вийшло 1 серпня 1939 р. Стаття М.Сениці “Невинні основи грізних газів”, в якій розповідається про невинні, на перший погляд, складники бойових газів, починається словами: “Грядуча війна висить у повітрі…” [15].

Сокільську організацію було відновлено, як відомо, у 1923 р., а перше сокільське видання повоєнної доби появилося аж у 1925 р. Саме тоді за участю деяких членів”Сокола-Батька” було видано додаток до “Нового часу” під назвою “Руханка і спорт”. У ньому сказано про значення, місце фізичного виховання в сокільському русі.

Власний друкований орган українського сокільства — “Сокільські вісти” появилися у 1928 р. Руханкова і спортивна тематика була тут лише однією із багатьох. Виходив “Руханковий додаток” “Сокільських вістей”. Багато писали “Сокільські вісти” про конфлікт між “Соколом-Батьком” і Українським спортовим союзом щодо розподілу завдань. Про що ж йшлося конкретно? І.Г. писав у статті “Завдання сокільського органу”, що завданням “Сокільських вістей” є об’єднання українців через сокільську ідею. Для цього журнал буде розробляти ідеологію сокільства і застосовувати її до потреб української нації, а також обговорювати всі питання, що відносяться до фізичного виховання, руханки, спорту, пожарництва тощо [16]. Справді, вже від самого початку на сторінках журналу бачимо по кілька публікацій, що стосуються фізкультури і спорту. Так, у ч.1 — стаття Я.Б. “Вплив руханки на людину”; А.Будзиновського “Вправи а вдача”; Т.Ф. — “Про спорт”; С.К. — “Гігієна в руховні”. У ч.2 — стаття Ф.Мороза “Сокільство і спорт”, Е.Жарського — “Зимовий спорт”. “Руханковий додаток”, що виходив від 1929 р., був методичним посібником із фізкультури. З цього часу “Сокільські вісти” наполегливо і послідовно популяризують руханку і спорт. Щоправда, треба сказати, що автори таких публікацій одностойно виступали проти спорту як самоцілі. І.Боберський писав у статті “Куди йти?”: “...руханковими вправами треба внести в українське громадянство здоровля, силу, характерність і рішучість” [17]. Але разом із цим він стверджував, що ці чотири ознаки, чинники (чотири листки конюшини — так він називає їх) не можуть бути власністю однієї політичної партії. На його думку: “Руханка не веде до партійности, до роз’єднання, але — до цілости, до об’єднання” [18].

Між лідерами сокільсьва і представниками Українського спортового союзу протягом тривалого часу відбувалися дискусії з приводу того, чи спорт є засобом, чи ціллю.

С.Гайдучок у статті “Сокільство та спорт” з’ясовує це питання. Він, по-перше, критично ставиться до гасла “спорт в маси” і розглядає спорт як засіб, а не ціль. С.Гайдучок пише: “Сокільство не може і не сміє односторонньо займатися лише руханкою, але не сміє положити вагу виключно лише на спорт. Воно охоплює всі ділянки тілесного виховання, які можуть виховати духа і перетворити вдачу народу та угрунтувати моральні вартости” [19]. С.Гайдучок правильно зауважив, що не всі види спорту підходять однаково для того чи іншого сокільського гнізда, але, зрозуміло, нема підстав лише через це заперечувати саму ідею спорту. Сокільська ідея, сокільство — це значно ширше, ніж руханка і спорт. Саме тому “Сокільські вісти” не зараховуємо однозначно до спортивно-руханкових видань (навіть зважаючи на те, що, скажімо, “Сокіл-Батько” був формально руханковим товариством).

Відповідальним редактором “Сокільських вістей” був М.Левицький.

У повоєнні часи виходили і пластунські видання. Це “Молоде життя” (1921-1930 рр.), “Пластовий провід” (1928-1929 рр.), “Пластовий шлях” (1930 р.) — усі у Львові. У Станіславі виходив у 1922-1924 рр. “Український Пласт”. Видається ще кілька менш відомих пластових видань (“Пластова стежа”, “Пластова зірка”, “Пластовий вісник”, “Пластовий впоряд” тощо).

“Молоде життя” як орган Українського Пласту почало виходити на початку 1921 р. і припинило своє існування у 1930 р., коли польська влада заборонила “Пласт” на всіх українських землях.

Пласт ставив перед собою мету як суспільного, так і фізичного виховання. Оскільки генеральною метою українців залишалося здобуття державності, то це змушувало думати про сильних духом, фізично міцних і загартованих борців. Ось чому фізичне виховання повинне було посісти належне місце у Пласті. Щоправда, лунали голоси проти спорту в Пласті. Так, Т.З. у статті “Дещо про Пласт” писав, що однобоке плекання фізичної сили відволікає від досягнення сили моральної [20]. Але така позиція не була типовою. Публікація Т.З. викликала численні заперечення. Зрештою, журнал мав рубрики “Зі спорту”, “Спортивний куток”.

Перше справді спортивне видання на західноукраїнських землях — це журнал “Спорт”, який виходив у 1925—1926рр. і мав підзаголовок “Журнал присвячений усім ділянкам спорту”. Це була перша спроба видавати спортивне видання, вийшло усього кілька чисел: два у 1925 р. (видавав і редагував В.Решетилович) і одне у 1926 р. (видавав Український спортовий союз, а І.Волинець був відповідальним редактором). Виходив “Спорт” на 8 сторінках журнального формату і збирав різноманітну інформацію про спорт. Видання було ілюстрованим, друкувало світлини.

Наступне спортивне видання — часопис “Готові”, що його видавав Український спортовий союз. Перше число двотижневика появилося 1 травня 1934 р. ВІдповідальний редактор двотижневика — Р.Рибачек.

У статті “Спорт у маси” редакція писала:

“Фізична культура стала нині нерозривною складовою частиною національної культури взагалі: у всіх культурних націй займає рівновартісне становище з культурою духовою...

Нашою ціллю є пропагувати якраз так зрозумілий спорт, який є складовою частиною фізичної культури. Нині не можемо взагалі уявити собі, щоби клич перевиховання нації, який є нині приказом життя, можна було переводити, нехтуючи фізичне виховання” [21]. Таке розуміння спорту як частини національної культури, як засобу перевиховання нації відразу перетворює спортивне видання в рупор національної ідеї. Про таке прагнення часопис повторює неодноразово у статтях: “За національний характер спорту”, “Спорт як чинник національної окремішности” тощо. У статті “За національний характер спорту” автор пише: “Спорт, який став нині невідлучною частиною моральної культури, мусить дістати в нас виразне національне місце”. І далі: “Ми спортовці мусимо трудом і боротьбою готувати майбутнє” [22].

Це дуже свідома позиція видання, що говорить про серйозне ставлення громадськості (молоді у тому числі) до ролі спорту у боротьбі за національну ідею. Відрадно, що дуже мала частка діячів розглядала спорт поза національними інтересами українців.

Структура часопису нескладна. Кожне число розпочиналося зі статті, що загалом лише іноді була передовою. Це могла бути стаття публіцистично-пропагандистського характеру, або ж про одну з актуальних проблем спорту чи звіт про спортивні змагання. У кожному числі редакція намагалася подавати публікації про життя спортивних товариств, про історію одного із видів спорту, про правила якоїсь спортивної гри. Часопис друкував публікації методичного характеру. Постійні рубрики часопису: “Урядові вісті”, “Спортова хроніка”, “Спортові новини”, “Дописи”, “Пресовий уряд”, “Листування”. Рубрика “Урядові вісті” містила розпорядження керівництва Українського спортового союзу, оголошення про змагання та їх програму, тобто офіційну хроніку. “Спортивна хроніка” подавала хроніку і результати змагань у краю, виходила постійно. Рідше знаходимо рубрику “Спортивні новини” про спортивні змагання за рубежем. “Дописи” — це невеликі за обсягом замітки читачів із провінцій про спортивне життя.

Часопис вміщував світлини. Серед відомих авторів — Е.Жарський, Б.Кабарівський, Д.Біленька. Багато публікацій підписані псевдонімами (Аркад, Гакстен) або криптонімами (Г.М., Б.С., М.В., І.К., К.О., А.Р. та ін.).

Всього вийшло 16 чисел видання. У 1935 р. часопис перестав виходити.

Наступного року, у лютому 1936 р., почав виходити журнал “Спорт” (1936-1937 рр.), орган Українського спортового союзу. Виходив двічі на місяць. Відповідальний редактор — Б.Сітницький. Обсяг журналу — вісім сторінок, хоча виходив іноді і на чотирьох.

У статті “Знову вперед!” про мету видання говорилося так: “Ціллю його буде висвітлювати та поширювати спортову ідеологію, скріплювати карність одиниць — спортовців і клюбів, а фаховим матеріялом й інструкціями причинюватися до піднесення позему українського спорту... Сподіваємось, що саме при помочі нашого часопису спортовий рух оживиться, а спортові товариства зі здвоєною енергією і запалом закріплюватимуть дотеперішні здобутки та будуватимуть нові ділянки спортового життя, пам’ятаючи про наш клич: “Спорт в маси” [23].

У цій статті говорилося і про завдання Українського спортового союзу: поширювати “... фізичне виховання (в найширшому розумінні) між тисячі української молоді,— бо визнаємо це за засіб перевиховання цілого громадянства”, а також “... запевнити сотням спортових товариств існування на принципі самостійних одиниць з українським національним характером,— бо ми признаємо лиш український спорт”.

Український спортовий союз, як сокільський та січовий рух, як Пласт, теж підкреслював зв’язок між своїми завданнями і українською національною ідеєю, між своєю діяльністю і політичними ідеалами. Не дивно, що польська влада заборонила проводити Запорізькі ігрища. Напередодні загальних зборів Українського спортового союзу на сторінках “Спорту” було опубліковано статтю “Ідея і рішення”. У ній теж досить прозоро говориться про мету і завдання українського спорту: “Ідея фізичного плекання української молоді, це плекання національної гідности, віра у власні сили, бажання перемоги, карности... Суть фізичного виховання української молоді — це вироблення її моральної та тілесної справності” [24].

Аналізуючи під цим кутом зору зміст журналу, скажемо, що видання виконувало своє призначення.

Перша сторінка журналу містила статтю, у якій автор порушував актуальну проблему (“За справну організацію праці Українського Спортового Союзу”, “За організацію мандрівництва”, “Де сила — там воля” та ін), або звіти (репортажі) із змагань (“Краєві лещетарські змагання”, “День українського спортовця”) або звіти із зборів (скажімо, XI звичайні загальні збори УСС).

“Спорт” друкував директивні матеріали керівництва УСС, але вони займали мало місця. Основну увагу журнал зосереджував на організації українського спортивного життя у Львові та провінціях.

Це розповіді про кращих українських спортсменів, досягнення українського спорту, гігієна спорту, методика підготовки спортсменів із окремих видів спорту.

Якщо порівняти “Спорт” із сокільсько-січовими виданнями, то жанрова палітра журналу різноманітніша: полемічні статті, звіти, репортажі, подорожні нотатки.

Основні рубрики — “Урядові вісті”, “З життя наших членів”, “Спортова хроніка”, “Спортове життя”, “З цілого світу” (про фізичне виховання і спортивне життя за кордоном).

Постійні автори журналу — Б.Сітницький, Д.Біленька. Є публікації, що підписані псевдонімами (Бен, Яро, Мінік) і криптонімами (Я.Х., Ер.С., Ю.З., Яр.С., О.С., З.Ф., Б.С., Д.Б. та інші).

Звіти і репортажі про спортивні змагання доповнювали світлини. Деякі числа “Спорту” виходили “сліпими”, без ілюстрацій. Редакція звертала на це увагу, про що дізнаємось зі статті Ст.Воробчика “Що світлити спортовцеві” [25].

Наприкінці грудня 1935 р. у Львові відбулися збори представників спортивних товариств і клубів — “Україна” (Львів), “Сян” (Перемишль), “Пролом” (Станіслав), “Поділля” (Тернопіль), “Скала” (Стрий), “Ватра” (Дрогобич), “Скала” (Мостиська), “Бескид” (Надвірна), “Зоря” (Калуш). Одна із ухвал зборів — про вихід періодичного видання. Ним став спортивний тижневик “Змаг”, перше число якого появилося 1 лютого 1937 р. у Перемишлі. Виходив тижневик обсягом 8 сторінок. Видавцем і відповідальним редактором був Мирослав Куник.

У редакційній статті “Наша позиція” редакція писала: “Чого ми хочемо? В ділянці виховно-ідеологічній хочемо і будемо старатися скінчити з дотеперішнім хаосом і довести до змонтовання одноцілого фронту в питаннях, що доторкають суті, ваги, завдань та місця спортового руху взагалі, а українського зокрема” [26].

Редакція “буде прагнути до того, щоб зміцнювати психологічну і матеріальну базу українського спорту, щоб спортивній ідеї як поважному чинникові та функції всякого, а в тому числі й нашого суспільного організму, запевнити належне місце в ієрархії суспільно-національних вартостей [27].

Редакція підтримує позицію про спорт як універсальну масову ідею, що повинна об’єднувати людей; не існує спорт для спорту, а є натомість сучасний спортивний рух як сильна ідея, як висока життєва школа, бо саме спорт учить жертовності в ім’я однієї і єдиної справи — перемоги. У спорті лише кінцевий результат є мірилом вартості занять спортом. Спортсменові не сміє забракнути сил ні фізичних, ні духовних, бо тоді він програє.

Такими основними методологічними засадами редакція керувалася у своїй пропагандистсько-виховній місії.

У питаннях організаційних редакція прагнула згуртувати український спортивний рух, долати групові інтереси, сприяти встановленню атмосфери взаємної поваги.

Редакція ставила собі за мету бути зв’язковим між читачем і спортивним життям у краю і за його межами. “Хочемо нашим читачам не лише заступити чужу пресу, але дати їм те, чого чужа преса їм не дає і дати не може” [28].

Кожне число тижневика відкривала стаття на важливу тему або з приводу серйозної події (“Подбаймо про будучність народу!”, “Рух і трибуна”, “Шляхи тіловиховання”, “Лицем до наймолодших”, “Шукаймо піонірів-пробоєвиків (з нагоди місяця спортової і тіловиховної преси)”, “Тяжко повірити! Чи справді стоїмо перед вивласненням площі “Сокола-Батька?”, “Смертний присуд на українські спортивні товариства на Буковині”, “Пресовий бандитизм! Під увагу всім, що купують чужу пресу і годують таким чином пресових гангстерів”, “Спорт Карпатської України на нових шляхах” і т.ін.). Це міг бути звіт про спортивну подію, в основному, про футбольні матчі.

“Змаг” мав постійні сторінки —”Останні відомості”, “Давайте понишпоримо в інших газетах”, “Дописи з місць”, сторінки, присвячені спортивному рухові в провінції і сторінка шкільного спорту, рубрики — “Чи знаєте, що?”, “Про що в тижні гуло?”, “Підсумки тижня”, “Гамірно на селах”, “Голосяться міста і села”, “Легкоатлетичний калейдоскоп”. “Змаг” давав широку панораму спортивного життя у краю і за кордоном, популяризував спорт і пропагував його масовість. “Спорт в маси” — такий клич тижневика. Пам’ятав “Змаг” і про село. Тижневик, захищаючи ідею українського спорту, виступав проти колоніальної і полонізаційної політики польської влади. На заборону Українського спортового союзу газета відгукнулася статтею “SOS! Розв’язання Українського Спортового Союзу!” [29]. На той час УСС об’єднував 130 спортивних товариств і секцій, що нараховували 7000 членів. Польська влада заборонила УСС (і його друкований орган — “Спорт”), аргументуючи цілою низкою статутно-правних хиб його діяльності і таких заходів, що мали політичний характер і суперечили завданням спортивного товариства. Газета вказувала на справжню причину заборони УСС — він стояв на сторожі ідеї окремішності і незалежності українського спорту. Цю заборону газета оцінювала як чергову спробу анексії української духовно-ідейної території.

Про ідейні основи українського спортивного руху читаємо в одній із статей: “А тим часом український спортивний рух повинен і мусить бути і стати не тільки ідейним бродом, але глибоким ідейним руслом демаркаційного і по змозі якнайважче прохідною лінією для тих ідейних сил, що з ними нам не по дорозі і не вигідно входити у ближчі ідейні зносини. Це наказує нам завести дуже строгий поділ в оцінці ідейних і практичних підходів до спортової практики. Мусимо строго відмежовувати моменти тактичні від ідейних...” [30].

“Змаг” виступав як проти надмірної політизації спорту, так і проти брудного, аморального спорту, проти його комерціалізації. Якщо спорт — це школа життя, то він не може бути без ідеї, бо без неї пропадає суть і зміст спорту. Автор статті “Щоб не зійти на манівці” вважає, що на манівці сходить сусідський спорт (маючи на увазі поляків). І додає, що ми ніколи не мали щастя до найближчих сусідів як учителів і не лише в спорті [31].

Тижневик говорив про значення спортивної преси: “Преса, пресова трибуна є невідлучною і конечною передумовою розбудови і сили всякого руху. Тому справи української спортової преси не можна розглядати поза межами і рамками розважань на тему українського спортового руху, його виховних і практичних завдань, можливостей і виглядів” [32]. Автор цієї редакційної статті вказував і на хиби: “Одним з найбільших недомагань нашої спортової пресової трибуни було те, що речники, що на ній появлялися, часто себе взаємно поборювали, перечили собі або в найкращому випадку голосили своє слово без порозуміння з іншими речниками тої самої, спільної всім ідеї. Це, ясна річ, впливало некорисно на організаційні та моральні підстави нашого спортивного руху...” [33].

Щодо “Змагу”, то це було найкраще спортивне видання на західноукраїнських землях. На початку липня 1937 р. редакція видрукувала лист апостола фізичного виховання І.Боберського, який мешкав тоді у Югославії. Він так оцінював тижневик: “Своїм змістом і способом передавання відомостей про змаг в Європі дорівнює часопис “Змаг” іншим європейським й американським часописам. Дописувачі захоплюють читача швидкістю, бистротою і веселостю думок. Не пізнати, що це пишуть люди, які мають до діла з засумованими, заплаканими, зажуреними, заспаними українцями...” [34].

Цікавий факт із історії “Змагу”: через рік після свого існування видавництво тижневика змінило організаційну форму і стало кооперативом, який очолили В.Котович, О.Левицький, Ом.Матлах. Це було зроблено для розбудови українського спортивного руху, і, щонайперше, для забезпечення і розширення видавничої діяльності як найповажнішого пропагандистського і виховного чинника.

Український спорт у міжвоєнному двадцятиріччі — це складний суспільний і морально-психологічний феномен нашого недавнього минулого. Успіхи і перемоги у спортивних змаганнях певною мірою психологічно підтримували народ, який зазнав поразки, але не здався і готується до нових боїв. Скептичне ставлення до спорту зникло саме після поразки у визвольних змаганнях. Спорт став не лише утвердженням національного “я”, гідності й честі нації. Його треба розглядати у контексті становлення нової людини — українця іншого, ніж той, що побутував раніше, типу. Д.Донцов першим заговорив про те, що треба подолати комплекс меншевартості, малоросійства. Здобути державність міг лише новий українець — “... людина нового духа”. Духа протилежного занепадницькому духові речників української інтелігенції ХХ століття з “рабським мозком” і “рабським серцем”, — як писав Д.Донцов [35]. Саме тому спорт став одним із тих засобів, за допомогою яких можна було зміцнити і загартувати тіло і дух нації, позбутися млявості, інертності, безініціативності, рабської психології.

Не випадково в ідеології, в теоретичних побудовах українського націоналізму виникла ідея сильної людини, людини того типу, який іноді

ще називають донцовським типом. У програмних документах УВО-ОУН не говориться конкретно про фізичне виховання, однак ця тема (руханка, спорт, вироблення характеру) була присутня у всіх націоналістичних (особливо молодіжних) виданнях 20-30-х років. Одинадцята прикмета характеру українського націоналіста така: “Здоровий, це значить, що він хоче бути здоровим. Він хоче, щоб ціле молоде українське покоління було здорове. Україна потребує сильних і здорових духом і тілом синів. Тому він в міру можливості вправляє і поширює руханку та спорт, не нищить свого здоров’я вживанням отрут — не п’є і не курить — ні гулящим життям. В українського націоналіста Велика ідея в серці, вогонь революційного духа в грудях, міцні і гнучкі м’язи, сталеві нерви, соколиний зір і слух та твердий п’ястук” [36]. Так само 42 правило життя українського націоналіста вимагало: “Плекай фізичні сили, щоб тим видатніше працювати для своєї Нації” [37].

“12 прикмет характеру українського націоналіста” написав О.Мащак, а “44 правила життя українського націоналіста” — З.Коссак (у львівській в’язниці).

Як бачимо, ні в “12 прикметах”, ні в “44 правилах життя” проблема фізичного виховання і спорту стоїть далеко не на перших позиціях, — у “Декалозі” (десять заповідей українського націоналіста) взагалі про це нема згадки, — бо вірність українській ідеї, жертовність, сила духу і характеру цінувалися набагато вище. Але всі розуміли, що народ з тисячолітньою історією і культурою, який втратив державність і прагне її повернути, мусить змагатися і доводити свою інтелектуальну і фізичну силу у кожній сфері суспільного життя. Це розуміли й наші противники.

Польська влада у 20-30-ті роки заборонили “Січі”, потім “Український Пласт”, “Луги”, Український спортовий союз. У 1935 р. “Діло” писало: “Годі уважати фізичне виховання за самоціль. Воно має стати тільки засобом для осягнення повної національної здібності до благородної боротьби за існування. Коли ж спортивне виховання буде йти у нас разом з освітою й культурою та постулятом народного господарства, то зможемо осягнути можливо найвищий рівень національної досконалости” [38]. Так, можна погодитися, що спорт не був самоціллю, що він був засобом, але в умовах українсько-польського протистояння спортивні успіхи набували символічного значення. У зв’язку із забороною Українського спортового союзу Р.Сливка писав на сторінках “Діла”: “...маємо безліч доказів, що новітній спорт став не лише чинником національної, але й політичної пропаганди” [39].

1. Жарський Е. Важніші дати з минулого// Спортовий альманах на 1934 р.— Львів,1933.— С.16; Його ж. Історія українського фізичного виховання// Альманах на 1934.— Львів,1933.— С.11.

2. Білостоцький Т. Шляхами розвою фізичного виховання// Спортовий альманах на 1934 р.— Львів,1933.— С.5.
3. Франко Т. Початки українського спорту у Львові// 25-ліття С.Т.Україна.— Львів,1936.— С.30.
4. Жарський Е. Історія українського фізичного виховання// Спортовий альманах на 1934 р.— Львів,1933.— С.12.
5. Жарський Е. Основа суспільства.— Львів,1937.— С.4.
6. Там само.
7. Там само.— С.5.
8. Жарський Е. Українське спортове письменство// Спортовий альманах на 1934 р.— Львів,1933.— С.19.
9. Жарський Е. Подвиг професора Івана Боберського// Спортове товариство “Україна” (Львів).— Львів,1991.— С.8.
10. Боберський І. Рухливі українці// 25-ліття С.Т.Україна.— Львів,1936.— С.47.
11. Вісти з Запорожа.— 1911.— Ч.53.
12. Діло.— 1912.— Ч.24.
13. Енциклопедія українознавства: Словникова частина/ За ред. В.Кубійовича.— Париж; Нью-Йорк,1955.— Т.4.— С.1382.
14. І.Л.Лугова пропаганда// Вісті з Лугу.— 1939.— Ч.3.— С.34.
15. Там само.— Ч.13.— С.201.
16. І.Г. Завдання сокільського органу// Сокільські вісти.— 1928.— Ч.1.— С.2-3.
17. Боберський І. Куди йти?// Сокільські вісти.— 1935.— Ч.3.— С.1.
18. Там само.— С.2.
19. Гайдучок С. Сокільство та спорт// Сокільські вісти.— 1935.— Ч.3.— С.1.
20. Молоде життя.— 1921.— Ч.12.— С.6.
21. Готові.— 1934.— Ч.1.
22. Там само.— Ч.6.
23. Спорт.— 1936.— Ч.1.— С.1.
24. Там само.— 1937.— Ч.4.— С.1.
25. Там само.— 1936.— Ч.7.— С.5.
26. Змаг.— 1937.— Ч.1.
27. Там само.
28. Там само.
29. Там само.— Ч.26.
30. Там само.— 1938.— Ч.8.
31. Там само.
32. Рух і трибуна// Змаг.— 1938.— Ч.5.
33. Там само.
34. Там само.— 1937.— Ч.25.
35. Донцов Д. Націоналізм.— Лондон,1966.— С.161.
36. Мірчук П. Нарис історії ОУН: Перший том. 1920-1939.— Мюнхен, 1959.— С.128.
37. Там само.— С.129.
38. Вага фізичного виховання для українського громадянства// Діло.— 1935.— Ч.138.
39. Там само.

КРАЄЗНАВЧА ПРЕСА

Кожен народ, як правило, неповторний у тому, що він створив. Це стосується його ментальності, духовності, культури, звичаїв та обрядів. Усе це створює образ народу. Тому культура кожного народу є не тільки його образом, а й найкращим та найдосконалішим його витвором, — пише Б.Стебельський. Він вважає, що "… поруч кровних зв'язків, психічних та історичних, що в єдності народу відіграють важливу функцію, культура кристалізує національний світогляд — морально-етичні та естетичні вартості, виявлені в його релігії, філософії, науці, в мистецтві та звичаях. Вона усвідомлює "духовні вартості життя (їх ідеали), формує його стиль, який, зокрема, віддзеркалюється у вияві соціального та матеріального життя" [1].

Кожен народ, як і кожна людина — індивідуум, неповторна поява. Його творчість, його звичаї, обряди тим більш досконалі, чим більш неповторні. Правда, культурні здобутки одного народу можуть стати або й стають надбанням усіх інших народів (деколи це відбувається простіше: державному народові приписують здобутки народу недержавного, поневоленого — як це сталося у стосунках між Росією і Україною), вони можуть навіть стимулювати інші народи до творчості, але тоді це буде повторення, копія, імітація, наслідування.

Не випадково В.Бадяк говорить про потребу з'ясувати зміст поняття "край" [2]. Вчені визначають історичне краєзнавство як складне поняття, що охоплює археологічні, соціально-політичні, релігійні, етнографічні, архітектурні, мистецтвознавчі напрями, тобто стосується широкого кола національних, духовних і етнографічних проблем. І тому краєзнавство "…покликане пізнавати найменші клітини організму минувшини як могутнього засобу до виховання патріотизму, національної гордості" [3]. А поки народ може виявляти себе самобутніми творами власної культури, продовжувати традиції, з яких вона розвинулася, доти може зберігати свою особовість і свою здібність вести духовне життя.

Українське суспільство розвивалося як недержавне. Це не могло не відбитися на всіх гуманітарних дослідженнях, що стосується і краєзнавства.

Галичина в останні десятиліття XIX століття і на початку XX століття була тією невеликою частиною української території, де порівняно вільно могли розвиватися національна видавнича справа, журналістика, наука.

У Галичині вже з 90-х років продовжується збирання та дослідження фольклору на широкій науковій основі. Виходить чимало

видань, зокрема під фірмою НТШ, яке здобуло собі в європейській науці статус неофіційної української академії наук і яке видало кілька десятків томів наукових праць, збірників матеріалів з історії, мови, етнографії, фольклористики.

Згадаємо таких відомих учених, як В.Гнатюк (зредагував і видав близько 60-ти томів “Етнографічного збірника” та “Матеріалів до української етнографії”) і В.Шухевич (його праця — п’ятитомна “Гуцульщина “).

Ситуація ускладнилася після окупації Галичини польськими військами у 1919 р. і деколи ставала навіть трагічною, бо поляки приступили до ліквідації всього, що українці здобули за часів Австрії.

По суті, це була не просто колонізація — освоєння нових земель “східних кресів”, а духовний геноцид, що мав на меті позбавити українців їх історії, культури, звичаїв (політика, що її використовували в Україні у той час і московські окупанти, і румунські). Ось чому все, що було пов’язане з усебічним вивченням свого краю, мало наукове, але ще більше — політичне, виховне значення. Це було принципово — “Малопольська” (назва, яку запровадили поляки після захоплення Східної Галичини) чи Україна. Це так само принципово, як сьогодні “Новоросія” (шовіністська маячня одного із одеських професорів) чи все та ж таки Україна.

Ось чому завжди були важливими як краєзнавчі, етнографічні, етнологічні дослідження, так і існування відповідної інфраструктури цього напряму духовної діяльності українців. А йдеться не лише про відповідні наукові дослідження, а й про відповідні товариства, видавництва, музеї, пресу тощо. Так, важливе місце у цій системі належало краєзнавчо-туристському товариству “Плай”.

Це товариство створено у Львові у 1924 р., існувало до 1939 р. [4]. У статуті товариства була передбачена не лише практична, а й наукова діяльність. Брали участь у його роботі колишні члени “Кружка любителів Львова”. Завдяки їм, а особливо завдяки проф. І.Крип’якевичу, у Львові було відновлено краєзнавчу працю. Товариство від самого початку надало краєзнавству великої ваги.

Товариство організовувало екскурсії по Львову та його околицях. Члени товариства виступали з лекціями на теми археології, історії Львова та його мистецтва. Періодично “Плай” влаштовував вечори, де виголошувалися доповіді на краєзнавчу тему.

Спочатку через відсутність коштів товариство не змогло видавати свій друкований орган. Щоправда, таку спробу зробив І.Крип’якевич. У 1925 р. він видав додаток до газети “Новий час” під назвою “Туристика і краєзнавство”. У 1930 р. Є.Пеленський видав додаток “Мандрівництво” [5].

У 1937 р. Товариство почало видавати свій друкований орган — журнал “Наша Батьківщина”. Виходив він до вибуху Другої світової війни і приходу більшовиків.

Товариство займалося видавничою діяльністю. Воно видавало путівники по Карпатах (Є.Пеленського і Ю.Тарновича), вийшли друком краєзнавчі нариси М.Кордуби, А.Річинського.

Наприкінці свого існування товариство “Плай” мало три філії: у Перемишлі, Стрию і Самборі.

“Плай” координував свою роботу з іншими українськими організаціями, а особливо молодіжними. Коли поляки заборонили “Пласт”, то багато його членів організувалися у спортивній секції при “Плаю”.

Значення “Плаю” не тільки у наукових досягненнях (хоча він став центром краєзнавчої роботи і організував краєзнавців). Його діяльність сприяла національному вихованню української молоді.

Краєзнавча проблематика існувала і в часописах інших регіонів Західної України. Завжди складною для українства була ситуація в Карпатській Україні. Можна лише подивляти, що у таких умовах виросло покоління національно свідомих людей, які відважилися на мужній зрив у березні 1939 р.

Великий вплив на національне виховання мала преса. Власне, вона будила людей від національної сплячки, гартувала в них віру в українську державність.

Насамперед, це “Українське слово”, “Пробоєм” (виходив у Празі), “Підкарпатська Русь”, “Свобода”, “Наш рідний край” тощо. На сторінках цих видань краєзнавча проблематика була постійною. У цьому відношенні особливо відзначаються журнали “Підкарпатська Русь” (1923-1936) і “Наш рідний край” (1923-1938).

Історія Закарпатської України від найдавніших часів — головна тема журналу “Підкарпатська Русь”. Спочатку журнал порушував тільки історико-краєзнавчі проблеми (спочатку так і було, в усякому разі), а згодом почав більше уваги приділяти педагогічним проблемам, а докладніше — проблемі виховання національно свідомого молодого покоління. Це виховання, як писав А.Волошин у статті “Наша задача”, треба проводити так, щоб враховувалися не лише потреби народу, але й природні можливості дитини [6].

На сторінках журналу виступали відомі учені і діячі (А.Волошин, В.Бірчак, В.Гаджега,І.Панькевич, В.Гнатюк, Ю.Кріль, Ф.Тіхий, М.Лелекач), і це забезпечувало високий професійний і теоретичний рівень.

Журнал “Наш рідний край” виходив у Тячеві. Редагував його письменник і педагог Олександр Маркуш. Краєзнавча проблематика також була тут постійною. Редакція журналу організовувала конкурси на збирання усної народної творчості, друкувала поради, як писати краєзнавчі матеріали. З цього журналу починав свій шлях у журналістику і політику Степан Росоха (згодом лідер націоналістичного руху, редактор журналу “Пробоєм”).

НТШ і його музей, зокрема, теж провадили значну краєзнавчу роботу, що мало велике наукове, культурне і політичне значення. Краєзнавчі пошуки і дослідження відбувалися і раніше, але систематичну роботу започаткувало НТШ. Особливо плідною була краєзнавча робота М.Грушевського у 1894-1914 рр. Він розпочав документальну серію “Жерела до історії України-Руси”, яку видавала у Львові з 1894 р. Археологічна комісія Наукового товариства ім. Т.Шевченка. Багато уваги М.Грушевський приділяв історії, культурі та освіті Галичини. Написав цілу низку краєзнавчих праць, присвячених Галичині. Окрім того чимало зусиль докладав, щоб зберегти пам’ятки мистецтва. Краєзнавчу діяльність М.Грушевського підтримали його учні — І.Крип’якевич, С.Томашівський, І.Кревецький, М.Кордуба та ін.

Значна частина краєзнавчих досліджень з’являлася на сторінках збірника праць математично-природничо-лікарської секції. Згодом у “Записках НТШ” появляються історико-географічні, економіко-географічні та етнографічні публікації.

Плідною була праця етнографічно-історичного музею [7]. Його збірка складалася з п’яти відділів: археологічного, етнографічного, природописного, відділу церковного мистецтва і картинної галереї. Після поразки національно-визвольних змагань музей знову відкрито для відвідувачів. До 1939 р. було скаталоговано, описано понад 70000 музейних предметів і проведено понад 100 археологічних розкопок.

Музей постійно підтримував зв’язки з іншими українськими і зарубіжними музеями. Його діяльність мала як наукове, так і виховне значення.

Видавнича діяльність НТШ на цьому не закінчувалася. НТШ продовжувало давніші серійні видання і розпочало деякі нові, зробило спробу видавати українознавчий журнал “Стара Україна” (1923-1924 рр.), а перед вибухом Другої світової війни НТШ почало видавати науковий журнал “Сьогочасне і минуле” (1939 р.).

Розвивав краєзнавство і Український Національний музей, заснований Митрополитом Андреєм у 1913 р. У музеї зібрано чимало стародавніх ікон, рукописів, стародруків та інших експонатів. І музей НТШ, і Національний музей піднімали національну свідомість українців.

У 20-30-х роках на західноукраїнських землях виникають регіональні краєзнавчі музеї. З ініціативи “Кружка Рідної Школи” у 1927 р. організовано музей “Яворівщина” (процес організації і становлення розтягнувся аж до 1933 р.) [8]. Директором музею був адвокат М.Фільц (після 1939 р. більшовики його вивезли).

Музей збирав предмети з археології, історії, природи, етнографії. Був у музеї і нумізматичний відділ, який мав римські, українські, австрійські, польські гроші, що їх подарували музеєві різні колекціонери.

Значна частина експозиції та фондів музею — це одяг Яворівщини, вишивки, вироби з глини і кераміки тощо.

Така ж ситуація склалася і в інших регіонах. У Чорткові, хоча не було музею, функціонувала ціла низка українських організацій: “Українська Бесіда”, “Голос Українок”, “Просвіта”, “Сокіл”, “Луг” тощо. “Українська бесіда”, скажімо, організовувала театральні вечори, виставки кераміки, інші заходи патріотичного звучання [9].

Активно діяли українські товариства і організації Теребовлянщини. Так, завжди багатолюдними проходили українські імпрези на Замковій Горі, вони ставали своєрідними національними маніфестаціями і свідчили про зростання сили і свідомості українців. Варто сказати, що українці придбали землю на Княжій Горі і зробили там майдан для проведення масових імпрез. До речі, під час проведення земляних робіт на Княжій було знайдено фундамент церкви св.П’ятниць. Відомий археолог Ярослав Пастернак, якого запросили до Теребовлі, встановив, що це сліди козацької церкви з 16 ст. На його думку, Теребовля за кількістю і якістю знахідок може перевершити княжий Галич. Однак Друга світова війна перешкодила задумані розкопки.

Добре працювало Товариство охорони воєнних могил. Його завданням, записаним у Статуті, було опікування могилами українських вояків на терені Теребовельського повіту. Члени цього Товариства віднайшли одну спільну могилу тринадцятьох стрільців УГА. Прізвища похованих установити не вдалося. Молодь доглядала могилу. Щороку на Зелені Свята сюди йшов церковний хресний хід. Після панахиди проголошувалася проповідь. На церковному подвір’ї було поставлено пам’ятник із написом: “Всім знаним і незнаним Героям, які впали на полі слави за волю Рідного Краю — вдячні громадяни Землі Князя Василька”. Посвятили пам’ятник у червні 1929 р., а восени 1930 р. у часи “пацифікації”, поліція підірвала цей пам’ятник [10].

Щодо Лемківщини і Перемишля. Польська влада провадила тут цілеспрямований наступ на організоване громадське, культурне і економічне життя, робила усе можливе, щоб не допустити української преси і книжок на ці терени, чинила всілякі перешкоди для таких організацій, як “Просвіта”, “Рідна школа”, “Сільський господар”, “Сокіл” та ін., протидіяла впливам української кооперації. У 1930 р. на Холмщині і Підляшші було заборонено товариство “Рідна хата” та його сільські читальні [11].

Поляки всіма силами полонізували українську молодь, намагалися відірвати її від українського грунту. На противагу їм діяли українські організації, навчали народ історії України і свого краю, виховували любов до всього рідного — побуту, обрядів, звичаїв тощо, і звичайно, до церкви та мови. Українське національно-культурне життя розвивалося тут у складніших умовах, ніж на галицьких землях. Окрім того, на Лемківщині традиційно сильним було москвофільство, підтримуване з часів царської Росії, а потім і Польщі, бо й вона розігрувала “лемківську” карту. У 30-ті роки у Польщі діяла низка товариств, завданням яких було

зміцнювати польський і ослаблювати український елемент на “східних кресах”, а також посилювати племінну окремішність між окремими українськими етнографічними групами —лемками, бойками, гуцулами.

У жовтні 1933 р. поляки створили Товариство розвитку східних земель, у грудні 1933 р. — Товариство приятелів Гуцульщини, у березні почав працювати Комітет до національних справ і на одному із перших засідань обговорювали питання Лемківщини і Гуцульщини [12].

Згодом було засновано і Союз гірських земель (1938 р.). Діяльність цих товариств розвивалася на Лемківщині у трьох напрямках. Перший — допомагати старорусинським організаціям, трактуючи москвофільство як союзника у боротьбі з українцями. Другий — усувати із шкіл українських учителів, створювати лемківські читальні, а в письмі запроваджувати латинську азбуку. Третій — у сфері конфесійній підтримувати перехід лемків на православ’я [13].

Ось чому такою необхідною була культурно-виховна, краєзнавча, просвітницька діяльність українських установ і організацій на Лемківщині у міжвоєнний період. Цю діяльність провадили вже у 20-х роках, але систематичною вона стала відтоді, коли у грудні 1932 р. у Львові при Товаристві “Просвіта” запрацювала окрема Лемківська комісія [14].

“Просвіта” намагалася охопити культурно-просвітницькою роботою українське населення Лемківщини ще з початку XX ст. Цей регіон завжди потребував матеріальної та організаційної підтримки. Спеціальну лемківську комісію при “Просвіті” було створено в 1911 р., але поновити її роботу, як бачимо , вдалося лише в 1932 р.

Спроба налагодити цю культурно-просвітницьку роботу постійно наштовхувалася на протидію вороже настроєної польської адміністрації. Влада закривала читальні “Просвіти”, офіційно заборонила діяльність Лемківської комісії при Головному відділі “Просвіти” у Львові, заборонила створення Апостольської адміністрації Лемківщини для греко-католицької церкви. Остання заборона мала на меті відірвати Лемківщину від Львівської митрополії.

За сприянням “Просвіти” виходить газета “Наш лемко”. Тут треба відзначити заслуги І.Тиктора. Коштом філії “Просвіти” він видає газету з 1 січня 1934 р. Газета виходила у Львові. Тираж першого числа — 3500 примірників. Видання розповідало про проблеми Лемківщини і було справді краєзнавчим виданням. Газета дошкуляла польській владі. Зрозуміло, що не обійшлося без традиційної конфіскації багатьох публікацій і навіть окремих чисел. Протягом першого року існування “Нашого Лемка” із 24 чисел було конфісковано 19 [15].

Зростала популярність газети і зростав тираж. У 1934 р. тираж був 397 примірників (тираж першого числа становив, як згадувалося, 3500 примірників), у 1935 р. — 573 примірники, у 1936 р. — 987, у 1937 р. — 1279, у 1938 р. — 1560, у 1939 р. — 2262 примірники [16]. “Наш лемко” припинив своє існування у 1939 р.

У Львові існувала “Бібліотека Лемківщини”. Першою публікацією у цій серії була книжка Ю.Тарновича “Ілюстрована історія Лемківщини”, яка вийшла накладом 5000 примірників. Потім появилася чисто краєзнавча праця І.Бугери “Українське весілля на Лемківщині” та інші. Усього у цій серії нараховувалося у 30-х роках 22 праці, присвячені справам Лемківщини [17].

Звісно, що у таких традиційно сильних українських центрах, як Станіслав і Стрий культурницький процес був ще успішніший, а здобутки ще вагоміші. Тут дуже плідно функціонували українські організації (“Просвіта”, “Рідна школа”, “Союз українок”, молодіжні організації). При українській державній гімназії у Станіславі діяв шкільний музей і архів [18]. Цей музей було засновано у 1935 р. Управа музею збирала етнографічний матеріал, пов’язаний із звичаями Різдва і Великодня. Матеріал зібрали дуже багатий і Р.Смик, використавши його, написав “Весілля в селі Жовчів”, а Р.Велигорський — “Різдвяні звичаї”.

Учні допомагали збирати етнографічний матеріал і експонати для музею —вишивки, народну ношу, посуд, писанки тощо. Музей розростався і незабаром став багатою і цінною культурною установою гімназії. Музей існував до приходу більшовиків, — так само, як і архів.

Ми вже говорили про утворення в 1924 р. товариства “Плай” і про його спроби видавати спеціальний друкований орган. Але дуже довго це вдавалося робити лише на рівні додатку до газети “Новий час”.

Чекати довелося аж до 1937 р., коли товариство знайшло все-таки кошти і в Галичині появився перший суто краєзнавчий журнал “Наша Батьківщина”. Виходив він протягом трьох років. Редагував його відомий український літературознавець С.Щурат.

Із програмою журналу читачі могли ознайомитися у першому числі журналу. Редакція так визначила свою мету: “Відкрити громадянству красу й живописність рідних земель, показати йому їх багатства і можливості господарського й культурного розвитку, зв’язати сьогочасність із минулим — на те, щоб воно навчилося подивляти й цінити Батьківщину, любити її й жити для неї, спрямовуючи заінтересування громадянства в першу чергу на рідну країну, а щойно потім на чужину, звернути увагу чужинців на велич своєї власної Батьківщини, що має надзвичайно велике пропагандивне й господарське значення” [19].

Як бачимо, редакція відразу вказувала і на пропагандистське значення свого видання.

Журнал, як і інші українські видання, переживав постійні фінансові труднощі і тримався завдяки ентузіазмові співробітників і керівництва товариства “Плай”. Адже велику виховну роль журналу розуміли всі. І хоча співробітники платні не отримували, а позаштатним авторам і дописувачам гонорарів теж не виплачували, журнал виходив.

Від самого початку читачі журналу мали змогу читати серйозні статті програмового і загальнотеоретичного характеру. Так, про завдання українського краєзнавства писав М.Гавдяк, про українські історично-краєзнавчі дослідження — М.Андрусяк, про краєзнавство і музейництво — І.Свенціцький, про археологію і краєзнавство — Є.Храпливий та ін. Автори порушували цілу низку важливих питань, що стосувалися завдань, методів, форм дослідження краєзнавства як предмету.

Подібного характеру публікації появлялися і згодом. Можна сказати про статтю І.Шендрика “Архіви і краєзнавство” і С.Каменогорського “Завдання українського мандрівництва”.

Безперечно, що усі ці статті мали не лише наукове значення, а й пізнавальне. Вони були написані грунтовно, професійно, але досить популярно і озброювали читача необхідним теоретичним матеріалом.

Багато писав журнал про різні регіони Західної України, про мандрівки до мальовничих місць. Впадає в око жанрова різноманітність цих публікацій. Є тут наукові розвідки, і статті, і подорожні замітки.

Це публікації не лише українців, але й зарубіжних мандрівників. Майже протягом усього 1938 р. журнал друкує описи подорожі по гуцульських краях швейцарського мандрівника Ганса Цбіндена. Його записки, до речі, вийшли і окремим виданням під назвою “Східні Карпати”. Читати враження зарубіжного мандрівника навіть зараз цікаво. Ганс Цбінден писав про гуцульських опришків (зрозуміло, що і про Олексу Довбуша), переповідав гуцульські легенди, розповів про храм у Криворівні. Автор знав і широко використав твір про Гуцульщину Станіслава Вінценза.

Журнал друкував описи подорожей і подорожні замітки не лише сучасних мандрівників, але й минулого. Звичайно, що увагу читачів привернули уривки з опису поїздки до Карпат І.Нечуя-Левицького (1894 р.) [20], спогади Ф.Коковського [21], німецького географа Й.Г.Коля [22], який був в Україні сто років перед тим — у 1838 р.

Ще одна важлива тема “Нашої Батьківщини” — це питання народознавства. Один із прикладів — це стаття Володимира Огоновського “Густота населення Галичини” [23].

Ми не маємо змоги згадати усі публікації з цього приводу. Скажемо лише, що порушено у них найрізноманітніші питання — це і побутова архітектура (хатнє будівництво зокрема), це і принципи забудови та розміщення осель, це цілий комплекс питань, що стосувалися народного мистецтва (народна ноша, писанки, прикраси, посуд). Журнал багато писав про народні звичаї, — було б просто дивно, якби такої теми не було на сторінках краєзнавчого видання. Так, журнал розповідав про ритуальні обряди і звичаї (весілля, похорони), про звичаї, пов’язані із святами та певними видами робіт (наприклад, про косовицю).

Географія публікацій “Нашої Батьківщини” широка — Бойківщина, Гуцульщина, Волинь, Полісся, Поділля. Ми називаємо регіони, бо назвати окремі населені пункти просто важко, це десятки назв. Ось хоча б Галич, Крилос, Головсько — давній передвісник княжого Львова.

Окремо треба згадати про те, що журнал висвітлював питання пропаганди краєзнавства. Це питання порушує Богдан Мандюк у своїй статті “Нові способи пропаганди краєзнавства”. Він пише не лише про значення преси у краєзнавчій пропаганді, що цілком зрозуміло, але й про необхідність використовувати радіо і кіно [24].

Цікаву статтю написав К.Водяний — “На фоні пропаганди”. Автор порушує у ній деякі теоретичні і практичні проблеми пропаганди. Коли він пише про види пропаганди (політичну, господарську, культурну), то акцентує увагу на культурній пропаганді, яку повинні провадити недержавні народи [25].

Інша стаття Б.Мандюка — “За українську краєзнавчу фільму!” Автор пише: “…наше суспільство не захоплюється можливостями розвитку цього могутнього засобу пропаганди рідної культури” [26] — мова йде про краєзнавчі фільми.

На сторінках журналу появилися сотні фотоілюстрацій, карт, схем, малюнків, без чого важко уявити краєзнавче видання. Є тут заслуга редактора С.Щурата, який захоплювався світлинами. У журналі знаходимо світлини А.Річинського, Р.Крохмалюка, М.Гавдяка. Їх роботи, до речі, є і в інших періодичних виданнях того часу. Писав ще журнал про розвиток українського туризму, вміщував розповіді про регіональні музеї, заповідники. З рубрики “Звіти й комунікати” довідуємось про роботу краєзнавчих гуртків, про діяльність “Українського краєзнавчо-туристичного товариства “Плай”.

Побіжно згадаємо основні жанри, які використовував журнал. Це статті, репортажі, нариси, замітки, звіти, мемуари, рецензії. Зрештою, стаття і рецензія — це, мабуть, найбільш поширені жанри. Статті, як правило, належали перу відомих авторів (С.Щурат, В.Січинський, В.Огоновський, Я.Пастернак, Я.Рудницький, М.Кордуба та ін.). Це забезпечувало високий науковий і журналістський рівень публікацій. Такими ж змістовними були рецензії на видання краєзнавчого і культурно-мистецького характеру.

У Самборі протягом 1931-1939 рр. виходив “Літопис Бойківщини”. Видавав його Музей товариства “Бойківщина”. “Літопис” мав підзаголовок: “Записки присвячені дослідам історії, культури й побуту бойківського племени”. Це відразу вказує на основну проблематику краєзнавчого видання.

“Літопис Бойківщини” — це закономірний результат роботи товариства “Бойківщина” у Самборі. Воно активно займалося археологією Бойківщини та розкопками, тому музей товариства постійно

поповнювався. До того ж , доктор В.Кобільник був великим прихильником археології. Він же, до речі, став відповідальним редактором “Літопису”.

“Літопис Бойківщини” багато писав про бойківські звичаї. Назвемо декілька характерних публікацій. М.Турянська описала бойківські звичаї з Різдвяних Свят, Нового року і Йордану [26]. М.Зинич розповів про похоронні звичаї в селі Жукотин [27], описав звичаї та вірування на Андрія (на матеріалі цього ж села) [28]. І.Близнак писав про звичаї бойків на “Зелені Свята”.

Ч.11 за 1939 р. редакція повністю присвятила звичаєвому праву бойків. У зверненні “Від Редакції” читаємо: “Випускаємо одинадцяте число “Літопису Бойківщини” дещо іншого змісту, як дотепер. Замість коротких праць різнородного змісту різних учених та дослідників Бойківщини, містимо одну довшу працю д-ра Івана Максимчука про звичаєве право Бойків [29]. Юрист І.Максимчук, справді, зібрав унікальний матеріал про різного виду позички, купно-продаж, передшлюбні умови. Є тут і словничок бойківської правничої термінології, фразеологічних висловів і приповідок [30]. Усе це говорить про розвинутість стосунків на Бойківщині.

Низка публікацій присвячена бойківському діалектові. У журналі протягом 1934-1937 рр. о.Ю.Кміт (відомий краєзнавець, друкувався у багатьох виданнях краю) друкував “Словник бойківського говору”.

Я.Рудницький писав про фонетику бойківського говору [31], йому належать й інші статті на цю тему.

Публікації на археологічні теми, як правило, належать перу В.Кобільника. Про нього скажемо більше. Він народився у Львові в 1885 р., закінчив гімназію і записався на медичний відділ університету. Був замішаний у другому студентському процесі, а тому емігрує і продовжує дальші лікарські студії у Швейцарії. Від 1915 р. він перебував в австрійській армії. У 1915 р. потрапив у полон до росіян. Жив в таборах у Сибіру, де в часи революції виконував обов’язки норвезького консула. Утік із полону і в 1918 р. повернувся до Львова. Брав участь у визвольних змаганнях як старшина УГА. Після поразки змагань почав лікарську практику у Винниках. Потім переїхав на Бойківщину, де й зацікавився бойківською історією, культурою, побутом.

У 1927 р. у Самборі заснував Музей товариства “Бойківщина”. Спочатку В.Кобільник захоплюється музейництвом як аматор, але згодом під керівництвом проф. І.Свенціцького він став музеологом.

В.Кобільник розгорнув археологічну роботу. Він відкрив кілька доісторичних могил та важливих городищ на бойківській території. З цього приводу з’явилися численні статті у “Літописі Бойківщини” — “З археологічних дослідів на Бойківщині за рік 1931 і 1932” [32], “Загальні завваги про кости людини при археологічних розкопках” [33] “З

археології Бойківщини” [34], “З археології Бойківщини” [35], “Знаки на двох посудинах княжої доби зі Ступничі пов.Самбір” [36].

В.Кобільник займався й антропологією, систематично робив поміри бойків. На багатьох прикладах (264) він підтвердив один антропологічний тип на цілій бойківській території. Третє поле його студій — етнографія, якій присвячував багато часу. Вивчав В.Кобільник історичне будівництво, іконопис, історію церкви. Усе це він поєднував із виконанням обов’язків редактора “Літопису Бойківщини”.

Автори “Літопису Бойківщини” були людьми відомими у галицькій науці. Це Я.Пастернак, Я.Рудницький, о.Р.Лукань, Ф.Коковський, о.Ю.Кміт. Їх участь забезпечувала високий науковий рівень.

“Літопис Бойківщини” — це тип наукового видання (чого не скажеш, наприклад, про “Нашу Батьківщину”). Основа журналу — це наукові статті, розвідки. Також “Літопис Бойківщини” регулярно вміщував звіти з діяльності Товариства музею Бойківщини.

Крім відділу статей у журналі були рубрики: “Новинки”, “Рецензія”. У рубриці “Новинки” редакція вміщувала хроніку музейного життя, розповідала про діяльність інших обласних музеїв.

У рубриці “Рецензія” журнал друкував невеликі за обсягом рецензії на краєзнавчі видання, на праці з історії та етнографії українських і польських авторів. У ч.9 за 1937 р. є рецензія на книжку, яку уклала польська вчителька з Домни і видала своїм коштом. Автор рецензії аргументовано доводить невисокий рівень виданої книжки: ”Назагал ця праця дуже сумнівної вартості, тенденційна, баламутна. Це одна з тих “історичних” праць, яких тепер дуже багато пишеться й фабрикується “на приказ” [37]. Рецензія не позбавлена іронії. Рецензент пише, що до авторки треба поставитися вирозуміло і вибачливо, бо на друк цієї праці не вжито ні публічних, ні громадських грошей. Праця вийшла накладом і коштом авторки.

“Літопис Бойківшини” у рецензіях на видання польських авторів дуже часто полемізував з поляками-шовіністами.

1. Стебельський Б. Ідеї і творчість: Зб. статей і есеїв. — Торонто, 1991.— С.11.
2. Бадяк В. Концепція історичного краєзнавства та її національна суть// Історичне краєзнавство і національне виховання. — Львів, 1994. — С.5.
3. Там само. — С.6.
4. Енциклопедія українознавства: Словникова частина/ За ред. В.Кубійовича. — Париж; Нью-Йорк,1959. — Т.3. — С.1160.
5. Див.: Історичне краєзнавство і національне виховання. — Львів, 1994.— С.34.
6. Підкарпатська Русь.—1925.— Ч.1.— С.3.
7. Див.: Семчишин М. Тисяча років української культури.— Київ, 1993. — С.493.

8. Продаткевич М. Музей “Яворівщина”// Яворівщина і Краковеччина: Регіональний історично-мемуарний збірник.—Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1984.— С.516-518.
9. Див.: Історично-мемуарний збірник Чортківської округи.— Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто,1968.— С.286.
10. Див.:Теребовлянська земля: Історично-мемуарний збірник.— Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто,1968.— С.286.
11. Див.: Перемишль — західний бастіон України.— Нью-Йорк; Филадельфия, 1961.— С.274.
12. Лемківщина. Земля — люди – історія — культура. — Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1988.— С.195.
13. Там само.— С.196-197.
14. Нарис історії “Просвіти”.—Львів; Краків; Париж,1993.— С.52.
15. Див.: Лемківщина. Земля — люди — історія — культура — Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1988. — С.199.
16. Там само.— С.200.
17. Там само.— С.199.
18. Альманах Станиславівської землі: Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини.— Т.ІІ.— Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1985.— С.55.
19. Наша Батьківщина.—1937.— Ч.1.— С.3.
20. Там само.—1938.— Ч.6.
21. Там само.— 1938.— Ч.1
22. Там само.— Ч.3.
23. Там само.— Ч.7.
24. Там само.— Ч.1. — С.22.
25. Там само.— 1937.— Ч.11.— С.243.
26. Там же.—1938.— Ч.1.— С.166.
27. Літопис Батьківщини.— 1934.— С.23-28.
28. Там же.— 1935.— Ч.6.— С.9-14.
29. Там же.— 1937.— Ч.9.— С.122-125.
30. Там же.— 1939.— Ч.11.— С.3.
31. Там же.— 1936.— Ч.7.— С.4-6.
32. Там же.— 1933.— Ч.2.— С.3-4.
33. Там же.— 1934.— Ч.4.— С.1-11.
34. Там же.— С.11-12.
35. Там же.— 1935.— Ч.5.— С.14.
36. Там же.— 1936.— Ч.8.— С.1-11.
37. Там же.— 1937.— Ч.9.— С.131.

ЗМІСТ

ПРЕСА БУКОВИНИ_____3
ПРЕСА ВОЛИНІ_____28
ПРЕСА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ_____49
ЕКОНОМІЧНО-ТОРГОВА ПРЕСА_____81
ПРОФЕСІЙНА ПРЕСА_____119
ДИТЯЧА ПРЕСА_____155
ЖІНОЧА ПРЕСА_____166
СПОРТИВНО-РУХАНКОВА ПРЕСА_____181
КРАЄЗНАВЧА ПРЕСА_____181

Степан Кость

Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини XX ст.

(Структура. Частина друга)

Редактор — Олександра Тимчишин
Комп'ютерна верстка — Андріан Ганцаж

Підписано до друку 5.01.2002. Формат 60x84/16.
Папір друк. №1. Гарнітура "Times".
Друк різогр. Умовн.друк.арк. 16,8.
Наклад 300 прим. Замовлення .

Видавничий центр
Львівського національного університету імені Івана Франка

79000, Львів, вул. Дорошенка, 41.